

ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK.

ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK

VAN

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

I.

STUDIE DER PATHOLOGISCHE ANTHROPOLOGIE.

TWEEDE DRUK.

LEIDEN,
E. J. BRILL.

1854.

De geest onderzoekt alle dingen.

VOORBERIGT.

Als men een nieuw tydperk intreedt, een tijdperk vooral van revolutie en ommekeer, gelijk wij beleven, dan is het, om noch lijdelijk in den stroom medegevoerd, noch in magteloozen kamp overweldigd te worden, van het uiterst belang, de beginselen van 't geen gebeurt te kennen, en de strekking van die beginselen natevorschen, in één woord: zijn tijd te begrijpen. Dat dit kennen en navorschen en begrijpen niet zoo gemakkelijk is, als men zich wel verbeeldt, blijkt uit het gedrag zelf der revolutiemannen, die men den een vroeger, den ander later, ziet aftreden, als riepen zij ons toe: zóó had ik het niet gemeend! Intusschen blijven hunne plaatsen niet ledig en de revolutie vervolgt met logische gestrengheid haren gang, totdat zij, of in haren loop geweldadig, doch slechts tijdelijk gestuit, of met het bestaande in zeker evenwigt gekomen is. Die nieuwe staat bevat alweder elementen van nieuwe veranderingen, die alléén nu en dan door tusschentijden van schijnbare rust en kalmte worden afgewisseld.

Dat gedurende revolutionnaire bewegingen de studiën in haren stillen gang niet zelden gestoord worden, wien zal het bevreemden? Maar dat zij zich aan haren invloed niet kunnen onttrekken, ja veeltijds door haar eene nieuwe rigting zien aangewezen, wordt niet zoo algemeen ingezien en erkend. En toch, niets is zekerder. Want ook in de studiën van letteren en wetenschappen liggen beginselen van revolutie, die met dezelfde logische gestrengheid voortgaan zich te ontwikkelen. Men kan ze op zich-zelven beschouwen en vervolgen. Men kan ze in verband brengen met de politieke bewegingen, en zoo zal men ontdekken, dat het niet verschillende, maar gelijke beginselen zijn, als die de politieke wereld bewegen. Wat zou toch wel de oorsprong zijn van beginselen, die zulk een reuzenkracht en zulk een levensduur hebben? Hersenschimmen zijn het niet, als sommigen ze wel eens noemen, hoe zouden die zoo magtig en zoo duurzaam kunnen zijn! Diep liggen zij in het menschelijk gemoed verborgen, en hun logische voortgang en ontwikkeling is het bewijs, dat zij in 't verstand opgenomen en geworteld, vandaar den wil beheerschen en tot handelen aanzetten. Onder die beginselen is er één, dat magtig is meer dan eenig ander, om groote omwentelingen te bewerken: het beginsel der vrijheid; een beginsel dat slechts met waarheid en billijkheid bestaanbaar is. Datzelfde beginsel der vrijheid beheerscht ook onze studiën en vertoont, waar het heerscht en onbelemmerd werken kan, vrije ontwikkeling en zelfstandigheid. En zoo wordt als van zelf de

schijnbare zwarigheid opgeheven, die den invloed der revolutie als inbreuk op onze vrije studie zich voorstelt. Zij is het, wanneer wij stil bleven staan, wanneer bij ons geen zelfontwikkeling meer plaats greep. Zij is het niet, wanneer die zelfontwikkeling voortduurde, en wij met onzen tijd en met het levend geslacht bleven voortgaan.

Nieuwe denkbeelden vereischen nieuwe vormen. Daarom kunnen handboeken onze wetenschap niet meer dienen, en zullen of monographiën of praktische geschriften ze moeten vervangen. Mijne vroegere: Initia disciplinae pathologicae, *die nu verouderd zijn, wilde ik door eene proeve van natuuronderzoek, en wel van anthropologisch onderzoek, of wilt gij liever van pathologische anthropologie, laten vervangen, waarin ik tevens het historisch-kritisch element wenschte optenemen, om u aldus in de moeijelijke studie der pathologie inteleiden en aantewijzen, hoe zij zichzelve in den loop der eeuwen en door de overlevering van denkende menschengeslachten gevormd heeft en in welke gehalte wij haar, hetzij als wetenschap, hetzij als wijsgeerige proeve, of aanvang van wetenschap bezitten, en op hoedanige wijze zij best door ons gekweekt en gepleegd kan worden, om zich vrij en ongestoord en onbelemmerd naar alle zijden te kunnen ontwikkelen. Dat ontwikkelen gaat niet altijd in ééne rigting voort. Nu eens naar deze, dan weder naar gene zijde. Die het alléén in het tegenwoordige kent, heeft eene eenzijdige kennis, en kan noch oorsprong en grond van het bestaande, noch strekking naar het toe-*

komstige bevatten. Zijn horizont is beperkt en zijne kennis oppervlakkig. Om ruimer te zien, moet hij zich hoog genoeg plaatsen, om meer te kunnen overzien; en dat juist is een der grootste voorregten van in later tijd te leven, dat de voorgeslachten ons onzen tijd, gelijk wij dien onzer nakomelingen profetéren. Geschiedenis en kritiek zullen ons moeten dienen, al schijnen ze thans van ons gebied verbannen. Wij kunnen ze niet missen, als we in waarheid wetenschap zoeken, evenmin als karakterkennis van schrijvers en van hunne subjectieve voorstellingen en redeneringen. Eene scherpe afscheiding van object en subject is een probleem, dat evenmin empirisch als dogmatisch, tot nog toe, op eene volkomen bevredigende wijze is opgelost.

LEIDEN, 26 MAART 1850. [1])

---

[1]) Dit Voorberigt het eerst geschreven, vóór al het volgende, meende ik als zoodanig, met den datum, onveranderd te moeten doen afdrukken.

Voorts heb ik bij deze tweede uitgaaf alléén dit te melden: dat toen het bleek, dat de eerste weldra verkocht zou zijn, de uitgever besloot het vervolg met een nieuwen letter en in kleiner formaat te doen drukken; ten einde het werkje meer algemeen verkrijgbaar en bruikbaar te maken. Indien aldus de vorm veranderd is, de inhoud is geheel dezelfde gebleven. Wat ik vroeger schreef herhaal ik hier: dat de slotsom van mijn onderzoek de bevestiging was der Evangelische leer van het onverbreekbaar verband tusschen liefde, waarheid en vrijheid. De liefde zal ons de waarheid doen kennen en de waarheid ons vrijmaken: *ἀληθεύοντες ἐν ἀγάπῃ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.*

Charité = vérité = liberté !

INHOUD.

ZELFONDERZOEK.

Het was mijn oogmerk u, mijne vrienden! en mij-zelven op te leiden tot een onderzoek van de betrekking onzer studiën op de maatschappij in den merkwaardigen tijd, dien wij mogen beleven. Want merkwaardig is hij die tijd, meer dan eenig ander. Het is een tijd van veelvuldig en ijverig onderzoek en van sterk uitgedrukt verlangen naar positief weten: een tijd van onvermoeid streven naar wetenschap. Studie, onderzoek, kritiek zijn naauwer dan ooit verbonden. De studie wordt dagelijks moeijelijker, dieper, ernstiger. Geen staatsexamens, geen akademische graden, geen committés d'éloge mutuel, geen faam, geen uitspraak van landgenoot of vreemdeling kunnen ons berigten, wie wij zijn onder het nu levend geslacht. Vraagt het aan vriend, noch vijand, noch landgenoot, noch vreemdeling. Vraagt het veeleer u-zelven. Onderzoek en kritiek zullen uwe gidsen tot kennis en wetenschap moeten zijn. Welnu begint met zelfonderzoek en zelfkritiek. Onderzoekt en beoordeelt u-zelven tegenover het vak uwer keuze en de plaats, die gij in dat vak bekleedt of bekleeden zult. Ons vak, onze rang en stand als geneesheer (ze zijn mij nu ruim dertig jaren bekend en gedurig meer waard en lief geworden) zware en moeijelijke pligten leggen zij ons op jegens de maatschappij, waarin wij verkeeren, bovenal in dezen onzen leeftijd.

Niet ieder is voor die taak berekend. Veel studie en arbeid en inspanning kost zij, en na de studiejaren wordt de taak gedurig moeijelijker en de verantwoording grooter.

Niet alleen van uwe kennis, ook van uw oordeel, van uwe naauwgezetheid, van uwe volharding, van uwe zelfstandigheid, en van deze meer nog dan van gene hangt de uitkomst uwer pogingen af. Gedrag en toon en taal moeten de uitdrukking zijn van den adel der beschaving, en wat het moeijelijkste van alles is, gij moet u-zelven voor anderen kunnen vergeten. Gij zult met allerlei gemoederen moeten leeren omgaan en zonder menschenkennis en levenswijsheid zullen uwe studie, uwe wetenschap, uwe kunst voor de maatschappij onbruikbaar zijn. Gij beleeft een tijd van sociale rigting der wetenschappen en zoudt u door aanmatiging en eigenwaan daar buiten plaatsen.

Dat de geneeskunde, die wij bestuderen en beoefenen, natuurwetenschap is, vermeet ik mij niet staande te houden. Liever willen wij haar natuurstudie of natuuronderzoek noemen, en wel 'er de praktische toepassing of kunst bijvoegen; want hoe zou zij zonder dat in de maatschappij kunnen blijven? Zij is derhalve, naar onze bescheidene meening, natuurstudie of natuuronderzoek met praktische toepassing op gezondheid en leven der menschen. Het instrument of werktuig van dat onderzoek zijt gij-zelve. Uwe eerste behoefte is dus dat werktuig te leeren kennen in deszelfs gehalte en bruikbaarheid. Het zal wel gebreken hebben; want welk werktuig heeft ze niet. Maar als men die kent, is er reeds veel gewonnen. Men tracht ze zoo veel mogelijk te verbeteren, en oefening gewent en leert het ons te hanteren, zoodat het ons geheel eigen wordt.

't Is eene bekende en lang erkende waarheid, dat ieder zijn temperament en eigene geaardheid heeft en met zich brengt, en dat deze wederom naar de eene of andere zijde overhellen. Daarmede moeten we ons vooraf bekend maken. Ons-zelven waarnemen en beproeven moeten wij: de veranderlijke en afwisselende temperatuur onzer zenuwen en zintuigen en hersenen, en onze mate van sympathie en antipathie in betrekking tot al wat ons omringt: onze illusies of inbeeldingen, onze vooroordeelen, onze afgoden, onze idolen, gelijk Baco ze noemt,

en waarvan hij-zelf niet heeft kunnen of willen scheiden. Dat is ook hoogst-bezwaarlijk en vordert jaren inspanning; ja wat zeg ik, de inspanning van een geheel leven. Of zijn er niet waarnemers, die beter zien, dan hooren, zijn er niet andere die beter zien en hooren, dan oordeelen? Staan voorbarigheid, nalatigheid, laatdunkendheid ons niet menigmaal in den weg? Heeft niet iedereen te veel op met zijne lievelingstudie, zijnen werkkring, zijne rigting, gelijk men thans gewoon is te spreken? Zijn partijschappen ook op dit terrein niet doorgedrongen en vergeten zij, die er den mond vol van hebben, ook 't meest personen om zaken, ook hun eigen persoon om de zaak die zij behandelen? Als gij van het belang der wetenschap in den proloog eener verhandeling of recensie hoort gewagen, weest dan dubbeld en vooral op uwe hoede. Van waarheid te spreken, haar te verheffen, haar te prijzen, om haar en in 't belang der wetenschap niemand te ontzien, gelooft mij, dit is zoo moeijelijk niet, als waar te zijn, Er ligt in de ziel van ieder onzer een dramatisch talent verholen, dat in de maatschappij maar al te veel voedsel vindt en wordt het aangekweekt, meer dan iets anders ons van ons-zelven vervreemdt.

Het zelfonderzoek heeft nog eene andere belangrijke zijde: dat het subjectief en objectief leert onderscheiden en beider strijd en wederspraak opheft. Eigen ervaring maakt ons meest geschikt, om ons in den toestand van anderen te verplaatsen, en opmerkzaamheid op ons-zelven is een middel om de verschillende zenuwstemming onzer lijders met billijkheid te beoordeelen. Wat we bij ons-zelven gevoelen en waarnemen, kunnen wij tot verklaring van 't geen anderen gevoelen, bezigen en alzoo uit ons-zelven de kennis putten onzer medemenschen. Daarbij kunnen wij beter den wederkeerigen invloed van subjectief en objectief doorgronden en peilen, en door vergelijking van het een met het ander de oplossing van het vraagstuk vereenvoudigen. Dat vraagstuk betreft, volgens de hedendaagsche strekking van het onderzoek, niet de ziekte, maar den zieke: en zoo is ieder patient eene nieuwe persoonlijkheid, een nieuw individu, eene nieuwe menschenverschijning, die wij te zien krijgen en gadeslaan en beschouwen. En

hier opent zich een onafzienbaar veld van hoogst-belangrijk onderzoek: een onderzoek van bijzonder belang voor ons menschen, vooral voor hen die met het ligchaam en deszelfs voortreffelijke inrigting en bouw bekend zijn; juist daarom te aanlokkender, omdat 't hen psychologie met physiologie en anatomie leert verbinden en tot anthropologisch onderzoek opleidt.

ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK.

Natuuronderzoek heeft zulk eene ruime beteekenis, dat niemand in onzen tijd althans, beweren zal met al wat het omvat, evenzeer bekend te zijn. Daarom heeft men de vakken verdeeld en aan ieder het regt toegekend, een eigen vak te kiezen. Onder die vakken is er een dat mij altijd bijzonder heeft tot zich getrokken: de natuurstudie van den mensch, minder de natuurlijke historie van den mensch (wier waarde ik overigens op hoogen prijs stel) dan wel de studie van den mensch in zijn hoogen aanleg tot beschaving, tot intellectueele en moreele vorming en in zijne betrekking op de maatschappij. Naar die natuurstudie worden wij thans vooral heengewezen. Wat toch is in de regtsgeleerde studiën meer aan de orde van den dag dan staathuishoudkunde, wat staat in de theologische meer op den voorgrond dan Christologie en het daaraan verbonden onderzoek van 't menschelijk wezen, wat kenmerkt meer de philologische studiën dan diepe psychologische taalkunde: en in onze medische studiën wordt niet onze aandacht van de ziekte op den zieke afgeleid? Derhalve in plaats van pathologische studiën anthropologisch onderzoek, en in plaats van hand- of leerboeken voor pathologie eene opwekking tot zoodanig onderzoek. Hier hebt gij mijne vrienden! den vrijen loop mijner gedachten, toen ik mij tot het schrijven over pathologie gereed maakte. Meermalen was mij door u gevraagd naar een geschikt handboek voor pathologie, en telkens vond ik mij in de keus verlegen. Hetgeen ik zelf vroeger uitgaf, was volgens de natuurhistorische school ingerigt en is nu verouderd. De latere handboeken leeren ons meer, hoe de schrij-

ver zich pathologie heeft voorgesteld, dan wat zij is of zijn moet volgens den tegenwoordigen gang onzer studie. Als wij dezen oplettend nagaan, dan zullen wij bespeuren, dat zij even als physiologie, natuuronderzoek moet zijn, en wel in de eerste plaats, gelijk ik zeide, anthropologisch onderzoek. Misschien verwondert het u, dat men dit niet vroeger heeft ingezien en dat velen het nog niet inzien. Maar het gaat ons met de studie als in het leven. Door ondervinding wordt men gedurig wijzer, en door studie leert men zijn vak beter kennen en er zich in orientéren. Niet door onderwijs leert men dat, maar door zelfoefening, zelfbeproeving, zelfonderzoek. Deze onderrigten en wijzen ons den weg door de studie en door het leven.

Raadplegen wij de geschiedenis, wij zien eveneens de wetenschap van lieverlede tot bewustzijn komen en hare methode vinden, of om mij korter en misschien juister uit te drukken: wij zien hoe de menschen eerst langzamerhand hebben leeren studeren. Daarom zijn die vroegere studiën niet verloren. Want zij ware elementaire en propaedeutische oefeningen, voorbereiding en inleiding tot ons onderzoek. Zij geven ons den psychometerstand op van ieder tijdvak, en vervullen ons met eerbied en erkentenis voor den arbeid der voorgeslachten, die ons ook *per avia et devia*, langs om- en bijwegen zoover gebragt hebben, en daarbij denken wij aan onze nakomelingen voor wie onze hooggevierde eeuw *le bon vieux temps* zal wezen, waarop zij welligt wijzer dan wij, niet zoo laatdunkend zullen nederzien.

Het was mijn oogmerk mij met u over dat anthropologisch onderzoek, waartoe wij allen geroepen zijn, te onderhouden. Wij zijn er, om in Akademietaal te spreken, *commilitones*. De taak is moeijelijk: wij blijven hier en waar niet al, ons leven lang studenten. Maar schoon is die taak en wie zou er geen belang in stellen! Het geldt ons van nabij. Een hand- of leerboek zou ik er niet over durven schrijven. Wie er zich toe bevoegd acht, moge het doen. Maar liefst niet te vroeg: de geschiedenis mogt zich aan hem wreken.

Bronnen voor die studie? Gij hebt ze rondom en in u-zelven. Met lezen is niet veel uit te rigten. De klassieken zijn

zeldzaam. De anderen kunt gij missen: later kunnen ze dienen tot exempels. Meer zult gij leeren van de Engelsche humoristen, dan van menig *Naturforscher*. Meest van de historie, vooral van die des Bijbels; want in dat boek zit een schat van anthropologisch onderzoek. Maar om dat te erkennen en te vinden, moet men het willen, en om het te willen, moet men met zich-zelven op zekeren voet staan, dat ook alweder hoogst-moeijelijk' is en veel zelfverzaking, veel gemis van comfort, veel arbeid en strijd en inspanning kost. Want volgt men de *logica sacra*, men valt van de eene revolutie in de andere: men ziet al de illusies verdwijnen, al de kasteelen sloopen, waarmeê men zich zoo gaarne verlustigde en waaraan men zoozeer gehecht was.

Om ons op de hoogte te plaatsen van ons onderzoek, is 't noodig de voorbereidende of propaedeutische studiën te repetéren en aan de hand der geschiedenis tot vroegere tijden terug te gaan, waaruit onze tijd is voortgekomen.

Wij willen daarbij onze pathologie in 't oog houden, om niet te zeer aftedwalen, en haar in hare verschillende verschijningen (phasen) volgen. Want natuuronderzoek is zonder historisch onderzoek onvolledig en eenzijdig. Eene uitvoerige gedetailleerde voorstelling der geschiedenis zoude hier ter plaatse minder voegen. Slechts zooveel als de zaak, die ons bezig houdt, ter opheldering vordert.

De toon van het dagelijksch leven, dacht mij beter dan de betoogtrant voor ons oogmerk en voor onzen tijd geschikt te zijn. Men blijft nader aan de natuur en aan de maatschappij en verder van den preekstoel of katheder. Mogten wij alzoo aan wetenschappelijkheid schijnen te verliezen, aan maatschappelijkheid zullen wij winnen. En waarvoor leven wij, waarvoor bestaat de wetenschap, zoo 't niet is voor den mensch en de menschelijke maatschappij?

DE STUDIE DER PATHOLOGIE.

Pathologische studiën moesten het anthropologisch onderzoek

voorafgaan: men kan ze als propaedeutische studiën voor dat onderzoek beschouwen; zoodat volgens het natuurlijk beloop en den vrijen gang van denkbeelden en begrippen de studie der pathologie anthropologisch onderzoek geworden is.

De pathologie, ziektekunde of ziekteleer heeft het zonderling lot ondergaan van eerst als een der hechtste steunpilaren der geneeskunde te zijn voorgesteld en daarna deels door de physiologie verdrongen, deels door de kliniek vervangen te zijn; terwijl haar aandenken in het anatomisch museum alléén nog bewaard scheen te blijven. Aldus deelde zij in het lot dier overwonnene rijken, welke verbrokkeld in groote naburige staten worden ingelijfd. Heeft zij opgehouden als zelfstandige wetenschap te bestaan, of bestond zij slechts in naam? Zou men dan wel van het voortdurend bestaan der physiologie zeker kunnen zijn? Laat ons niet vooruitloopen en het antwoord op die vragen voor het oogenblik van den verderen gang van het onderzoek afwachten.

HET SYSTEEM.

't Is eene natuurlijke neiging van denkende wezens, eenheid en zamenhang te verlangen in hetgeen men weet of meent te weten. Geen fragmenten verlangt men, maar een stel van kundigheden, een zamenstel van wetenschap: men poogt het een aan het andere vast te knoopen en als één geheel in zichzelven te besluiten en te bewaren. Uit die neiging, uit dat verlangen ontstond het systeem. Het systeem te dikwijls met wetenschap verward en daardoor miskend en misbruikt, door sommigen boven mate geschat, door anderen geheel verworpen, is door weinigen slechts op regten prijs gesteld. Het is daarom de moeite wel waard, er eenige oogenblikken bij stil te staan. Wat beteekent het, wat bedoelt het, wat vermag het?

Doorgaans verstaat men er door een zamenhangend geheel van kundigheden of wel een leerstelsel en niet zelden een theoretisch of hypothetisch zamenstel. Eigenlijk is het niets van

dat alles, althans behoort het niets van dat alles te zijn. Wat behoort het dan te zijn, vraagt gij, en ik antwoord: rangschikking of classificatie, hetzij van begrippen, hetzij van voorwerpen. Die rangschikking heeft men in de wetenschappen ingevoerd en door eene eigene taal en bijzondere kusttermen gekenmerkt; want bij classificatie voegt terminologie: een nieuw bewijs, dat de scheiding van wetenschap en taal gedwongen en onnatuurlijk is. Systeem veronderstelt dus: schikking en benaming, het regelt en plaatst de begrippen of voorwerpen en geeft er namen aan. Het kan gevoegelijk bij een museum of kabinet van natuurvoorwerpen vergeleken worden, waarin men eerst de voorwerpen regelt en plaatst, en ze daarna nommert of er etiquetten op plakt. Het regelen en plaatsen moet wel voorafgaan, doch het nommeren of naamgeven moet volgen, zal het werk voltooid en volledig zijn; anonyme voorwerpen zijn daar even onvoegzaam, als louter nommers of etiquetten, als louter namen het zijn zouden.

Vraagt men verder, wat de bedoeling van het systeem zij, het antwoord is: orde en regel in onze denkbeelden en begrippen te brengen, orde en regel in ons weten. Niet altijd bedenken zij dat, die systemen met luchtkasteelen gelijk stellen. Wij kunnen het systeem in de wetenschap niet missen, evenmin als wij orde en regel missen kunnen. Het systematiséren is ons menschen als aangeboren: den een meer, den ander minder, allen is het eenigermate eigen. Van de stijfheid, afgemetenheid en afgepastheid in toon en taal en manieren van den diplomaat tot de *grata negligentia*, de bevallige ongedwongenheid zijner vrouw of dochters vindt gij het systeem in allerlei nuançes en vormen. Zoo is het in de wetenschap: het orthodoxe systhema botanicum van LINNÉ en de heterodoxe of paradoxe natuursystemen der latere botanisten, welk een onderscheid en tevens welke overeenkomst in bedoeling! Mij dunkt ik zie u glimlagchen en zeker, het natuurlijk systeem heeft nog al gevarieerd en het is met de plantenfamiliën als met de chemische Wahlverwantschaften gegaan. Toch bleef de bedoeling: orde en regel en bleef wanorde of anomalie, het *varium et mutabile* niet voor rekening der natuur, maar der menschen.

Ieder systeem moet uit zijn aard tijdelijk zijn. 't Is een hulpmiddel waarvan men zich bedient, totdat het onbruikbaar is geworden. Bij elken voortgang in kennis ontdekken wij nieuwe voorwerpen en nieuwe eigenschappen en worden meer en levendiger overtuigd, dat iedere rangschikking eenzijdig en onvolkomen en kunstmatig is en wezen moet, als produkt eener gedurig hernieuwde poging en eener gedurig nieuwe teleurstelling in de hoop om het al te omvatten en te overmeesteren.

Vraagt gij eindelijk, wat het systeem vermag, ik ben gereed u te antwoorden: veel als hulpmiddel, weinig als surrogaat van wetenschap. Als hulpmiddel vermag het orde te brengen in ons weten: het is een vademecum, een memorandum, een woordenboek, zoo gij wilt, dat evenwel al spoedig eene nieuwe uitgaaf behoeft. Als surrogaat van wetenschap is het geheel onbruikbaar en de bron van oppervlakkigheid en partijdigheid. Zelfs leert het ons de wetenschappen, onze wetenschap bovenal, meer dan de waarheid liefhebben en die eene en ondeelbare wetenschap uit het oog verliezen, waarvan alle andere dusgenaamde wetenschappen slechts deelen en onderdeelen zijn. Gelooft niet, dat die verdeeling, die gij nu aanneemt, duurzaam wezen zal, vleit u niet, dat de vakken onwankelbaar bepaald zijn; verbeeldt u niet, dat gij als specialiteit uw werkkring onherroepelijk hebt afgebakend, of van uwen toekomstigen arbeid verzekerd zijt, reeds wacht u eene nieuwe indeeling van gebied en misschien is de tijd aanstaande, dat uwe wetenschap of uw vak en lievelingsstudie het zelfstandig leven verliezen zal, dat haar taal tot de doode talen zal gerekend worden, en gij van uwe wetenschap verlaten, of aan het nieuwe systeem u zult moeten aansluiten, of u-zelven buitengesloten zult zien.

DE METHODE.

Er is in de studie, als in het leven een zeker *savoir faire*, waaraan men al aanstonds den geoefenden kenner van den

onhandigen leerling onderscheidt. Wij noemen dat de methode, *methodus studendi*, die wij niet op eens, maar door veeljarige oefening ons eigen maken, en die ons niet volkomen eigen wordt, voor dat wij ons-zelven en onze plaats in de wereld die ons omringt, beseffen. Hoe meer wij hier en dáár te huis zijn, des te volkomener eigen wordt ons die methode, tot dat zij eindelijk een deel van ons-zelven, de treffende afbeelding van onzen aard en karakter geworden is. Wat al zelfkennis, wat al ondervinding, wat al zelfbeproeving is er noodig, om het in die levenskunst en levenswijsheid tot zekere volkomenheid te brengen: want lang is de kunst en kort is het leven. En eveneens is het met de studie gelegen.

Het kost moeite, eer de wetenschap hare methode vindt en zich eigen maakt: eer zij zich-zelve van hare studie en streven en doel volkomen rekenschap geven kan. Eeuwen verloopen er in allerlei proefnemingen en pogingen, waarin zij hare krachten oefent, en hoe moeijelijker de taak, hoe langer, hoe veelzijdiger de voorbereiding. Zoo ging het met de pathologie, die een diepen grond heeft en een karakter moeijelijk te peilen. Wij zullen daarvan overtuigd worden, als wij haren levensgang volgen. Want eerst nu begint zij haar waar karakter te ontvouwen, nadat zij door theorie voorbereid, door praktijk geoefend, en door kritiek gelouterd is. De genetische voordragt dezer drie perioden harer ontwikkeling en vorming zal meest geschikt zijn, om u met hare beteekenis en diepen zin bekend te maken.

DE THEORETISCHE METHODE.

In de eerste jeugdige natuurpoëzij der Grieken ontstond de pathologie als episode van de elementenleer van EMPEDOCLES, en ging met die leer over in de dogmatische school, waar zij de later zoo beroemde en algemeen heerschende humoraalpathologie geworden is. Als deel der dogmatische en theoretische geneeskunde draagt zij onder alle gedaanten een en hetzelfde kenmerk, behoort zij tot een en hetzelfde ele-

ment: het logische namelijk. Ik wil het met u kortelijk, door de historie voorgelicht, nagaan en vervolgen.

DE LOGICA.

De logische bewerking der geneeskunde, had zij in de eerste plaats te danken aan CLAUDIUS GALENUS, een man van de uitgebreidste kennis en de meeste scherpzinnigheid. Geoefend in de scholen der wijsbegeerte en met al de wapenen der dialectiek toegerust, voerde hij met groote behendigheid een onverzoenlijken krijg tegen empiristen en methodisten, en bediende zich van alle beschikbare en hem ten dienst staande bouwstoffen en hulpmiddelen, om de dogmatische geneeskunde te vestigen en te verschansen.

Heldere en klare begrippen zocht hij in duidelijke vormen te bevatten en voor te stellen. Hij schonk der geneeskunde taal en spraak, en leerde hare beoefenaars redeneren, disputeren, polemiseren: was het wonder dat hij de dictatuur zoolang bekleed heeft?

Wat GALENUS voor de dogmatische geneeskunde in het algemeen, dat was GAUBIUS voor de pathologie in 't bijzonder. In de school van onzen BOERHAAVE opgevoed, ontwierp en volvoerde hij het plan eener dogmatische of systematische pathologie, een werk, even omvattend in zijne soort, als BOERHAAVE's *Institutiones* en *Aphorismi* en met niet minder talent volbragt, hetgeen, gelijk een geestig schrijver aanmerkt, de moeder geworden is van alle latere pathologiën, ofschoon de dochters niet altijd de moeder erkend hebben: een werk waarop nog tot in onzen tijd de schriften der theoretische pathologen een doorloopenden commentarius leveren.

Het πρωτὸν ψευδος dezer logische voordragt was het zoeken naar den grond en het wezen van iets, dat men nog niet historisch kende, in den waan, dat men door praten en redeneren het met de zaak eens zou worden. Hoevele rationeele pathologiën bezitten wij, kopijen van de schrijvende en rede-

nerende logici, maar geen getrouwe afdrukken van het wezen en karakter der studie!

Het zou ons te ver afleiden de logische methode door alle hare phasen te volgen. Onze historia litteraria kan ze u aanwijzen. In één punt komen allen overeen, dat ze ons niet het object, maar het subject vertoonen. Zij geven ons te kennen, wat de dogmatiek of theorie zoo gij wilt, in verschillende tijden zich als pathologie heeft voorgesteld, hoe zij zich om mij minder Hollandsch, maar meer in 't heerschend spraakgebruik uit te drukken, pathologie gedacht heeft, maar leeren ons niet wat pathologie is. Wel is waar, subject en object trekken elkander aan als de magneet en het ijzer, en het object moet door ons subject passéren, om tot wetenschap in ons te worden: maar hoe meer het laatste zich naar het eerste voegt, hoe beter: hoe meer eenvoudig, en zuiver en rein het subject, des te meer objectieve waarheid, en daartoe moet een moreel principe medewerken, waarbij het egoisme in 't gedrang komt.

Een hoofdzonde der theoretische of dogmatische geneeskunde, die haar steeds van haar eerste ontstaan is bijgebleven, is zelfvergoding: die de zonderlinge ketterij heeft ingevoerd, dat theorie niet uit empirie, maar empirie uit theorie moet voortkomen, en zich naar haar schikken moet[1]. Het misbruik van den syllogismus heeft met de ontologen niet opgehouden. De physiologen hebben er zich evenzeer aan schuldig gemaakt, en op de overdrijving der parasiten-theorie is die der physiologie gevolgd. Het *ens* der ziekte heeft voor het *ens* der wetenschap plaats gemaakt. 't Is hetzelfde thema, maar uit een anderen toon. Eerst dan, als men van deze dwaling zal zijn teruggekeerd, zal men instemmen met de merkwaardige woorden van den verdienstelijken Abercrombie: » »*the great purpose of the illustrious fathers of modern science was accomplished, by*

[1]) Eigenlijk behooren theorie en empirie elkander wederzijds te verstaan: hetgeen bij eenzijdige opvatting onmogelijk is, waaromtrent Oersted belangrijke wenken geeft in een boek, dat mij eerst onlangs in handen kwam: *Der Geist in der Natur*. 3 *Aufl*. Leipz. 1850.

bringing back the attention of inquirers to objects which are within the reach of the human faculties. We often talk of the philosophy of BACON, *without fully recognising the important truth, that the philosophy of* BACON *and of* NEWTON *consists entirely, to use the words of an eminent writer in »ascertaining the universality of a fact. — The theory of gravitation, even extended as it has been to the great phenomena of the universe, is nothing more. — Of the cause of that fact we know nothing, and all the investigations of* NEWTON *were carried on independently of any attempt to discover it. — A considerable number of medical doctrines, there is reason to apprehend, will come out of the examination in rather an unsatisfactory manner, if we apply to them the tests which this rule would furnish."*".

DE PRAKTISCHE METHODE.

Uit de oude empirische school was de pathologie verbannen. Niet weten of kennen, maar genezen was haar doel. Eerst sedert BACO VAN VERULAM de praktische wijsbegeerte in het leven geroepen en in de natuurstudie had ingevoerd, heeft men ze op pathologie leeren toepassen, en 't is vooral in zijn vaderland dat zij te huis behoort. *Dont think but try:* was de les van HUNTER aan JENNER, waarmede hij het eigen wetenschappelijk karakter zijner natie uitdrukt. Dat karakter is later Europeesch geworden, of heeft althans algemeene navolging opgewekt. Staan wij er een oogenblik bij stil.

HET EXPERIMENT.

Twee groote ontdekkingen toonen ons, wat het experiment vermag, door het praktisch genie der Engelschen gebezigd: die van HARVEY en BELL, waardoor bloedomloop en zenuwwerking, het mechanisme van circulatie en innervatie zijn in 't licht gesteld. Ik zoude er EDW. JENNERS uitvinding bij kun-

nen voegen, en de inoculatiemethode op de syphilis overgebragt, en menigte van proeven met lucht en voedsel en vergiften, en de overplanting der methode naar Frankrijk en Duitschland en elders. Ik zoude FLOURENS en MAGENDIE en eene gansche rij kunnen noemen, die met meerder of minder talent en geluk zich van dit middel bediend hebben, om u aan te wijzen, hoe de experimentaalmethode zich over 't gansche gebied onzer kennis heeft uitgebreid. Maar 't zou mij te ver van mijn plan afleiden, en gij kunt ze bij LUND en latere schrijvers uitvoerig vermeld vinden. Hier zij 't genoeg aan te merken, dat de physiologische proeven meerendeels pathologische proeven zijn, dat nergens grooter omzigtigheid en fijner kritiek noodig is, dan juist hier, en dat de kunst van proefnemen nog verre afstaat van die volkomenheid, waarvoor zij vatbaar zou zijn, en die zij zou moeten bereikt hebben, om tot den rang van wetenschap verheven te worden. Daarom ware het wenschelijk, dat bij iedere inrigting voor hooger onderwijs in de geneeskunde, physiologische en pathologische instituten in werking kwamen, gelijk daarvan het voorbeeld in Duitschland gegeven is. Ondertusschen is het bestaan eener proefondervindelijke geneeskunde, reeds door HALLER ontworpen, een probleem voor de toekomst. Men denke slechts, om van de duistere leer der ziekteoorzaken, van aetiologie en pathogenie niet te spreken, waar nog alles te ontginnen is, men denke slechts aan het experiment door therapeutische reagentia, van welke ons de kina en kinazouten een merkwaardig voorbeeld opleveren, hetgeen eene onafzienbare streek van onbekend land voor ons onderzoek heeft opengesteld. En terwijl men terugziende op de afgeloopen baan van proefneming, zich meent te mogen verheffen op vooruitgang in kennis en op het bezit van proefhoudende wetenschap, vergete men niet voor zich uit te zien, en verlieze nimmer den afstand uit het oog, die tusschen het experiment en het organisch proces gelegen is: een afstand, die, zal hij ooit worden aangevuld, nog geheele reeksen van gedurig herhaalde en op nieuw bevestigde proeven vorderen zal.

DE HISTORIE.

Met het woord historie bedoel ik ter dezer plaats niet de historische pathologie, die nog in haar prille jeugd verkeert, maar ik versta er onder, al wat men buiten het experiment gewoon is empirie te noemen: historische studie der pathologie, studie vooral der verschijnselen en van den gang van het organisch ziekteproces. Aan die historiekennis, vermoedt gij welligt, zal het ons niet ontbreken. Of heeft niet reeds Hippocrates een begin gemaakt en zijn niet duizende geslachten hem opgevolgd. Wie zal de schat van waarnemingen optellen, in dat heirleger van boeken opgeteekend, die in onze Bibliotheken in slagorde geschaard staan: wie duizelt niet bij de gedachte aan al die periodieke en andere praktische geschriften, die sedert de uitvinding der boekdrukkunst in het licht verschenen, en waarvan een groot deel thans in 't stof begraven ligt. Ik beken het, groot, oneindig groot is de voorraad, onmetelijk bijna de schat van waarnemingen, ongeteld en naauwelijks te tellen zijn de waarnemers. Alles bijkans schijnt uitgeput. Doch, het moge paradox klinken, het is niet minder waar: eerst onlangs heeft men aangevangen deze historie naar eisch te bestuderen en met historisch talent te schrijven. De vroegere waarnemingen betroffen hoofdzakelijk de kuur of genezing, hetzij door natuur, hetzij door kunst; gene was het object der Hippocratische waarneming en onzer Boerhaviaansche school, deze dat der overige praktische schrijvers; allen bewogen zich bij voorkeur op het gebied der kunst en hunne waarneming was inzonderheid op het organisch proces van genezing of heeling gerigt.

Therapeutische techniek is daarna vervangen door diagnostische techniek, en verheelen mag men het niet, dat het experiment de historie heeft teruggedrongen, haar als is voorbijgesneld; 't zij voorbarigheid, 't zij de lust tot handelen, tot interventie, tot ingrijpen meer gelden dan kalme beradenheid en rustige waarneming, zeker is het, dat wij 'er nog ver van af zijn, eene historische kennis van de zaak te heb-

ben, aan wie wij thans door geweld haar geheim willen ontwringen.

Of bezitten wij eene volledige historiekennis der organische processen in gezondheid en ziekte? Kennen wij de pragmatische historie van het ziek organisme in betrekking tot den invloed der oorzaken, die er op werken? Bestaat er eene geschiedenis van het physieke leven der menschheid? Zijn natuuronderzoek en historisch onderzoek vereenigd of gescheiden, zoodat historisch natuuronderzoek ter naauwernood bij name bekend is en alléén bij uitzondering wordt beoefend en aangekweekt? En vergeten wij niet te dikwijls, dat de historie, de eerste in rang, oudere regten en aanspraken heeft, dan het experiment en het eerst verdient gehoord te worden, als het op getuigenis der waarheid aankomt? Ieder die gelieft na te denken, en voor hen alléén heb ik geschreven, zal mij toestemmen, dat de pathologie nog niet naar eisch en gelijk het pas geeft, historisch bestudeerd is, dat wij hare historische feiten nog niet ten volle kennen, en dat die kennis een van hare eerste vorderingen is aan de wetenschap.

DE KRITIEK.

Hoewel het niet ontbroken heeft aan gestadige verandering en hervorming van het systeem, daar iedere school of sekte nieuwe leerstellingen pleegt te verkondigen, zoo is men echter eerst onlangs begonnen de pathologie kritisch te behandelen, en het is 'er nog verre af, dat men dit werk voltooid zou kunnen achten. Wel heeft men afgebroken en het oude onbruikbare weggeruimd en den grond gezuiverd, maar het was om alweder terstond te gaan opbouwen en zelfs uit de afbraak bouwstof voor het nieuwe bijeen te zamelen.

Die zuivering en loutering moeten worden voortgezet en aan geen nieuw gebouw worden gedacht, eer de gronden onderzocht zijn. 't Is niet genoeg het oud dogmatisme te slechten, om 'er een nieuw dogmatisme voor in de plaats te stellen; de kritiek moet verder gaan. Geen nieuwe vormen, geen nieuwe

bespiegelingen, noch nieuwe leerstellingen, maar eene praktische rigting, een praktische geest past aan den praktischen, den empirischen aard van het onderzoek, waarmede wij ons bezig houden. Naamsverandering bedriegt: hoe dikwijls heeft men er anderen en zich-zelven door misleid en zonder het te weten of te vermoeden, het oude thema gevarieerd. Niets toch dat minder begrepen en meer misbruikt wordt, dan kritiek en niets, dat als element van wetenschap hooger waarde en edeler bestemming heeft. Zij is de onverzoenlijke wederpartij van den schijn, waaraan wij meer dan aan ons leven hangen. Zij is de vuurproef der waarheid. Daarom moet zij bovenal zijn wat zij schijnt, en zelve zich kennen en beproefd hebben. Met zelfkritiek moet zij beginnen en dat is eene zware taak, eene levenstaak, waarmede wij in onze jeugd moeten aanvangen en die wij tot in laten ouderdom moeten voortzetten. Dat kritiek in naam bestaat, wie zal het ontkennen? Maar bestaat zij in wezen? Is zij op pathologie toegepast, toegepast op hare hedendaagsche studie, toegepast op hare instrumenten en subsidiën en methoden? Bestaat zij als zelfkritiek in de volle beteekenis van dat woord?

Moeten wij belijden, dat de andere methoden nog veel te wenschen overig laten, de kritische methode, de voortreffelijkste van die allen, heeft nog naauwelijks den eersten voet op het gebied van zelfkennis en zelfontwikkeling gezet.

DE PATHOLOGIE ALS DEEL VAN DE STUDIE DER GENEESKUNDE.

Tot dusverre beschouwden wij de pathologische studie op zich-zelve. Maar wij kunnen haar niet volkomen kennen, zonder te letten op hare verwantschap met de overige zoo theoretische als praktische studiën der geneeskunde, en wel bepaaldelijk met anatomie, physiologie en kliniek.

Hare plaats in de orde der studiën is tusschen de beide eersten en de laatste, hoewel niet in de kronijk der geschiedenis haar diezelfde plaats is te beurt gevallen; want de stu-

die der eerste ontstond later en die der tweede volgde bij de Ouden eene andere rigting.

DE ANATOMIE.

De anatome practica, vroeger amanuensis der praktijk, heeft zich later als anatome pathologica een eigen gebied verworven, vanwaar zij de praktijk overziet. Die weten wil, welke vorderingen deze studie gemaakt heeft, bestudere Rokitansky's handboek en de latere pathologische histologie. Hoemeer zij zich van de kliniek losmaakt, hoe vrijer zij zich ontwikkelt, des te zelfstandiger zal zij haar karakter handhaven, des te rijper, des te heerlijker vruchten zal zij dragen, des te eerder zal zij worden wat wij van haar verwachten: een hoeksteen der wetenschappelijke kliniek. Rustig voortgaande, zonder overijling, zonder pralerij, zonder aanmatiging of meesterschap, zal zij éénmaal zeker hare grootche bestemming bereiken.

DE PHYSIOLOGIE.

De médecine physiologique van Broussais heeft in onzen tijd een geheel anderen zin en beteekenis verkregen, sints zij op Duitschen bodem is overgeplant. Geen bekrompen inflammatie-leer, maar genetische studie van 't leven, neurophysiek, navorsching van het organisch proces in het gezond en ziek organisme, zietdaar de hoofdrigtingen dezer physiologische studie. Observatie en experiment zijn hare bestanddeelen. Mogt zij maar niet door sophisterij en partijdige polemiek op doolwegen geraken, die haar al verder en verder van het regte pad zouden afbrengen! Het waarnemen is het werk van geduldige volharding, niet van genialiteits-zucht of reputatiejagt. De physiologie is natuuronderzoek, niet natuurvinding, en hoeveel vreemde elementen bevat zij ook nu nog! Hoeveel

syllogismen of sophismen, die de experimenten verdringen of overschaduwen! Wel mag men haren beoefenaar met JOHN HUNTER toeroepen: *dont think but try.* Want hoe meer physiologie en pathologie van al dat vreemdsoortige, van al die heterogene elementen en inmengselen gezuiverd, eenvoudige natuurstudie en natuuronderzoek zijn zullen, des te nader zullen wij komen aan het ideaal eener wetenschappelijke physiologie.

DE KLINIEK.

Wat vroeger praktijk der geneeskunde, heet thans kliniek, inzonderheid sints ANDRAL zijne *Clinique Médicale* uitgaf. De naam is daarmede niet alleen, maar ook de zaak is veranderd. Natuuronderzoek aan het ziekbed zietdaar haar wezen en naam. Groot is wel de empirische voorraad, maar niet alles is bruikbaar materiaal. Hoeveel valt hier te ziften en te schiften! Zal men gelijk velen willen, daarom alle vroegere overlevering als onnutten ballast wegwerpen, omdat men in onzen tijd eerst kliniek gekend en beoefend heeft? Dit zoude, dunkt mij, grooter bewijs van traagheid, dan van lust tot onderzoek zijn. Want in de eerste plaats zou men zich aldus moedwillig van veel goeds en nuttigs berooven, waaruit men tot eigene oefening en ervaring partij kan trekken. Men leze en bestudere onbevoordeeld SYDENHAM, HOFFMANN, VAN SWIETEN, DE HAEN, MORGAGNI, om van zoovele anderen niet te spreken, en men zal ondervinden, dat natuurstudie vóór de negentiende eeuw dagteekent, en menig bewijs aantreffen van kennis, die wij ons toeëigenen. 't Is waar onze physische methode van onderzoek was hun onbekend. Physiatrie en therapie was hun hoofdzaak en hoofddoel. Maar daarom verzuimden zij de natuurstudie aan het ziekbed niet, noch het pathologisch en anthropologisch onderzoek, noch de prognostische en nosographische studiën, noch de anatome practica, waarin MORGAGNI inzonderheid nu nog tot voorbeeld verstrekken mag, dat zelden bereikt, nimmer overtroffen is: gelijk

in prognostische kunst de Hippocratici van vroeger en later tijd, in de studie der volkziekten SYDENHAM en STOLL, in vereeniging van therapie en diaetetiek HOFFMANN boven allen uitmuntten. Evenmin als al het oude verwerpelijk is, evenmin is al het nieuwe bruikbaar. Daar is eene zekere gemanierdheid, gemaaktheid, aanmatiging, of hoe zal ik het anders uitdrukken, waarbij men zich-zelven als natuuronderzoeker of wetenschappelijk man aankondigt, die scherp afsteekt bij die eenvoudigheid en ongekunsteldheid, welke wij als het ideaal van ware grootheid ons voorstellen: die beminnelijke karaktertrekken, die ons herinneren, dat het kind mensch is geworden en dat de mensch, wien wij in vollen rijpen bloei en wasdom voor ons zien, éénmaal kind was. Dat natuurlijke, eenvoudige, nederige, openhartige: met één woord, dat kinderlijke, meent niet dat het den man onteeren zou, het is veeleer voor zijne verdere vorming onontbeerlijk. Herinnert u de zinspreuk van onzen BOERHAAVE, bestudeert de karakters en schriften dergenen, die als klassieke schrijvers bekend staan, en gij zult er die edele eenvoudigheid in wedervinden.

Menigmaal zullen stijl of afbeelding van beroemde en hooggevierde mannen het u leeren, dat er iets ontbreekt, wat wij ongaarne missen: zekere effenheid en ronding en tevredenheid. En als gij dan tot dien goeden ouden tijd terugkeert, tot den opregten SYDENHAM, tot onzen opgeruimden, eenvoudigen BOERHAAVE, tot MORGAGNI's brieven: en hunne schriften en portretten vergelijkt bij de schriften en portretten van tijdgenooten, dan zult gij met mij welligt op het vermoeden komen, dat een andere geest in de corypheën onzer eeuw gevaren is, dan die van SYDENHAM en BOERHAAVE, de geest van den strijdlustigen DE HAEN: ofschoon ook hij, minder dan iemand der overigen in dezen tijd eenigen opgang gemaakt zou hebben.

In de tweede plaats, door de oude traditie geheel te veronachtzamen, missen wij den band, die het tegenwoordige met het verledene vereenigt. Ons ontbreekt dat geacheveerde, dat volkomene, die ware liberale beschaving, die den akademieburger althans behoort te onderscheiden en zonder welke

geene akademische opvoeding denkbaar is. Of hoe zou 't mogelijk zijn, de wetenschap te verstaan, zijn tijd te begrijpen, als men hare geschiedenis niet kent, als men in vroeger tijdvakken vreemdeling is. Welk denkbeeld kan men zich vormen van een docent, die nooit den cursus zijner wetenschap doorloopen heeft. Is dan de studie nu in dezen tijd eerst aangevangen, en heeft het voorgeslacht niets verrigt, dat onze aandacht waardig zou wezen? Was domheid en onverstand het toebeschikte erfdeel onzer vaderen, en zijn wij alleen in het bezit van alle verlichting en wijsheid?

Waarlijk, mijne vrienden! als men minder onkundig was, men zou minder overdrijven, minder grootspreken, minder gerucht maken, minder partijdig zijn; want nog altijd bevestigt zich die oude spreuk: *quo quis indoctior, eo impudentior.*

Natuuronderzoek is tweeledig: natuurwaarneming en natuurbeproeving. De eerste moet voorafgaan. Zijn wij in het volkomen bezit dezer natuurwaarneming: bezitten wij eene historische kliniek? Laat men het organisch ziekte-proces zijn natuurlijken loop, of stoort men het door therapeutische reagentia?

Het eerste klinisch onderzoek was prognostisch, en moest het zijn. Later is dit door het diagnostische vervangen, of liever verdrongen, en ten deele miskend, eveneens als de physiatrie door experimentaal-kliniek. Het wordt tijd van die eenzijdigheid tot de organische eenheid terug te keeren, en reeds is men begonnen dit in te zien.

Natuuronderzoek — dus vooreerst historische studie der feiten, vervolgens historische kritiek, laatstelijk het eindresultaat, de regel. Alvorens om eene physiologische geneeskunde te denken, moest niet het onderzoek voorafgaan, of wij eene historische geneeskunde bezitten?

Voorzeker, autopsie hebben wij noodig en empirie, maar zijn die voldoende? Is het geene traagheid, als wij ons geërfd kapitaal ongebruikt laten liggen? 't Is eene gedurig herhaalde spreuk: *ars medica tota in observatonibus.* Maar moet men dan ook niet van de *sylva observationum* kennis nemen? Moet men ze niet bij oude en nieuwe schrijvers opzamelen, ze rangschikken en gedurig met elkander en met eigene

waarnemingen vergelijken en in overeenstemming brengen? Is het observéren alléén zien, of is 't ook hooren en betrachten.

Deze spreuk is door eene andere opgevolgd, die dieper inzigt verraadt: *observationes non numerandae, sed perpendendae.* Men heeft dit *perpendere* in verschillenden zin opgevat. Sommigen hebben het *bruto* en *en bloc* verstaan, en er het *calcul des probabilités* op toegepast: waarbij men evenwel zich nader aan de eerste, dan aan de tweede spreuk gehouden heeft. Anderen hebben het binnen bepaalde perken van ruimte en tijd omschreven; waarbij men de laatste meer heeft in acht genomen, en zich naauwkeuriger aan haren veelbeteekenenden zin en kernachtigen inhoud gedragen heeft. Wederom anderen hebben er kritiek onder begrepen: dus een kritisch onderzoek der feiten. En dit zal wel de bedoeling zijn van haren autheur, den voortreffelijken Jo. Bapt. Morgagni, wien wij als litterator en criticus niet minder hoogschatten, dan als anatoom en medicus. En waarlijk, aan zoodanig onderzoek der feiten is groote behoefte. Want, al vroeger deed ik het u opmerken, de kritische methode is tot nog toe weinig bekend, en nog minder op de geneeskunde, vooral niet op de geneeskunde onzer dagen in al haar omvang toegepast; en bezitten wij geene volledige historische geneeskunde, nog minder bezitten wij eene historische kritiek onzer kunst en wetenschap. Maar zal men de feiten kritisch onderzoeken, zoo moet men ze vooraf kennen.

Wat waarde kan men hechten aan de latere klinische schriften der Duitschers, waarin die feiten schaars en slechts bij uitzondering vermeld worden? Niet te onregt was bij de oude Romeinen het bekleeden van hooge staatsambten aan zekeren leeftijd verbonden. Zou 't niet raadzaam zijn, het meesterschap in de kliniek vóór het veertigste jaar niet te aanvaarden, vooral thans niet, nu daartoe zooveel vereischt wordt. Ieder weet, wat er van de Romeinsche Republiek geworden is, sedert men van die wet is afgeweken, en is in menig vak van menschelijke kennis ervaring noodig, het is 't vooral in dit, waarvan wij spreken. De elkaêr verdringende kliniecken en meesters in de kliniek doen ons onwille-

keurig denken aan die bekende wet van evolutie: dat eene vroegrijpe ontwikkeling een ontijdigen ouderdom en spoedigen dood voorspelt.

DE ANTHROPOLOGIE.

Het gebrek aan anthropologie als wetenschap is nergens duidelijker dan in de pathologie, en doet zich nergens dieper gevoelen. Bezaten wij eene volledige geschiedenis van den mensch naar tijd en plaats geregeld, genetisch, pragmatisch bewerkt, eene geschiedenis van het physieke, intellectueele, moreele leven der menschheid, wij zouden daarin als in een spiegel het beeld terugvinden van den mensch onder de meest verschillende omstandigheden levende en handelende, en oorsprong en bronnen ontdekken van de kwalen en het lijden der volken en der geheele maatschappij. Maar daartoe moeten wij ons op een hooger standpunt plaatsen en wijd en zijd kunnen heenzien, achter ons en rondom ons en voor ons: wij moeten inzien in de levenstijdperken van menschen en volken, en daarbij oorzaken en zamenhang der velerlei bewegingen als met het oog volgen, waartoe eene omvattende, uitgebreide historiestudie en historiekennis gevorderd worden. Want ook op dit terrein moeten wij de verschijnselen historisch kennen en zorgvuldig onderzoeken en navorschen, eer wij aan wetenschappelijke begrippen en verklaringen denken, of ons vleijen kunnen op vasten bodem te staan en ons te bewegen. Veel minder nog kunnen wij zonder zulk een voorafgaand onderzoek ons op eenige eigene bezitting in dit gebied van kennis beroemen. Zulk eene anthropographie kon tot anthropologie als wetenschap den weg banen, en behalve voor onze eigene medische, zoowel voor de philosophisch-theoretische, als voor de theologische studiën vruchtbaar zijn.

DE HYGIEINE.

Wetenschappelijke studie kan slechts het deel van enkelden zijn en zelden onafgebroken voortduren. Vroeger of later, door eigene werkzaamheid of door den algemeenen vooruitgang van den menschelijken geest wordt zij naar het praktisch doel der maatschappij gedreven en aan hare verpligting herinnerd, om deze cijnsbaar te worden. Dit was ook het eindresultaat der voortgezette pathologische studie in onzen tijd. De navorsching der ziekte-processen leidde tot pathogenie, deze tot hygieine. Zoodanig was de natuurlijke gang der physiologische hervorming met de sociale hervorming in overeenstemming gebragt. De bron van het kwaad moest worden opgespoord, voordat men 'er aan denken kon, het kwaad te weren, en gelijk het gemakkelijker is ziekte-processen te voorkomen, dan ze in hun gang te stuiten, zoo is aan de geneeskunde als maatschappelijke natuurstudie de grootsche taak aangewezen, voor de gezondheid der maatschappij te zorgen. Zoo verkrijgt zij rang en plaats in het groot huishouden van staat, en zal zich handhaven als element en bestanddeel van die uitgebreide wetenschap, welke zich daaraan heeft toegewijd. Het praktisch genie der Engelschen is vooral in dien geest werkzaam. Hun voorbeeld verdient algemeene behartiging en navolging. Waren niet reeds bij de zinrijke Ouden de tempelen van Esculapius tevens aan Hygeia toegeheiligd?

DE PATHOLOGISCHE STUDIE IN BETREKKING TOT DE MAATSCHAPPIJ.

De pathologische studie bij hare tegenwoordige sociale strekking moet in de eerste plaats en bovenal studie der hygieine zijn. Deze strekking volgende zal zij van zelfs de gaping aanvullen tusschen physiologie en therapie. Zij zal de genees-

kunde op een hechter grondslag vestigen en haar vruchtbaar maken voor het welzijn der maatschappij. Want hier ligt hare voorname kracht en heilzaam vermogen. Niet zoozeer de genezing, maar inzonderheid de verdrijving en ware het mogelijk, de uitroeijing van ziekte moet haar doel zijn: eene gezonde, eene krachtige bevolking moet zij zich voorstellen; dit moet haar streven, dit het idee worden, dat zij gedurig nader bijkomen, dat zij meer en meer tracht te verwezenlijken. Dat doel, die bestemming, ik beken het, nog ver, nog oneindig ver is zij er van verwijderd; maar heeft zij niet reeds veel gewonnen, zich daarvan duidelijk bewust te zijn, hare taak en aard en aanleg en vermogen te kennen, te weten welken weg zij moet inslaan, welke rigting zij ten aanzien der maatschappij verpligt is te volgen en welke de plaats en rang is, die haar toekomt.

Mijne tijdgenooten naar die strekking heentewijzen, hunne studie op dat pad te leiden, dit meende ik, kon mij geenszins als ontijdige aanmatiging worden aangerekend: in onzen tijd van vrijheid het minst, waarin men er prijs op stelt, voor zijn gevoelen te mogen uitkomen, en aan anderen zijne overtuiging te mogen mededeelen.

HISTORISCH-PATHOLOGISCH ONDERZOEK.

Hygieine en historische pathologie hebben beide dezelfde naauwe, innige betrekking op het leven der volken. De laatste wendt zich tot het verledene, om er het tegenwoordige uit te verklaren, dat wederom de toekomst in zich besloten houdt. Zij betreft de objectieve zijde onzer historiestudie, en mag tot inleiding op de gezondheidsleer dienen. Zij is een deel van het organisch geheel der wetenschap. Historische natuurstudie is zij: en aldus eene van die vele stemmen, die zich tegen de onnatuurlijke, wederregtelijke scheiding der dusgenaamde historische en philosophische studiën verheffen. Hecker's ernstig onderzoek, zijn onvermoeid streven, zijn veelomvattende arbeid hebben hem tot de erkentenis gevoerd

van het gewigt en de belangrijkheid dezer historische natuurstudie. Bij geologen, botanici, zoölogen was die erkentenis lang reeds tot levendige overtuiging geklommen, bij ons medici bestaan die erkentenis en overtuiging nog niet, althans niet algemeen, gelijk zij verdienden. Doch alleen eenzijdige vooringenomenheid met speciale studiën kan die uitspraak van HECKER miskennen en zijne opmerking doen veronachtzamen. Vroeg of laat zal zijne gegronde klagt over verwaarloozing der historiestudie weërklank vinden: want eenzijdigheid en overdrijving vernietigen zich-zelven en de vrije ontwikkeling der studie laat zich door geen magtspreuken bezweren, noch door bijzondere belangen of inzigten weêrhouden. De innige band, die de geneeskunde aan de maatschappij verbindt, zal meer en meer erkend worden: meer en meer zal zij zich als sociale wetenschap doen gelden, naarmate zij meer vrij en ongedwongen hare innerlijke geaardheid en karakter zal kunnen openbaren.

DE ANATOMISCHE STUDIE DER PATHOLOGIE.

Gij herinnert u mijne vrienden! wat ik vroeger omtrent anatomie, physiologie en kliniek met betrekking tot de geneeskunde in het algemeen en hare tegenwoordige beoefening in 't bijzonder heb aangemerkt, thans zullen wij op die anatomische, physiologische en klinische studiën moeten terug komen, om ze meer bepaaldelijk op ons pathologisch en anthropologisch onderzoek toe te passen.

Teregt heeft men begrepen, den cursus der medische studiën met anatomie te moeten aanvangen, niet met physiologie, noch minder met kliniek. Wij behoeven een materieelen grondslag voor onze studie en vinden dien in de ontleedkunde. Hoe kan het ook anders? Immers zij is de analysis van het werktuig, één en hetzelfde bij alle menschen. Zij is de hechte, stevige basis, waarop het gebouw onzer theorie moet worden opgetrokken; van haar ontleenen wij de beginselen onzer organische werktuigkunde en de beginselen tevens

onzer organische pathologie. Zij derhalve, welke op de pathologische anatomie hunne ziektekunde bouwen, moeten, zoo ze consequent willen zijn, van haar beginnen, om eerst dan overtegaan tot de dynamiek en eindelijk tot het ziekteproces te komen. Want eerst op de kennis van de ziekelijke constructie der machine, volgt die van hare ziekelijke werking en beweging. Daaraan schijnen de voorstanders dezer leer of niet gedacht te hebben, of zich niet te hebben durven wagen. De pathologische anatomie is volgens aard en studie een tak van die groote wetenschap, die men later met den naam van morphologie bestempeld heeft, niet ondergeschikt noch aan physiologie, noch aan pathologie, noch aan kliniek, maar zelfstandig; een systeem van wetenschap, dat in zijn geheel bewerkt en onafhankelijk en vrij gepleegd en beoefend moet worden.

Verlangt men intusschen en bedoelt men anthropologisch onderzoek, zoo is de anatomische kennis op verre niet toereikend. Want vooreerst vraagt deze naar de wording en vorming van den mensch, naar eene anatomie der leeftijden en menschenrassen, die nog altijd onvolkomen en oppervlakkig bleef. Ten tweede omvat zij de individueele verscheidenheden, die ofschoon oneindig, echter tot heden toe nog maar schaars en als ter loops zijn aangeteekend. Ten derde heeft men tot dusverre nog te weinig gelet op de anatomische rapporten, waardoor men duidelijker inzigt verkrijgen kon in de wetten der gezonde en ziekelijke plastiek. Bij MORGAGNI vindt men bewijzen, dat hij de waardij van zulk historisch-anatomisch onderzoek gevoelde, en vele zijner secties zijn ware historiae cadaverum, gelijk men ze van dien tijd verwachten mogt. Als het lijkonderzoek meer algemeen was en met meerdere naauwkeurigheid en kennis door mannen van het vak bewerkstelligd wierd, dan zouden ongetwijfeld de anatomische feiten beter gekend zijn en de historische anatomie een nieuw en ruim veld voor zich geopend zien. Vorschen wij naar haren dieperen zin en beteekenis, zoo ontdekt zij zich aan ons als organische plastiek, als proces van voeding en vorming der organieke deelen en van het organisch geheel, als organische architectuur, naar bepaalde regelen en

wetten, zoowel in gezondheid, als ziekte. Uit dit oogpunt beschouwd en behandeld, zal zij zich zelfstandig vormen, haren aard en waar karakter ontvouwen, en hare betrekking op physiologie, therapie en anthropologie duidelijk aan den dag leggen. Op physiologie als studie van het vegetatieve leven in deszelfs produkt en stoffelijken vorm — op therapie als studie van het ziekte- en genezingsproces — op anthropologie als studie van den mensch in zijne ligchamelijke verschijning. Men zoude haren aard en karakter miskennen, als men haar aan den leiband der kliniek wilde laten gaan. Vrij en ongedwongen moet zij zich kunnen bewegen, om haar aanleg te kunnen volgen.

Er is ten aanzien der pathologie nog een punt, dat alle onze opmerkzaamheid verdient. Tot nog toe was zij complement en contrôle der diagnostiek, van nu af aan moest zij eene andere rigting nemen, en met terzijdestelling van alle vroegere denkbeelden omtrent ziekten en ziektevormen, enkeld de stoffelijke veranderingen der deelen beschrijven en bestuderen, die het anatomisch onderzoek aan 't licht brengt, en ze vergelijken met hetgeen percussie en auscultatie gedurende het leven hadden doen vinden. Doch daartoe behoorden beiden niet als toonkunst, maar als vraagkunst gebezigd aan eene strenge, onpartijdige kritiek onderworpen te zijn, die zoover ik weet, er nog niet op is toegepast. Derhalve in plaats van diagnostische, als vroeger, voortaan physische tabellen, geregeld gehouden en bijgeschreven, in plaats van het zoeken naar pneumonie of gastritis, de anatomische beschrijving van longenweefsel en maag: geen jagtmaken op ziekten, geen opsporen van ziekte-processen, maar eenvoudige aanteekening van gevonden afwijkingen in de verschillende deelen en weefsels naar derzelver graad en zamenhang, zoo bestond er mogelijkheid om door het anatomisch onderzoek eene wetenschap te stichten van het gezond en ziek organisme, die, bijaldien ze ook de levensphasen en nationale verscheidenheden omvatte, den organischen grond van 't gezonde en zieke leven beter zou ontdekken, dan dit door ontijdige onderwerping aan kliniek, of even ontijdige verbindtenis met nosologie en speciale pathologie geschieden kan. Hier

moet van den grond uit gebouwd worden: een gebouw dat op zich zelf staat moet verrijzen; geene reparatie van het oude, geen aanzetten van een vleugel, of opzetten van eene verdieping, maar (als BACO zegt) eene *instauratio ab imis fundamentis*, een nieuw gebouw van den grond op.

Aan anatomisch onderzoek grenst onderzoek van het bloed. Dit heeft de natuurlijke gang der studie geleerd, die ons van de solidairpathologie tot de humoraalpathologie verwezen heeft. Is het bloed het organisch vocht dat alle deelen voedt en onderhoudt, dan kan het ons niet verwonderen, dat in het bloed de bron der ziekelijke voeding en vorming van de weefsels van ons ligchaam moet gezocht worden; ja dat zelfs alvorens deze veranderd zijn, het organismus alreeds ziek is. Aangaande Hindostan wordt dit bevestigd door den geleerden en schranderen Prof. ALLAN WEBB, Schrijver der Pathologia Indica: »» *in the majority of the most fatal diseases of India morbid anatomy, if restricted to the solids, would not explain any thing adequately. — Every other feature may vary in every one of them, but the alteration of the blood is invariably found.*" "

Wat wonder derhalve, dat de Fransche School van anatomie pathologique tot haematologie is overgegaan, dat de Duitsche op bloedcrasen vervallen is (ROKITANSKY) of van het vloeibare haar onderzoek heeft aangevangen (JUL. VOGEL) dat de leer der uitzweetingen of exsudaten dagelijks meerder uitbreiding verkregen heeft, dat men om den spoedigen dood bij cholera en andere intoxicatie-ziekten te verklaren, tot bloedversterving door stoornis van het endosmotisch respiratievermogen der bloedbollen of bloedcellen zijne toevlugt genomen heeft: eene verklaring, die anderen wederom in den verstorenden invloed der vergiftiging op het zenuwstelsel (waarbij echter de bloedziekte niet uitgesloten werd) meenden gevonden te hebben.

DE PHYSIOLOGISCHE STUDIE, NEUROPHYSIEK.

Sedert men in de dynamiek, in de kennis der organische beweegkrachten gevorderd is, heeft men al gedurig duidelijker den invloed leeren kennen der zenuwen op het levend organisme. Zij verspreiden overal, zooverre zij zich uitstrekken, gevoel en beweging, en bewaren in kruisende stroomen, in golving of trilling het wankelend evenwigt: en gelijk zij het werktuig bewegen, zoo worden zij weêrkeerig gespijsd en gedrenkt en gevoed en gesterkt door het bloed. Zoo ontvangt en geeft bloed en zenuw van en aan elkander: het bloed werkt op de innervatie, deze op het bloed: reflectiebewegingen ontstaan en het evenwigt tusschen gevoel en beweging, tusschen voeding en afscheiding, tusschen ontvangst en uitgaaf herstelt zich. Cerebraal, spinaal, ganglionair-zenuwen zijn beurtelings in werking: zintuigen, spieren, ingewanden, gevoel, beweging, voeding wisselen elkander af, of vereenigen zich tot elkanders onderhoud en dat van het geheel. De verschijnselen die op vergiftiging volgen, verspreiden meest licht over die weêrkeerige werking van bloed en zenuwen op elkander. Evenzeer die na inoculatie, als koorts, krampen, hoofdpijn, ijlen en meer andere reflexbewegingen en toevallen, die met localisatie van 't proces op de huid eindigen, waarbij zich onderscheiden aandoeningen der slymvliezen voegen, en die met desquamatie, met vervelling van buiten- en binnenhuid besloten worden, ten teeken dat het geheel organisch ziekte-proces volkomen is afgeloopen.

Men heeft als bij de andere organen, ook bij de zenuwen en zenuwcentra onderscheiden functiestoornissen met ziektenamen bestempeld en als bijzondere ziektevormen voorgesteld en gerangschikt, zooals neuralgiae, comata, spasmi, paralyses, vesaniae, die men den algemeenen naam van neuroses gegeven heeft. De tegenwoordige gang van het onderzoek vordert, dat men die namen laat varen, althans in de pathologische studiën, dat men niet naar vormen en verdeelingen, maar dat men naar zenuwwerking vrage, haar begin,

voortgang en einde naspore en op cerebraal-, spinaal-, ganglionairreflectiën herleide, om aldus in het schijnbaar toevallige en veranderlijke dezer zenuwaandoeningen, dezer stoornissen van het zenuwleven zoo mogelijk regel en wet terug te vinden, en tevens op het spoor te komen van de wijze, waarop het evenwigt, het verloren evenwigt in het zenuwstelsel hersteld en bewaard wordt. Hoe dikwijls toch leert ons niet de ervaring in het schijnbaar grillige der hysterische toevallen verband en zamenhang vinden, en in eene krachtige spinaalreflectie, in een stevigen koortsaanval de herstelling van het verloren zenuwevenwigt opmerken! Hoeveel valt er niet nog in onze intermitterende koortsen, in typhus, in epileptische toestanden en cerebraalneurosen waar te nemen, als men zonder om naam of vorm te denken, neurologie of neurophysiek aan het ziekbed bestudeert!

Het examen aegrotantium is gewoonlijk te zeer een examen diagnosticum, dat is om de ziekte naam en rang te geven op gedrukte en intevullen ziektetabellen, daar het veeleer een pathologisch onderzoek moest zijn, om met den aard en de verspreiding der anomalie bekend te worden en den grond der functieverstoring na te vorschen.

Is natuurstudie ons doel, dan moeten wij de school en schoolsche vormen en verdeelingen vaarwel zeggen. Wij moeten van den grondtekst niet afgaan, wij moeten ons aan het object houden. Geen diagnostische kunst, maar natuuronderzoek, natuurstudie moet ons doel zijn.

Dit doel kan men bereiken en bereikt men ook best zonder ophef of gedruisch of opwinding. 't Is noodig het vroeger aangeleerde af te leeren, aan de oude ziektenamen en ziektevormen en classificaties niet meer te denken: eene geheele nieuwe hervorming in te voeren, eene nieuwe rangschikking en nieuwe terminologie. Dit heeft reeds de Fransche School begrepen en daarom de ziekten naar de drie holten of caviteiten in buik- borst- en hoofdziekten onderscheiden: hoewel zij zich van den ouden zuurdeesem der Broussaissianen nog niet gezuiverd heeft. Vroeger had zij ook de weefsels daarbij in aanmerking genomen en was met de leer der slymvliezen begonnen. De pathologische analyse vordert,

dat wij op dezelfde wijze anatomisch en histologisch voortgaan, dat wij de anatomisch-physiologische beteekenis van iedere anomalie navorschen en bij de neurosen niet alleen den normaalstaat van innervatie voor den geest hebben, maar ook de gedurige oscillatiën, waaraan hij onderhevig is, en te gelijk het naauw en veelvuldig verband der zenuwen met de overige deelen van het organisme. Doorgaans toch beschouwt men de zenuwanomaliën te veel op zich-zelven, ofschoon zij altijd met andere afwijkingen gepaard gaan, hetzij ze er uit voortkomen, hetzij ze die voortbrengen. Dikwijls is de zenuwanomalie de uitdrukking van bloedanomalie. Niet zelden is de functie van buiten- of binnenhuid belemmerd. Somtijds ligt de schuld bij gebrek aan beweging, te veel of te weinig slaap, verkeerden of veranderden levensregel. Een hoofdpunt vooral tot duurzaam evenwigt en overeenstemming in het zenuwleven is de gelijkmatige oefening van alle organen. Wordt van dien regel afgeweken, dan kan 't niet anders, of er moeten vroeger of later belangrijke stoornissen ontstaan: stoornissen, die niet door geneesmiddelen, maar door levensverandering en levensbestuur hersteld moeten worden. Beweging en rust, slaap en waken, inspanning en ontspanning moeten elkander afwisselen en hoe geregelder die afwisseling plaats heeft, des te evenrediger zal de werking zijn der verschillende zenuwpartijen en des te minder het gevaar, dat die werking na de eene of andere zijde oversla en ongeregelde bewegingen opwekke. Want gelooft mij en zoo niet, beproeft wat de ondervinding ieder leeren kan en waarvan het gezond verstand ieder overtuigen moet, daarop, op dat beginsel berust de neurophysiek in hare wetten, dat alle zenuwen ieder op haar beurt bespeeld worden, dat ze harmonisch werken en accordéren en door associatiebewegingen zich voegen en zamenstemmen tot één volkomen geheel, tot eenheid in de vrije en krachtige uitoefening van alle vermogens en begaafdheden, waartoe wij menschen den aanleg bezitten en die doorgaans voor een groot deel met ons begraven worden, zonder ooit aangekweekt of verpleegd te zijn. Gelukkig, wie al vroeg zich die zenuwtaktiek mogt eigen maken!

DE KLINISCHE STUDIE DER PATHOLOGIE.

Het klinisch onderwijs besluit den akademischen cursus. Dan heeft men gemeenlijk de pathologische lessen gehouden en vergeten. En toch dan begint eigenlijk eerst de pathologie als natuuronderzoek en natuurstudie regt belangrijk te worden. Want eerst aan het ziekbed kan men ze als natuurstudie praktisch beoefenen. Ik herinner mij een beroemd Fransch Hoogleeraar te hebben hooren staande te houden, dat zij daar alléén kon geleerd worden. En van zijn standpunt had hij gelijk. Althans zoo kwam het mij voor. Maar er moet aan dit natuuronderzoek zekere voorbereiding, zekere propaedeutiek voorafgaan. Men moet weten, hoe 't aan te leggen, hoe er in te regt te komen, hoe 'er zich in te orientéren. 't Is als iemand, die zeide: om geographie, botanie, zoölogie te leeren moet gij reizen. Zeker dit is een groot, een onschatbaar hulpmiddel; maar 't is het niet zonder voorbereiding. Moet men de kaart niet kennen, voor dat men de reis gaat ondernemen? Zal men zonder dat 'er wel veel aan hebben? Zoudt ge denken, dat de vreemdeling die ons land bezocht, bij zijn vertrek, ik wil niet zeggen met onzen landaard, maar zelfs met de geaardheid van het land onzer inwoning meer dan oppervlakkig bekend is geworden, zoo hij niet vooraf wist, wat ons land van andere landen onderscheidde, en waarop hij inzonderheid zijne opmerkzaamheid en aandacht had te vestigen? Hoe zal men dan in dien chaos van verschijnselen orde en zamenhang vinden, zonder zich op de kennis van het organisme, van deszelfs verrigtingen, beweegkrachten en wetten te hebben toegelegd?

Daarenboven, 't zijn geen planten of dieren die wij onderzoeken, 't zijn menschen, 't zijn lijdende menschen, wier subjectiviteit het objectief examen verduistert en bemoeijelijkt. Nadert men hier als *curiosus naturae*, zonder ander gevoel of belangstelling dan in de wetenschap, met het oog op de sectie, zoo zal men (ik ben er zeker van) zijn doel missen. Want het objectief examen kan eerst dan volkomen zijn,

als men zich met het object vereenzelvigt, als men met den lijder sympathiseert, als men in zijne subjectiviteit genoegzaam is ingekomen, om er het objectieve van te kunnen onderscheiden en zich als 't ware in het subject dat men bestudeert, te kunnen verplaatsen.

De klinische studie van pathologie is, ik stem het toe, natuuronderzoek, maar een hooger en juist daarom moeijelijker, dan het onderzoek van mineralen, of planten, of dieren. Het is niet enkel physisch of physiologisch, maar het is ook psychologisch, anthropologisch. Men kan niet naar willekeur stof en kracht scheiden; want zij zijn één. Gij bestudeert geen zieke ligchamen, gij bestudeert zieke menschen, en hoever gij ook uw materialisme moogt drijven, hier is een fijner object van onderzoek, dat zonder het psychisch element noch waargenomen en beproefd, noch gekend en begrepen kan worden. Vertrouwen moet de eerste indruk zijn, die den natuuronderzoeker aan het ziekbed zijn onderzoek gemakkelijk maakt, die er hem den weg toe baant. Immers, hoe kan zonder dat de innervatie geregeld zijn? Geen vermoeijend vragen, geen diagnostisch en physisch instormen: kalmte en rust zijn de eerste voorwaarden van een naauwkeurig waarnemend, bevredigend onderzoek. Men stelt het uit, vangt het aan, breekt het af, hervat het naar omstandigheden, en tracht zooveel mogelijk het den lijder gemakkelijk te maken, hem in rustigen, dragelijken toestand te verplaatsen, en met hem en zijne geschiedenis gemeenzaam bekend te worden.

Eene groote hinderpaal voor het pathologisch onderzoek is het therapeutisch ingrijpen of het diaetetisch zondigen, die het probleem verzwaren zonder den lijder te verligten, of het ziekte-proces te stuiten of te verkorten. Reiniging en afspoeling van huid en darmhuid en longen door wasschingen, baden, lavementen, luchtzuivering en luchtverversching, frisch linnen en bed: met één woord, het overbrengen van den lijder in dien toestand, die voor hem meest behagelijk en voor zijn herstel het gunstigste is, gepaard aan onthouding en rust zijn de eerste vereischten tot regeling der functiën, vereenvoudiging van het ziektegeval en bevordering van

het onderzoek. Ademhaling, bloedsomloop, zenuwinvloed moeten niet alleen onderzocht, maar ook onderling vergeleken worden, de ligchaamsbouw en symmetrie der deelen opgenomen, op huid, darmhuid, defaecatie, urienloozing gelet, op slaap en waken, op spreken en zwijgen, op gevoel en beweging, op zintuigelijk leven: in 't kort op alles de aandacht gevestigd worden, wat in staat is om ons het beeld niet van de ziekte, maar van den zieke diep en levendig in te prenten. Nu komt de beurt aan het physisch, microscopisch, chemisch onderzoek, voor zoo ver dit ons behulpzaam kan zijn, en dan dat door therapeutische reagentia, ingeval deze duidelijk mogten zijn aangewezen: en ten laatste volgt de getrouwe aanteekening en het geregeld dagverhaal der verkregene resultaten; waarbij de ligging der lijders met betrekking tot anderen niet mag verzuimd worden. Wat nadeel toch het opeenhoopen van gewonden, van kraamvrouwen, van typhuslijders, van poklijders, van cholerapatienten hebben kan, en menigmaal gehad heeft, is overbekend. Uit dien hoofde zijn de gewone ziekenzalen en gasthuizen geenszins de geschikste plaatsen voor pathologisch onderzoek, en verkrijgt men daar zelden zuivere uitkomsten. Geen ziekenmagazijnen, geen ziekensortéring, noch ziekenkaveling, maar veeleer ziekenverspreiding, ruime, dun bevolkte zalen, versche luchtstroom en kleeding en dek, met korte woorden: reinheid, zindelijke, goede, getrouwe verzorging en oppassing zijn zoovele vereischten en voorwaarden eener behoorlijke ziekenverpleging en behandeling en van een zuiver pathologisch onderzoek. Hoemeer hieraan ontbreekt, des te ongunstiger is de gelegenheid, om die resultaten te verkrijgen, die men verlangt en waarop men zich verlaten kan.

Men is, en met reden, in later tijd opmerkzaam geworden op het nut, de voordeelen, de belangrijkheid en het hoog gewigt van statistieke opgaven, en op de toepassing der getallen, van het calcul des probabilités op de geneeskunde. De Fransche Hospitaal-dienst heeft daartoe vooralsnog het rijkst materiaal geleverd. De Duitsche School heeft met die casuistiek minder op, hoewel zij niet nalaat, er gebruik van te maken, als 't haar noodig schijnt. Men kan zich daarom

niet genoeg verwonderen, nu nog gedurig nieuwe hand- en leerboeken voor kliniek te zien verschijnen, waarvan het feitelijke in luttel bladzijden zou kunnen worden zamengevat.

DE STATISTIEK.

De statistiek op pathologie toegepast zal beter en zekerder resultaten geven, nu men van verouderde ziektenamen en vormen op meer algemeene organieke veranderingen de aandacht heeft afgeleid. Want hoemeer overeenkomst, des te grooter reeks van gelijke getallen, waarmede men rekenen kan. Daarom is het raadzaam, vooreerst zich bij het meer algemeene te bepalen: de verhouding, bij voorbeeld, van ziek- en gezond-zijn, met betrekking tot iederen leeftijd of kunne, tot jaargetij of klimaat, tot stedelijke of landelijke bevolking; of wel anomaliën van voeding, ademhaling, zenuwwerking, of van buik- borst- en hoofdingewanden. Minder voegzaam dunkt het mij, er eene experimentaal-therapie op te bouwen, waarbij het doel der kunst aan de vermeende belangen der wetenschap wordt opgeofferd.

Het spreekt van zelf, dat bij zoodanige statisticke overzigten groote behoefte is aan een rijken voorraad van deugdelijke feiten en daarbij valt het belang der historische kritiek in 't oog. Wat toch is natuuronderzoek zonder historiekennis, wat is deze zonder kritiek. Er bestaat eene wetenschappelijke overlevering, eene wetenschap van het voorgeslacht, die wij niet eigendunkelijk kunnen repudiëren, zonder onze bezitting moedwillig te verkleinen. Moge al de vroegere methode verkeerd of gebrekkig geweest zijn; het is noodzakelijk hare vorderingen na te gaan, hare geschiedenis te weten en den voorhanden voorraad te kennen, het onbruikbaar materiaal uit te schieten, het bruikbare bijeen te zamelen. Herinnert u slechts wat ik vroeger omtrent praktijk en therapie in mijne ars medica en historia medicamentorum heb opgeteekend, denkt aan de chirurgicale traditie

der Franschen, aan de obstetricieele der Duitschers, aan de Britsche Journalistiek, en gij zult de waarde der traditie niet betwijfelen, maar integendeel van hare onmisbaarheid ten volle overtuigd zijn.

Doch niet alleen van 't voorgeslacht, ook van naburen en tijdgenooten kunnen wij veel, zeer veel leeren. Evenwel zonder kritiek zoude ons die historische studie weinig baten. Want gelijk wij de politieke schriften geen onbepaald vertrouwen kunnen schenken en niet allen in crediet gelijk staan, zoo hebben wij bij iederen schrijver, dien wij raadplegen, al aanstonds de twee volgende vragen ons voor te stellen: heeft hij 't kunnen weten; heeft hij 't willen zeggen?

Om de eerste vraag voldoende te kunnen beantwoorden, moeten wij des schrijvers ervaring kennen, niet slechts of hij in de gelegenheid was om te zien en waar te nemen, maar of hij ook van die gelegenheid heeft gebruik gemaakt, of hij het talent van waarnemen bezat en of hetgeen hij ondervond, tot ervaring geworden was.

De Fransche Schrijvers zijn gewoon hunne gelegenheid tot waarnemen, en den voorraad hunner waarnemingen, benevens de resultaten van hun onderzoek op te geven en mede te deelen. Bij de Duitsche Schrijvers moet men er veeltijds naar raden, of zij wel zieken gezien en eenige ondervinding verkregen hebben. Niet zelden toch gebeurt het, dat over pathologie geschreven wordt, zonder kliniek te kennen en dat de hand- en leerboeken van kliniek de onrijpe vruchten zijn van jeugdige hersenen.

Maar 't is niet genoeg, veel gezien te hebben, men moet ook wel hebben gezien en opgelet. Aandacht, opmerkzaamheid, oordeel zijn zeldzame gaven, en zeldzamer nog met talent aangekweekt en door veelzijdige en langdurige oefening versterkt. Hoevelen die opletten, zonder te oordeelen en te wikken en te wegen en hetzelfde proces gedurig te herhalen. Zijn er niet veel menschen, die liever zien en praten, dan opmerken en luisteren, en vordert niet ieder natuuronderzoek een kalmen zich-zelven bewusten en beheerschenden geest?

Eene tweede vraag die wij doen omtrent den waarnemer, wiens schriften wij raadplegen, is deze: heeft hij 't geen hij wist en ondervond en waarnam, willen zeggen? Hier wordt de kritiek nog bezwaarlijker en daarbij nog noodzakelijker. Eenige regelen kunnen het onderzoek leiden en besturen. Vooreerst, had de schrijver een bepaald belang bij de zaak? Had hij een gevoelen, eene stelling, eene leer te verdedigen of te bestrijden, zoo ja, dan moet men zeer op zijne hoede zijn. Want om vrij te kunnen waarnemen, dient de geest vrij te zijn van alle vooroordeel, partijschap, vooringenomenheid. En hoe zelden is dit het geval door alle tijden heen geweest. Heeft ook niet de wetenschap haar conservatieven en ultra's? Zoodra derhalve waarnemingen gedaan zijn met het oogmerk, om eenig betwist punt van onderzoek te adstruëren of het tegenstrijdig punt omver te werpen, kan men er geen onbepaald vertrouwen op stellen. De beste waarnemingen zijn die, welke gedaan worden, om te onderzoeken en na te vorschen, wat men niet weet, maar weten wil en waarnaar men zoekt, om het te vinden. Ten andere: verlangde de schrijver zich te signaléren, uit te blinken, zich naam te maken? Het is eene moeijelijke vraag, wat iemand beweegt, om in schrift en druk te verschijnen. Welligt ware het best, ten einde allen schijn van roem- of eerzucht, of sektengeest, of partijschap, of andere bijoogmerken te vermijden, anoniem op te treden (ik bedoel als autheur, niet als journalist of recensent) zoo dan niet de qualificatie tot schrijven in quaestie betrokken kon worden, Maar ook met naam optredende kan men de verdenking van bijoogmerken ontwijken, door het eenvoudig verhalende van zijn schrijfstijl, zonder ophef, zonder verwaandheid, zonder grootspraak, zonder smalen en pralen. Uit den stijl kent men zijn man. Hebben niet de klassieke schrijvers aan die edele, onovertrefbare eenvoudigheid, aan die reinheid en zuiverheid van waarneming en voordragt hunne blijvende waarde en gehalte te danken, en is het gemis dier eigenschappen en gaven niet de reden van het spoedig verdwijnen en verstuiven van het heerleger wetenschappelijke ephemeriden? Ten laatste: was de schrijver opregt? Er is eene

zekere mate van waarheidsliefde, nu grooter, dan kleiner, aan alle menschen eigen: maar niet allen gehoorzamen haar, noch handelen overeenkomstig hare voorschriften. Velen vergenoegen zich met den schijn en missen opregtheid. Hun taal is de kunst om hunne gedachten te verbloemen. Men herkent ze aan de overdrevenheid, onduidelijkheid, gekunsteldheid of gemaaktheid van hun stijl, daaruit voortspruitende, dat men iets anders, of meer vertoonen wil, dan men is. Wetenschappelijkheid en vooruitgang en zelfstandige rigting zijn onder het tegenwoordig geslacht de tooverklanken, die waarheidsliefde, vrij onderzoek, volharding, onafgebroken inspanning, eigene werkzaamheid moesten heeten. Er is eene naauwgezetheid van geweten, zonder welke het niet mogelijk is noch zich-zelven, noch eigen arbeid en verdiensten op juisten prijs te schatten en evenmin zich van al dat heterogene, dat vreemde, oneigene, vreemdsoortige, van al dat onnatuurlijke met één woord te ontdoen, hetwelk ons zoowel bij onze natuurstudie, als bij onze natuurbeschrijving hindert, en ons belet, ons-zelven en anderen rekenschap te geven van onze waarneming en van ons onderzoek.

PATHOGNOMIE.

Empirische psychologie moet met zelfonderzoek beginnen, zou het met empirische pathologie niet hetzelfde zijn? Welligt verrast u die vraag. Welligt dunkt ze u vreemd of wel ongerijmd. Ziel en ligchaam, zegt gij, welk een onderscheid! Maar houdt men zich dan nu nog zoo streng daaraan, of heeft men niet veeleer het dualisme opgegeven en in den mensch eenheid gezocht, waar men te voren de ongelijke en wonderbare verbindtenis stelde van twee vijandige elementen? Doch dit eens daargelaten. Wat is ziek zijn? Weet gij het bij ondervinding? Wat ondervondt gij? Indien we met die vragen ons onderzoek beginnen, hoe zullen wij ze dan beter beantwoorden, dan uit ons-zelven? Wat anderen ondervinden, als zij ziek zijn, moeten wij van hen

hooren. Maar zij zijn leeken en drukken zich misschien verkeerd uit. Hun subjectief gevoel bedriegt hen: de een verzwijgt, de ander verzint wat, of verbeeldt zich wat, of vergroot, of verkleint, of verandert zijne gewaarwordingen. Men kan 'er niet op rekenen. Maar wij medici, geleerden in het vak, met het ligchaam en zijne deelen bekend, die dag aan dag zieken waarnemen en met zieken omgaan, hoe zouden wij ons-zelven kunnen misleiden of bedriegen? Hierop antwoordt men, dat zieken buiten staat zijn, zich-zelven juist te beoordeelen, dat nu eens vrees, dan weder zelfbedrog de zelfwaarneming verwarren, dat eigenbelang er zich in mengt, dat men zoo ligt aan de eene of andere zijde overdrijft, dat inbeelding het zelfonderzoek stoort; dat de kennis van ligchaam en ligchaamskwalen, wel verre van het onderzoek te bevorderen, het veeleer benadeelt, door aan eigene gewaarwordingen dien zin en die beteekenis te geven, die met ieders gemoedsgesteldheid meest overeenstemt, dat men dus den phthisicus zich met ijdele hoop ziet vleijen en den hypochondriacus alle hoop ziet opgeven: weshalve de geneesheer bij eigen ongesteldheden of die zijner naaste betrekkingen gewoon is zijne ambtgenooten te raadplegen. Menigmaal, ik beken het, heb ik die redenering aangehoord, doch nooit heb ik mij van hare gegrondheid kunnen overtuigen. Wel is waar, als de zieke ijlhoofdig en zinneloos is, dan kan hij zich-zelven niet waarnemen, en een ander moet hem worden toegevoegd, maar zoolang dit het geval niet is, houd ik mij verzekerd, dat de geneeskundige meer dan iemand bevoegd en geschikt zal zijn tot zelfonderzoek en zich aan dien pligt niet onttrekken mag. Immers, wie had meer gelegenheid zijn eigen gestel te kennen wie kan juister oordeel vellen over de waarde of onwaarde der subjectieve gewaarwordingen, die onoplettenden en onkundigen zoo ligt ontgaan? Wie is meer in staat, uit vroegere ondervinding zijn tegenwoordigen toestand op te helderen? Wie kent beter de verborgen afdwalingen van diëet en regime, den invloed van het geheime ziele-leven, zijn ware stelling in de maatschappij, de harmonie en disharmonie van zijn wezen? Verraadt niet de geneesheer, die zich-zelven en de zijnen niet durft be-

handelen, een geheim wantrouwen en ongeloof aan zijne kunst of bekwaamheid? En verzuimt hij niet, door zijne opmerkzaamheid van eigen leed af te wenden, de dure verpligting, om uit eigen ervaring sympathie, medegevoel en mededoogen voor zijne medelijders aan te kweeken? Doch ik wil niet vergen, wat men voor onmogelijk of overdreven zou kunnen houden. Laat ons dus zien, of er geen feiten bestaan, die ons de mogelijkheid en wezenlijkheid van zelfonderzoek in het voorbeeld van geneeskundigen proefondervindelijk aantoonen.

In de eerste plaats dan herinner ik u den grooten, den eenigen Sydenham, wiens meesterlijke beschrijving der podagra meerendeels uit eigene ondervinding geput is, waarbij hij met de hem zoo eigene rondheid, zijn onvermogen belijdt, om eene ziekte, die hem nu vier en dertig jaren geteisterd had, door zijne kunst te overwinnen, of door zijn verstand te begrijpen en zoo weinig aan eigen roem denkt, dat hij in 't vooruitzigt van zijn nabijzijnden dood uitroept: »Wat zal 't mij baten voor roem te zorgen, mij die weldra een *non ens* gelijk zal zijn, wat zal 't mij baten dat de acht elementen van 't alphabet, waaruit mijn naam gespeld wordt, in diezelfde orde na mijn sterven worden uitgesproken door hen, die evenmin zich eenige voorstelling van mij maken kunnen, als ik mij kan voorstellen, hoedanig zij zijn zullen, die ons nooit hebben gekend en naar 's werelds loop van eene geheel andere spraak en andere zeden zullen zijn, als wij die thans leven!" Zoo kon de man spreken, wien het met de waarheid ernst was.

Een tweede voorbeeld vinden wij in onzen Boerhaave, opregt als Sydenham en als hij, zich zijner liefde tot waarheid bewust. Van Swieten heeft het ons opgeteekend. Voor dag en dauw in den akademietuin onvermoeid bezig tot voorbereiding zijner botanische lessen, ten zeven ure in den morgen te houden, had hij zich in den nazomer een rheumatisch lendenwee berokkend, 't welk hij eerst voor nierenlijden hield en als zoodanig behandelde. Nu raadpleegde hij zijne boeken en vond weldra bij Sydenham zijne kwaal naauwkeurig vermeld en omschreven. Gelukkig hersteld, deelde hij

later aan zijne leerlingen het resultaat zijner studiën op het ziekbed mede.

Met regt bewondert gij dat zelfbedwang; maar vergeet daarbij niet den eigenaardigen, den historisch-kritischen gang van dit zelfonderzoek, zoo karakteristiek voor den man en voor zijne methode.

Ziet hier een derde voorbeeld, dat ik nog met verscheiden anderen zou kunnen vermeerderen!

Den wijdberoemden en niet minder achtingwaardigen Formey gaf zijne smartelijke kwaal en slapeloosheid, die geen merkbaren invloed hadden op den pols, aanleiding tot het schrijven van zijn *Versuch einer Würdigung des Pulses*, een geschrift, zegt hij, waaronder ik plaatsen kon: *scripsi in doloribus.* Aan zijne vrienden in het vak legateerde hij zijn lijk tot onderzoek, 'er bijvoegende dat 't hem speet er niet bij te kunnen zijn.

Wat hooge mate van zelfkennis en zelfkritiek 'er noodig is, om bij zoodanig onderzoek van eigen kwalen niet af te dolen of mis te tasten, daarvan getuigen de monographiën over dyspepsie van Barras en Johnson. De eerste een Franschman verklaart zijn lijden uit het toen heerschend leerstelsel van Broussais en van zijne dwaling teruggebragt, geneest hij zich door het nemen van meer stevig, substantieel voedsel, waaraan zijn maag ontwend was, terwijl eindelijk het lijden zijner dochter zijne gedachten van eigen leed aftrekt. De tweede een Engelschman geeft tafelweelde de schuld en prijst eene strikte diëet, ja ziet zelfs in de voorbijgaande opwekking der levensgeesten door een glas wijn, maagverkrachting, die zich vroeger of later op de zenuwen wreken zal. Zoo zijn beiden niet volkomen vrij te pleiten van overdrijving en wat aan sympathie wordt toegeschreven, behoort aan cerebraal-neurose, die niet, gelijk zij wanen, een onderdeel, maar veeleer het hoofdelement hunner ziekte was.

Zelfkennis en zelfkritiek zijn dus noodig, om in dit zelfonderzoek wel te slagen: ook zelfbedwang en zelfwerkzaamheid of energie. Maar moeten dit niet de eigenschappen van ieder zelfstandig natuuronderzoeker, van ieder zelfstandig mensch zijn? Inzonderheid van den geneeskundige, die in

de volle beteekenis van het woord mensch behoort te wezen. Is hij niet zelf een deel van de natuur, die hij onderzoekt en verlangt te kennen? Moet hij er zich niet naar stemmen en zou het dan niet eene voorwaarde van zuivere waarneming zijn, het instrument volkomen te kennen, waarmede men onderzoekt? Gebrek aan subjectieve kennis en aan subjectief onderzoek is een groote hinderpaal in het streven naar objectieve wetenschap, althans voor empirische physiologie en pathologie. Daarom is 't van belang, de beide toestanden van gezondheid en ziekte bij eigene ervaring te kennen en kan den geneesheer de opmerkzaamheid op eigen gestel niet genoeg worden aanbevolen. Geenszins bedoel ik daarmede dat hypochondrisch broeijen, hetwelk de Franschen zoo eigenaardig: *s' écouter* noemen. Geen vreesachtig noch angstvallig letten op ieder veranderden polsslag, op iedere ademhaling, op ieder ongewoon gevoel of vreemde gewaarwording. Maar het acht geven op den gang van het werktuig en op deszelfs afwijkingen: op de oorzaken en omstandigheden die het evenwigt storen en op de wijze en middelen, waardoor het zich herstelt; op die ebbe en vloed des levens en der levensverrigtingen, die zich het gansche leven door in rustelooze beurtwisseling opvolgen.

Als men dus zich-zelven waarneemt, dan zal men bemerken, dat beide toestanden van ziekte en gezondheid menig punt van aanraking hebben en niet zoo scherp zijn afgebakend en begrensd, als men zich dit voorstelt, maar veeleer ineenvloeijen en onmerkbaar als 't ware zich in elkander verliezen. Eén dag een leven, zegt eene geestige schrijfster, en waarlijk van dat men opstaat, totdat men nederligt en ter ruste gaat, wat al overgangen van lust en onlust, van opgewektheid en neêrslagtigheid, van hoog en laag, van licht en donker, van kracht en zwakheid, van vrijheid en dwang in één dagverloop. Waarlijk zoo niet het speeltuig door eene krachtige hand bespeeld wierd, zoo niet de geest weêrstand bood, maar aan iederen zenuwindruk zich overgaf, het onderling verkeer ware onmogelijk en de maatschappij een bajert. Nu beperkt en bedwingt de een den ander en noodzaakt een iegelijk tot zelfbedwang en naarmate het men-

schelijke in den mensch zich meer vormt, wordt het zenuwstelsel meer zelfstandig, meer harmonisch gestemd, meer den geest onderworpen en de mensch verkrijgt dat vermogen over zich-zelven, die kracht van zich te bezitten, waardoor de stichter der kritische wijsbegeerte ons aanwees, dat wij over onze ziekelijke gewaarwordingen meester kunnen zijn en die de groote helden der Christenheid in hun voorbeeld bewezen hebben, de menschelijke krachten niet te boven te gaan. Het *mens sana in corpore sano*, ons gezond verstand, het Engelsche *sound mind* en de Apostolische verantwoording voor den Romeinschen landvoogd: al die woorden en uitdrukkingen verkrijgen hooger zin en beteekenis, naarmate ze dieper en grondiger worden nagevorscht en doordacht. Want teregt stelde reeds de klassieke Oudheid naast eene gezonde ziel een gezond ligchaam en prijst ons taaleigen in overeenkomst met de Bijbelsche uitspraak het gezond verstand als proefsteen van waarheid en zedelijkheid.

Dat de vrijheid ons menschen verleend, tot gezondheid of tot ziekte gebruikt of misbruikt kan worden, wien uwer is 't onbekend? De hoeveelheid en hoedanigheid van spijs en drank, de mate van rust en beweging, slapen en waken, ledigheid en arbeid, onthouding en genot, welke aanleiding iederen dag en ieder uur van ons bestaan tot gebruik en misbruik, tot regel en ongeregeldheid, tot welvoegelijkheid en betamelijkheid, of tot liederlijkheid en ongebondenheid! De reiniging en dekking van het ligchaam, dat verband al door de Oosterlingen opgemerkt, tusschen reinheid en heiligheid, tusschen morsigheid en ontucht, de kleedij in haar veelvoudige betrekking tot zeden, beschaving, gezondheid, wat magtig verschil tusschen menschen en menschen en wat rijke bron van goed en kwaad! Zal ik van de hartstogten en aandoeningen, die in onophoudelijken stroom het menschelijk gemoed doorkruisen, zal ik van sympathie en antipathie, van speculatiën en intrigues, van gunstbejag en geldbejag, van partijschap en religiehaat, van reputatiejagt en ijverzucht, van wrevel en broodnijd, en zooveel andere ziekten der maatschappij spreken, die ieder oogenblik de statica organica bedreigen? Men heeft slechts om zich heen te zien,

om te beseffen, wat kracht van wederstand er noodig is, om den stroom effen te houden en te bedwingen, om niet met allen wind van meening her- en derwaarts geslingerd te worden. En dat het inwilligen van lusten een overwegende kracht heeft op onzen gezondheids-toestand, blijkt uit hetgeen wij dagelijks zien gebeuren. Is niet aan ieder misbruik van ons ligchaam een noodzakelijk gevolg vastgeknoopt, zoodat die deelen, die wij meest inwilligen, de *atria morborum*, en de bronnen worden van onze kwalen en ellenden? Even gelijk kinderen hoemeer men ze bederft, hoemeer verdriet ze ons berokkenen. Zoo boet de ouderdom voor de zonden der jeugd, en gaat de mensch niet zelden te gronde door die lusten en ligchaamsdeelen, die hij 't meest gevierd, gekoesterd en gestreeld heeft.

Er is bij dat zelfonderzoek, dat wij als den grond van natuuronderzoek aanprijzen, niet minder geduld en volharding, dan naauwgezetheid en ijver noodig: men mag het geen dag verzuimen, noch verschuiven, noch loslaten. Het strekt zich over heel ons leven uit en vordert bijzondere oplettendheid op al die veranderingen, die wij telkens ondergaan en waaraan wij op elken leeftijd onderworpen zijn. Naar iedere verandering toch, naar ieder tijdperk, naar iederen levensstand, naar ieder bedrijf, naar iederen werkkring moet onze levensregel gewijzigd worden en pas gesteld. Klimaatsverandering vereischt levensverandering, en als de machine verzwakt of veroudert, dan moet zij ook anders gespijsd en gedrenkt, en anders gedreven en bewogen worden. Zou het verzuim van dien regel niet onder de hoofdoorzaken te tellen zijn, dat vele menschen hun natuurlijk levenseinde niet bereiken, en dat de ouderdom met zijn gebreken somtijds al begint op een leeftijd, waarop anderen zich nog verheugen in het gevoel en bezit van jeugdige kracht? Echter (en dit moet men nimmer vergeten) niet alle organismen zijn op gelijken duur berekend: daar zijn er velen die spoedig ontluiken en spoedig verwelken: daar zijn anderen, die zich zeer langzaam, maar juist daarom dikwijls te steviger ontwikkelen; daar zijn er ook niet weinigen, die tot voorbeelden van *Hemmungsbildung* strekken kunnen.

Eerst nadat men door oplettendheid op zich-zelven, door zelfstudie tot het onderzoek en de kennis van den gezondheidstoestand van anderen is voorbereid, kan men eenig begrip verkrijgen van de wijze, waarop men anderen behoort te examinéren. Voordat men zich daartoe in de klinische zalen begeeft, met de gansche wapenrusting der wetenschap, kan men in het dagelijksch leven menige ongezochte aanleiding vinden tot voorloopige oefening zijner opmerkzaamheid. Gelaat, houding, stem, gebaren in overeenkomst met iederen nieuwen toestand, welk een ruim veld van waarneming in den huisselijken kring en daarbuiten! Van zich-zelven uitgaande, omdat men het orgaan van waarneming en onderzoek moet kennen, wil men het met eenige zekerheid en vertrouwen aanwenden en toepassen, en omdat men uit eigene gewaarwordingen te gelijk sympathie en kritiek voor die van onze medelijders putten moet, wendt men vervolgens oog en oor naar zijne huisgenooten. Wat al verschil van uitdrukking op hetzelfde gelaat, door hetzelfde gevoels- en bewegingstelsel bewerkt! Hoe verschillend oog en voorhoofd en gelaatstrekken en gaan en staan en zitten, toon en gang van stem en taal, van vragen en antwoorden, spreken en zwijgen, wat snelle afwisseling van al die reflectiewerkingen, die wij op iedere aanroering der zenuwen zien volgen! Zóó monstert de bezorgde moeder iederen morgen in stilte haar kroost, om er den gezondheidsstaat op te lezen, en zijn de humeursbuijen en grillen der onmondige of onbeschaafde leden des gezins dikwijls de wijzers van thermometer- of barometerstand, of van ontstemming van het plastisch zenuwapparaat.

Aldus valt er in den kleinen familiekring ook buiten de papierenwereld, waarin zoovelen zich bewegen, veel te onderzoeken en te lezen, en kan zich daar de natuurstudent vormen, die later niet onvoorbereid zijnen theoretischen en praktischen cursus zal intreden. Komt men van het huis in de maatschappij, ook daar ontbreekt de gelegenheid niet, om pathognomische opmerkingen te maken, om de verschijnselen van het organisch evenwigt, van neurophysiek, van reflectiewerking en automatische bewegingen te bestuderen. Leest uit dit oogpunt de praktische schriften der Engelsche

humoristen en van die weinigen, die ze begrepen hebben, en gij zult er menigen wenk voor physiologische pathologie of pathologische physiologie in vinden, die gij in hand- en leerboeken mist. En waarom zou men in onzen tijd, zoo wars van alle schoolsche pedanterie, op den titel van zijn boek zich moeten aankondigen als *Naturforscher?* Moet men den lezer niet wat laten raden, en is het onderzoek van den autheur, die men leest, van zijn stijl, de golvende en trillende beweging van den stroom zijner gevoelens en gedachten, de wijze waarop hij ons aanspreekt en onderhoudt, of roert en beweegt, de indruk dien zijn boek (zoo het de kopij van hem-zelven is) op ons maakt, lust of onlust, wakkerheid of slaperigheid, toestemming of afkeuring, vermaak of verveling, verrassing of teleurstelling, zijn dat alles niet evenzeer belangrijke voorwerpen van natuuronderzoek? Want bedriegen zou men zich, zoo men litterarisch onderzoek en natuuronderzoek voor onvereenigbaar hield, vooral in die studiën, waarvan de mensch het middelpunt is, en waar empirische psychologie niet zonder groot nadeel der volledigheid, zou worden buiten gesloten.

Er is nog iets, dat de humoristische schriften aanbeveelt: het is die natuurlijke goedhartigheid en goedwilligheid, die *bonhommie*, die gevoelig voor menschelijke zwakheid niet satyrisch of sarcastisch, maar ironisch gestemd is, en in hare plagerijen en scherts van zich-zelven uitgaat en zich-zelven niet verschoont: eene eigenschap, die men in onzen tijd wel eens meenen zou, met natuuronderzoek en wetenschappelijkheid in strijd te zijn, doch die naauwkeuriger analyse ons als element van philosophie hoog leert waarderen, en die bij ons historisch-kritisch onderzoek onmisbaar is voor de studie der bronnen.

Wanneer men zich-zelven en zijne medemenschen aandachtig beschouwt en gadeslaat, dan zal men bespeuren, dat volkomene gezondheid evenzeer tot het rijk der idealen behoort, als volkomene schoonheid: de symmetrische bouw der deelen, de harmonische werking der functiën, het geheel en de détails, wat al ontbreekt er aan, om het geacheveerd, volkomen, volmaakt te noemen! Met onzen vriend Tristram van

het eerste moment van ons aanzijn terugdenkende tot op onzen tegenwoordigen staat, zal men zich overtuigen, dat 'er eene onafzienbare reeks omstandigheden heeft moeten zamenloopen tot ons geluk of ongeluk, en tot den normalen of abnormalen gang en afloop onzer levensgeschiedenis. De physische en psychische gesteldheid der ouders, het leven in den moederschoot, het *début* in de wereld, de eerste ademhaling, lucht en licht van 't kraamvertrek, het eerste voedsel, de eerste kleeding, vuurmand en baker en wieg, en welke potentiae nocentes men meer zou kunnen ophalen, geen van allen is onverschillig, aan de meesten hangt het volgend levensweb.

En vervolgt men nu den draad der historie: het tanden krijgen, het spenen, het loopen, het praten, het leeren van het kind, dan overziet men alweder eene reeks van nieuwe schadelijkheden, van mogelijkheden en waarschijnlijkheden, in werking gebracht door physieke en moreele krachten, die op het wee of wel van den kleinen wereldburger een onmiskenbaren en onvermijdelijken invloed zullen hebben en diep in zijn volgend bestaan zullen ingrijpen en doortasten. Zal ik van den jongelingsleeftijd, van het leven der maagd, van het huwelijk, van kinderbezit of kindergemis, zal ik van involutie, van schijnbaren teruggang, van ouderdom en dood spreken of gewagen van al die mechanische en chemische en psychische beleedigingen, waarvoor onze zenuwmachine gedurende den loop onzer jaren bloot staat? Ik wil dit alles thans alleen aanstippen, om u aandachtig te maken op al hetgeen 'er vereischt wordt tot volledige kennis onzer lijders en tot bevredigende oplossing van het probleem, dat ons in ieder ziektegeval ter verklaring en oplossing wordt opgegeven, en dat door physische hulpmiddelen en studiën alléén, zonder historisch-kritisch onderzoek, onmogelijk kan opgelost worden.

Heeft het onderzoek van eigene ligchaamsgesteldheid zijne bezwaren, nog grooter bezwaren heeft dat bij anderen, wier subjectiviteit ons meestal geheel verborgen is. Men heeft daarom het zieken-examen in een objectief en subjectief examen verdeeld; het objectieve zich voorbehouden, het subjec-

tieve voor rekening gelaten van den patient en er alleen in zooverre eenige waarde aan gehecht, als het zich met het objectieve liet overeenbrengen. Aldus wordt 'er eene scherpe grenslijn getrokken tusschen het voorwerp en het onderwerp van het onderzoek, tusschen de waarneming van den geneesheer en die van den lijder en of deze pijn, benaauwdheid, magteloosheid gevoelt, zal hem door den geneesheer gezegd moeten worden, die alleen in staat is, hieromtrent een positief, een stellig oordeel uit te spreken. Daar nu niet alle lijders even geschikt en onderworpen zijn, ontstaat niet zelden tweespalt en de scheiding tusschen object en subject wordt grooter: het vertrouwen en crediet, dat de geneesheer aan zijn patient ontzegt. de patient ontzegt het wederkeerig aan den geneesheer. Ik heb uit die tweespalt de zonderlingste disputen tusschen den examinandus en den examinator zien ontstaan, die hoogst-moeijelijk te beslissen waren en mij deden wenschen, dat beiden elkander beter mogten verstaan, om het examen tot een bevredigend resultaat te leiden. De pedanterie der wetenschap en menschelijk zelfgevoel geraken in strijd, tot groot nadeel van het ware doel der geneeskunst, die haar sociaal karakter nooit mag verzaken.

De eerste voorwaarde van ieder zieken-examen is vertrouwen. De geneesheer beginne niet met het objectief, maar zoover dit mogelijk is, met het subjectief examen of onderzoek. Hoe vrijer de zieke zich voelt, hoe meer sympathie hij vindt bij zijn geneesheer, hoe meer hij zich ontplooijen en ontdekken zal en hoe vaster en zekerder de gang van het objectief examen zal worden. Men zal physiologie en pathologie met psychologie vereenigd kunnen bestuderen, het zal voor ons eene les van praktische anthropologie worden en wij zullen ons op het eigen terrein van ons pathognomisch onderzoek zien wedergebragt.

Door het subjectief examen maken wij ons bekend met het zenuwleven van den lijder. Zijne gevoeligheid en bewegelijkheid, de staat en werking der neurophysiek drukken zich uit in zijn gelaat, spraak en gebaren: zijne klagten zijn blijken zijner ontstemde zenuwen en hersenen. Zij geven ons niet de bepaling van den graad zijner kwaal, maar die van

zijn lijden, of liever van zijn gevoel. Dat subjectief gevoel is even verschillend, als zij die 't ondervinden. Veel hangt dit af van de stof, waaruit de machine is geweven. Veel ook en zeker niet minder van de kracht van wederstand, bij de meesten weinig of althans niet genoeg geoefend. Wij menschen hebben ons zenuwstelsel tot gebruik, niet tot misbruik ontvangen. Ieder oogenblik van ons leven kan het ons dienen, of het kan ons belemmeren. Omringd van voorwerpen, die 't onophoudelijk aandoen, zien wij ons aan eene menigte indrukken blootgesteld, die wij in ons opnemen en waarop wij terugwerken. Zonder regel of wet in ons-zelven, zijn wij onderhevig aan regel en wet van buiten. Wij zijn geheel aan de indrukken der buitenwereld prijs gegeven en ieder onaangenaam gevoel overmeestert ons. Zoodanig is de toestand van die lijders, die men gewoon is zenuwzwak of zenuwachtig te noemen. Daar was een tijd, nog levendig herinner ik mij dien, toen dit vooral voor de schoone sekse als eene soort van aanbeveling gold, toen de moeders er veel prijs op stelden, zenuwachtige dochters te bezitten. Het was de tijd van het sentimenteele, smachtende, dweepende, kwijnende, van het overdreven en overspannen gevoel, de eeuw der sentimentaliteit. FEITHS Gedichten, de Romans van LAFONTAINE, GOETHE's Werther, zietdaar de papierenwereld, waarin men zich bewoog en leefde, en die gelukkig door eene meer reëele, praktische strekking vervangen is. Daarmede is tegelijk het hysterisch element meer beperkt, alhoewel geenszins verdreven. 't Openbaart zich nu op eene andere wijze, dan vroeger: welligt meer praktisch, reëel, materiëel.

Wij bezitten geen neurometer, in staat om ons den juisten graad van gevoel of innervatie aantewijzen. Pijn kan verdicht, vergroot, ontveinsd worden, zonder dat wij vermogend zijn, om dit met zekerheid te weten. Eveneens benaauwdheid en andere zenuwgewaarwordingen en aandoeningen. Echter, zoo er al geen regtstreeksche, direkte proefmiddelen zijn, die over het wezenlijke of onwezenlijke van die zenuwaandoeningen beslissen kunnen, zoo zijn er toch zijdelingsche, indirekte bewijzen en proeven, die tot

dat doeleinde kunnen brengen. Laat ons trachten zoodanige indirekte bewijzen en proeven in haar gezag en aanwending te leeren kennen, om er bij voorkomende gelegenheden gebruik van te kunnen maken. Misschien vinden wij dus den weg: in allen gevalle is 't niet overtollig, dien gezocht te hebben en anderen met de uitkomsten van dat onderzoek bekend te maken, om aldus tot verder onderzoek op te wekken.

Er is in de uitdrukking van het gelaat, in de mimiek en in de reflectiebewegingen iets eigendommelijk-tragisch, dat nu eens smart, dan weder angst teekent, hetgeen om het natuurlijke en kennelijke al aanstonds in het oog valt en niet wel door kunst nagebootst kan worden, zonder overdrijving. Spiergroepen komen in associatiewerking, waaraan het geluid der stem beantwoordt, en meermalen vermeerderde afscheidingen zich paren of er in eindigen. Hooge graad van pijn of angst kenmerkt zich door stomheid of weemoedige kreten, mindere graden door geprikkelden staat van opgewondenheid: een vloed van woorden en overdrevene uitdrukkingen, gepaard aan wrevelig ongeduld, wijzen meer op het gebrek aan wederstand, dan op de hevigheid der inwerkende oorzaak.

Gevallen van *neuralgia facialis* en van *angina pectoris*, van aangezigtspijn en hartkramp, zijn meest geschikt, om de werking en uitdrukking van smart en angst te bestuderen. Bij heelkundige operatiën kan men, als ze zonder verdoovingsmiddelen volvoerd worden, het individuëel verschil van zenuwgevoel en hersenlijden opmerken. Doch dwalen zoudt gij, als ge naar de klagten der lijders den graad der smart wildet berekenen. Zelfs teedere vrouwen kunnen eene kracht van zelfbedwang en moed betoonen, die men naauwelijks bij den man aantreft. Ook hier vermag oefening, vermag lijdzaamheid veel en geeft het geduldig, het onderworpen verdragen en doorstaan van hevige pijn een doorslaand blijk, dat de menschelijke geest het vermogen bezit, om het zenuwstelsel met volhardende kracht te bedwingen en te beheerschen.

De twee hoofdvormen van zenuwlijden, waarin men meest

gevaar loopt *dupe* te zijn van de subjectiviteit van den lijder. zijn hysterie en hypochondrie: de eerste meer spinaal — de tweede cerebraal-neurose: de eerste het toonbeeld van het zenuw-automaat door verstand noch wil geregeld, de laatste dat van het organisch zenuwleven door herseninvloed gestoord. En gelijk bij de eerste de hersenen opgehouden hebben den zenuwmensch te besturen, zoo is bij de laatste dat bestuur in dwingelandij en willekeur ontaard. Spoort men de eerste beginselen na dezer zenuw-anomaliën, dan vindt men voor gene overdrevene sensualiteit, voor deze te sterke vrees voor den dood: voor beiden gebrek aan energie en hoogere geestverheffing. Laat uwe hysterische patiente u door hare klagten niet verleiden, om in de eerste plaats aan organieke gebreken te denken en stelt geen onbepaald vertrouwen in de woordenrijke verhalen van den hypochondriacus, vooral niet, als hij u zijne aanteekeningen of vragen van het papier opleest; maar zoekt voor alles het vertrouwen van zulke lijders te winnen (want lijders zijn het, boven anderen) zoekt hun vertrouwen te winnen, door deelneming, geduld, toegevendheid. Begint niet met therapie, maar met diëet en régime en de goede uitwerking uwer diaetetische experimenten zal uwe nog weifelende pathognomie en diagnose bevestigen.

Zoo zijn wij door ons subjectief examen op het gebied der neurologie gekomen: het gebied der gevoels- en bewegings-anomaliën, der dynamiek, of wilt gij liever, der neurophysiek. Wij zullen ons daar nog eenigen tijd ophouden, voordat wij in de diepten van het plastisch leven en der anatomische pathologie nederdalen.

ZIEKELIJKE INNERVATIE.

Wat men humeur noemt en vroeger aan scherpe vochten plag te wijten, is 't gevolg van zenuwtemperatuur, nu eens hooger dan lager gestemd en gedurig oscillérende en vibrérende, overeenkomstig de indrukken, die er op werken.

Humeurige menschen zijn ligt geraakt en ligt geërgerd. Treft gij hen in hunne goede buijen aan, zij zullen u bekoren door hunne innemendheid en voorkomende vriendelijkheid; maar één woord, één blik, één onverwacht voorval kan dit alles in een oogenblik doen verkeeren en gij staat verbaasd over den persoon van thans en den persoon van straks en weet niet, hoe sympathie en antipathie te rijmen.

Veroordeel die humeurmenschen niet, maar beklaag ze. Als natuuronderzoeker kunt gij veel van hen leeren: inzonderheid voor uwe neurologische studiën; want zij zijn zenuwziek en geven u de voorstelling van een gestoord zenuwevenwigt.

Het is eene eerste en voorname vraag, waar het gebrek gezocht moet worden. Die vraag vordert inspanning en geduld. Gij moet u getroosten uw lijder aandachtig waartenemen, u getroosten uwe waarnemingen gedurig te herhalen en te vergelijken, voordat gij u vleijen kunt, het ziektegeval te hebben doorzien. Is het oog levendig of dof, open of half gesloten, op u gerigt, of van u afgewend: is de digestiemimiek, of de respiratiemimiek, of de generatiemimiek te onderscheiden? Welke spiergroepen van tronk of ledematen zijn bijzonder in werking? Hoe is stem en spraak en toon? Hebben de humeursaanvallen ook iets periodieks, des morgens, of na den maaltijd, of des avonds, of in den nacht· heeft atmospheer, jaargetijde, klimaat er invloed op; of de plaats waar men is, of organische wezens en personen, in wier onmiddellijke nabijheid men zich bevindt?

Zulk uitgebreid en veelzijdig onderzoek vordert de studie der neurophysiek, als wij haar op onze zenuwlijders wenschen toe te passen, met het oogmerk om hunne kwaal te doorgronden. Zij vordert meer, zij vordert bekendheid met levenswijs, levensregel, levensgedrag, kennis van den dagelijkschen geregelden of ongeregelden gang der diaetetische feiten, van de kleine indulgenties en afdwalingen, die men ter naauwernood aan zich-zelven biecht en van dat innerlijk conscientieleven, dat ieder leidt, maar waarop bij ieder een verschillend licht valt. Gij bemerkt op nieuw, van hoeveel gewigt het is, ons natuuronderzoek van zelfonderzoek aantevangen

en met zelfonderzoek te blijven voortzetten, en gij bemerkt tevens, hoe groot de afstand is tusschen natuurstudie en natuurwetenschap.

De eenheid van het menschelijk zenuwleven hangt in 't bijzonder af van de hersenen. Zij zijn het middelpunt onzer zintuigen en van de werktuigen van onzen wil. Zij moeten ons zenuwleven beheerschen, voor zooverre het door onzen wil beheerscht kan worden.

Het eerste vereischte, de eerste voorwaarde eener gezonde, eener krachtige innervatie is orde en regelmaat in onze diëet en geheele levenswijze. Aan het gebrek van beiden is het toeteschrijven, dat er zooveel onbestendigheid in de zenuwtemperatuur der menschen plaats grijpt. Onmatigheid, of liever gebrek aan orde en regelmaat in de levenswijs is eene eerste en voorname bron van zenuwlijden, waarop men te minder acht geeft, naarmate zij meer algemeen is. Wanneer de hoeveelheid en hoedanigheid van spijs en drank dagelijks verschilt en men zich de moeite niet geeft, daarop eenige orde te stellen, dan is het noodzakelijk gevolg, dat de innervatie aan vele en gestadige veranderingen onderhevig moet zijn en dat de stemming eener maag bijvoorbeeld, die nu eens met veel en grof voedsel belast wordt, dan weder weinig en ligt voedsel ontvangt, nu rijkelijk, dan karig gedrenkt wordt, nu zwaar moet arbeiden, dan wederom vacantie krijgt en dat alles zonder eenige betrekking of verhouding tot beweging of rust, tot slaap of waken, tot herseninspanning of hersenontspanning, tot weêr- of jaargetij, of klimaat, of landstreek, of woonplaats, dat zulk eene maag op humeurstemperatuur zeer ongelijk moet werken en dat van menigeen het Horatiaansche gelden zal: *nulli dissimilior quam sibi.* Men behoeft voorzeker geen medicus te zijn, om dit bij zich-zelven op te merken, zoo men er maar op letten wil en om zoodra men het eens bemerkt heeft, het te verbeteren en te herstellen. Wel is waar, dit kost moeite en strijd en inspanning. Maar wij hebben immers dat voortreffelijk speeltuig niet ontvangen, om het als een Eolusharp door den wind te laten bespelen? Denkt daarom niet, dat ik een leven op de schaal als van SANCTORIUS zou willen aanprijzen, of

eene onthouding als van CORNARO: maar gelijk ieder bekwaam oeconoom ontvangst en uitgaaf regelt en van den gang van zijn huishouden verlangt kennis te dragen, dien gang verlangt te regelen en te besturen, zoo is ook ieder aan wien zulk een fijn en voortreffelijk mechaniek, als de zenuwen en het zenuwstelsel tot eigen gebruik, volmaking, oefening, vorming is toebetrouwd, als redelijk wezen verpligt, dit instrument te stemmen en goed gestemd te houden: eene verpligting die men verzuimt, door op leefregel en levenswijs geen acht te slaan.

PATIENTENTYPEN.

Hebben wij ons, mijne vrienden! laatstelijk bezig gehouden met pathognomie, nu brengt ons de gang van het onderzoek als van zelf tot de beschouwing van zieken- of patiententypen. Ik herinner mij uit mijn Akademietijd de geestige schetsen van een' mijner medestudenten, in de ziekenzaal naar de natuur geteekend. Weinig dacht ik er toen aan, dat ze mij later nog belangrijk zouden worden, niet als navolging van CLAUDIUS, want dat waren zij, maar als hulpmiddel van studie. En toch, nu wij van de ziekten naar de zieken verwezen worden, zijn zulke ziekenschetsen of patiententypen eene wezenlijke behoefte, die zich telkens sterker zal doen gevoelen; dewijl haar natuurlijke en geschikte groepering een gemakkelijker overzigt geeft, om ons door die tallooze menigte individuën heen den weg tot nadere kennismaking te banen.

Als wij ons-zelven in den spiegel beschouwen, krijgen wij ons eigen beeld te zien, waarvan de indruk spoedig is uitgewischt. De Apostel JAKOBUS vergelijkt het in zijne naïve voordragt, met het hooren des woords, dat even ras vergeten is als gehoord, en een beroemd Bijbelverklaarder voegt 'er bij, dat daar ieder mensch slechts een zeer flaauwe voorstelling en gebrekkigen indruk heeft van zijne eigene gelaatstrekken, vooral van het karakteriserende derzelven, niemand

bevoegd is, om over zijn eigen afbeeldsel te oordeelen. Wat mag wel de reden van dit merkwaardig verschijnsel zijn? Is het gebrek aan zelfkennis of gemis aan overeenkomst van ons gelaat met de voorstelling, die wij van ons-zelven maken, of eindelijk gemis en gebrek aan alle voorstelling? Ieder moge dit voor zich-zelven beslissen. Het feit is belangrijk genoeg, om er op natedenken.

Eene andere vraag is, of het feit algemeen waar en noodzakelijk is. Kan men het karakteristieke van zijn gelaat niet waarnemen? De proef is moeijelijk en niet buiten gevaar. Gij kent die menschen vol inbeelding en gemaaktheid, die u de voorstelling geven van tooneelspelers, die voor den spiegel hun rol declaméren. Wie zou op de zoodanigen willen gelijken! Maar zoo gij teekent of schetst, beproeft het, uw eigen portret in den spiegel te maken. Misschien gelukt het de gelijkenis te vinden: het is ten minste de moeite waard, de proef te nemen en kan voor subjectief en objectief weten nuttig zijn. Ik verbeeld mij, dat een conscientieus, een naauwgezet portretschilder zeer wel in staat is, zijne gelijkenis te treffen en weder te geven.

Maar zal die gelijkenis aan allen voldoen? Zeker niet aan allen evenzeer. Dit brengt ons nader aan het antwoord. Van waar dat verschillend en zoozeer uiteenloopend oordeel over gelijkenis van portretten? Van waar de onderscheiden indruk, dien dezelfde menschen op ons maken, als wij ze voor 't eerst ontmoeten en nadat we lang met hen bekend zijn? Is het niet, omdat wij meer op hun gelaat lezen, naarmate wij er langer op gekeken hebben?

De eerste was de totaalindruk, de latere, meer analytische voorstellingen, die naderhand wederom door synthesis vereenigd worden, als de kennis gemaakt is. Dezelfde indrukken hebben wij van onze patienten. Eerst den totaalindruk, vervolgens de détails. Die totaalindrukken geven ons typen; het individueele, de persoonlijkheid leeren wij daarna onderscheiden. Zoo is de gang van het onderzoek, al mogt het ook niet algemeen erkend worden. Het algemeene ligt aan het begin en het einde, en verbindt of omvat het bijzondere, dat tusschen beiden ligt: eenheid, verscheidenheid, over-

eenstemming. Dat ieder oplettend medicus dergelijke typen ontmoet onder zijne patienten en ze herkent, en dat die herkenning van typen zijne eerste stap is op het veld van ervaring en groote verwantschap heeft met zekeren praktischen takt, die niet allen gelijkelijk is aangeboren, zal ik wel niet uitvoerig behoeven te betoogen. Daarop slechts wilde ik u attent maken, dat in weêrwil van de meer of min kunstmatige nosologie, de groote meesters in de kunst nooit pathologisch en anthropologisch onderzoek geheel van elkander gescheiden hebben: zoodat ook daarin de natuur sterker was dan de leer.

Volgens de thans aangenomene verdeeling zou men buiklijders, borstlijders en hoofdlijders moeten onderscheiden: eene verdeeling welke daarom te meer aanbeveling schijnt te verdienen, omdat ze eenvoudig en natuurlijk is en noch met anatomie, noch met physiologie, noch met psychologie in strijd of tegenspraak. Want gelijk zij de drie voorname holten bevat, zoo wijst zij op de drie voorname functies: voeding, bloedsomloop, zenuwwerking (nutritie, circulatie, innervatie) en is als een weêrslag op de drie zielsvermogens: gemoed, wil, verstand. Welk leek onderscheidt niet den knorrigen, mismoedigen dyspepticus, van den altijd in hoop levenden phthisicus en beiden van den doffen, slaperigen apoplecticus of hemiplegicus? Maar bij diep doordenken zal men op menige zwarigheid stuiten en bespeuren, dat ook deze verdeeling nog te zeer naar de lamp riekt. Immers maken buik, borst en hoofd één geheel uit, en wanneer men de monographiën inziet, dan merkt men weldra, dat de vergelijking mank gaat. Waar zien wij buik- borst- of hoofdmenschen? Is niet de dyspepsie, zooals Barras en Johnson ze beschrijven — hypochondrie, althans grootendeels hersenneurose? Is asthma zuivere borstkwaal, is angina pectoris het? Of hebben beiden niet de naauwste betrekking op buik en hoofd, zoodat gij dikwijls in twijfel staat, van waar gij den vernieuwden aanval zult afleiden? Floyer en Rob. Bree geven ons in hunne monographiën menigen belangrijken wenk, hetzij ze eigen ziektegeval, hetzij ze die van anderen beschrijven: eveneens Laennec in 't geen hij omtrent asthma ver-

meldt en HOPE, hoezeer hij uit te groote vooringenomenheid met zijn onderwerp aan 't hart de eerste rol toekent. Bij ABERCROMBIE kunt gij andere bewijzen vinden voor den invloed van dyspepsie op circulatie en respiratie, en ESQUIROL niet minder, dan zijn leermeester PINEL wist en bemerkte het, dat het verheven menschenhoofd dikwijls van uit den buik belaagd en bestookt wordt. Leest de *Dissertatio epistolaris* van TOM SYDENHAM: *de passione hysterica* en gij zult meenen eene hoofdpatiente, niet eene buikpatiente voor u te zien. Het wordt hoog tijd, die schoolsche onderscheidingen (veteris vestigia scholae) te laten varen en tot de natuur en het leven terug te keeren. Met onze psychologie staat het niet beter. Het onderscheid tusschen menschen en menschen is welligt meer quantitatief dan qualitatief en wat het laatste betreft niet zelden gebrek aan vrije, veelzijdige ontwikkeling en vorming en beschaving. Hierop zullen we onze aandacht moeten vestigen, als we de patiententypen, die we opmerkten, willen verklaren.

Ieder mensch heeft zekere natuurlijke neiging tot dat opmerken en groeperen van typen. Ziet men eene vreemde tronie, al aanstonds vergelijkt men ze met de vroeger bekenden. Wij medici vooral verlangen het onbekende aan het bekende te toetsen, om alzoo het zoeken en uitvinden gemakkelijk te maken. Intusschen die typenleer is nog louter empirisch en individuëel. Zij moet van verbrokkelen en specialiséren, gelijk ze tot nog toe was, generaliséren, schematiséren, systematiséren worden: bijeenvoegen moet men, verbinden, rangschikken, ordenen, om van kunst door studie tot wetenschap op te klimmen. Zóo zal men regels vinden en nu niet enkeld empirische, maar wetenschappelijke typen: men zal empirie door wetenschap bevestigen, verbeteren, volmaken. Wil men zulke typen vaststellen, dan moet men zich aan anthropologie houden, en niet weder tot nosologische of pathologische begrippen of meeningen vervallen, noch eenig bijzonder beginsel van verdeeling aannemen, maar het gansche menschelijk wezen, den mensch in zijn geheel tot grondslag leggen en daarop zijne typenleer vestigen en opbouwen.

Een treffend voorbeeld van dusdanige pathologisch-anthropologische type ontmoeten wij in het Cretinenras: ware plantmenschen, die een plantenleven leiden of gelijk men het noemt: vegetéren. Aan deze sluiten zich de idioten en die hoogere graden van buiktuberculose of buikscrofelen, die zich door het dierlijk gelaat, de vooruitstekende onderkaak, dikke lippen, groven mond, platten neus en groot achterhoofd doen kennen. En langs eene reeks van overgangsvormen, die als ongemerkt van het meerdere tot het mindere afdalen, naderen wij aan de digestietype: eene groep die zich heinde en ver over de maatschappij uitstrekt en waarbij ik mij thans wil bepalen.

Van de voraciteit van den gulzigaard, tot de gourmandise van den tafelvriend overzien wij eene rij van allerlei wijzigingen, die allen onder dezelfde rubriek vermeld staan, tot ééne type behooren en onder den algemeenen titel van digestiepatienten worden zamengevat. Tot die rubriek brengen wij de dyspeptici, een groot deel der hypochondristen en zenuwlijders, de arthritici of podagristen, de graveel- of steenpatienten, eindelijk de wormlijders. Men kan de digestietype door enkelde algemeene trekken karakteriséren, die ze van anderen doen verschillen en onderling doen overeenkomen: 't is eene ongelijke humeurstemperatuur, zekere morositeit, of grilligheid, somtijds dofheid, traagheid, onverschilligheid, somtijds wrevel, somtijds hekel- of bedilzucht, of wantrouwen, achterdocht, naijver, wangunst, nijd, ergernis. Zoodra men deze démonen in zich ontdekt, is het zaak op de digestie te letten en diëet te houden, somtijds te vasten, ontvangst en uitgaaf te regelen en evenzeer tegen obstructie als tegen relaxatie te waken; want dit geslacht gaat niet uit, dan door vasten en bidden, dat is door ligchaams- en zielsdiëet. Niet alleen de innervatie, ook circulatie en respiratie en verspreiding van dierlijke warmte zijn in de digestiepatienten abnormaal en ziekelijk. Hartklopping vooral des nachts of na den maaltijd, digestiekoortsjes, kortademigheid, borstkramp, afwisseling van koû en warmte, koude extremiteiten, vooral koude voeten, dan weder hitte en uitwaseming en orgasmen, rood- en bleekworden, matheid van oogen,

loomheid, geelgroene tinten om mond en neusvleugels, ongelijke smaak en reuk, dofheid, slaperigheid, afgematheid des morgens zijn zoovele teekenen van ziekelijke en gebrekkige digestie.

Wil men voor zich-zelven weten, of de digestie geregeld, of ongeregeld is, men geve acht op al die bovenvermelde teekenen, men lette op eetlust, op gevoel na 't maal, op urienloozing, gedeeltelijk verminderd, gedeeltelijk troebel, gechargeerd, op defaecatie of te spaarzaam of te rijkelijk, op huidcirculatie en huidkleur en vooral op gemoeds- en humeursstemming en vergete daarbij den slaap niet, die gemeenlijk bezwaard en door droomen gestoord zal zijn.

Belangrijk voorbeeld van zelfwaarneming en zelfbestuur gaf de edele Italiaan Lud. Cornaro: »»Gelijk de wereld door de wet der orde bestaat, dus redeneert hij, en ons leven van harmonie en evenwigt afhangt, zoo is 't geen wonder, dat men het door regelmatigheid onderhouden en door onregelmatigheid verkorten kan. Orde bevordert kunsten en wetenschappen. Door orde behaalt een leger de zege: orde bewaart vrede in staten en huisgezinnen; waaruit ik besluit, dat een ordelijk leven het zekerst behoedmiddel der gezondheid en het krachtigste redmiddel in ziekte is. — Daar is ook geen twijfel aan, dat ieder in 't vervolg vrij van ziekte zijn zal, wanneer hij slechts een goeden leefregel houdt en dusdoende alle oorzaken van ziekte vermijdt, zoodat hij noch geneesheer, noch geneesmiddelen noodig heeft. Ja zelfs in zooverre hij maar acht wil geven op datgene waarop hij 't verpligt is, zal hij zich-zelven de beste geneesheer zijn. Want in den striksten zin kan ieder slechts over zich-zelven een volkomen arts wezen, omdat hij uit ondervinding zijn gestel heeft leeren kennen, 't geen bij anderen veel moeijelijker is, dewijl daartoe niet alleen eene lange ervarenis, maar ook een fijne geest van waarneming vereischt wordt, die niet zoo algemeen pleegt te zijn: naardien de ziels- en ligchaamsgesteldheid der menschen meer verschilt dan hunne gelaatstrekken.

»»Ik voel, zoo schreef later de bijna honderdjarige grijsaard, mijne levenskracht nog zoo volkomen, dat ik mij ver-

beeld, dat mijn einde nog niet nabij is; want ik ben gezond en vrolijk en wat ik geniet, smaakt mij, ik slaap rustig en mijne zintuigen nemen niet af. Mijn gemoed is altijd helder, mijn geheugen sterk, mijn verstand onbeneveld, mijn hart klopt levendig, mijne stem is krachtiger dan ooit, zoodat ik elken morgen mijn lofzang zing, zonder mijn borst te vermoeijen en met niet minder vergenoegen, als in mijne jeugd. Zoo heb ik dan een volkomen genot van dit sterfelijk leven, dank zij daarvoor de matigheid, welke Gode zoo aangenaam is, als beschermster der deugd en vijandin der ondeugd. — Wie zou in mijne plaats treurig kunnen zijn, en wie, die niet hetzelfde geluk zou kunnen genieten, zoo hij als ik wilde leven: want ik ben noch engel, noch heilige; ik ben slechts een gewoon mensch en dienaar van God, wien een geregeld leven zoo welgevallig is, dat Hij reeds in deze wereld hem er voor loont, die er zich aan toewijdt.

»»Heilige matigheid, zoo besluit hij, en wie die haar kent, stemt niet in met dien roerenden lofzang, beeld der onschuld, eenige verkwikking onzer natuur, weldoende moeder van het menschelijk leven, ware artsenij voor ligchaam en geest: hoe moesten u de menschen prijzen, met wat vurig verlangen en ijver u zoeken, u die hun het middel aanbiedt om het grootste goed van dit aardsche leven — de gezondheid en door haar het leven zelf te onderhouden!

PATIENTENGROEPEN.

Het onderscheid der typen heeft de behoefte aan classificatie of rangschikking doen gevoelen: men is daarbij in onzen tijd vooral overeengekomen de anatomie tot grondslag van verdeeling aan te nemen: intusschen de groepering der organen is meer voor pathologische anatomie geschikt dan voor anthropologische kliniek. Eene nadere beschouwing der drie grondvormen van buiklijden, borstlijden en hoofdlijden zal ons gelegenheid geven ons daaromtrent duidelijker te verklaren.

BUIKLIJDEN.

Bij den rijkdom van schriften over de anomaliën der digestieorganen is dit gedeelte van ons pathologisch onderzoek nog niet voldoende kritisch bewerkt. Men heeft onder den naam van dyspepsie een schakel van ziekelijke zenuwwerkingen beschreven, waarvan het uitgangspunt niet altijd de maag was — cerebraal — spinaalirritatiën, of die uit zoovele en zoo velerlei elementen waren zamengesteld, dat ze naauwelijks door eene voortgezette analyse konden ontleed worden. Wat Wilson Philip, Johnson, Barras en anderen over dit onderwerp schreven, kan zonder kritiek niet gebruikt worden, omdat het van den eenen kant het probleem niet voorstelt onder zijn eenvoudigsten vorm, en van den anderen kant te zeer den stempel draagt van de individueele meeningen en inzigten der schrijvers. Voegt hierbij de onmiskenbare kracht van heerschende begrippen grootendeels uit de anatomische school, waarbij beurtelings dyspepsie als scirrhus, gastroënteritis, gastromalacie, of perforirendes Magengeschwür beschouwd en verklaard wordt: eene beschouwing en verklaring, die zoolang de sectie ze niet geconstateerd heeft, altijd nog eene meer of min waarschijnlijke hypothese blijft. En vergeet niet, dat men ook de experimentaalmethode gebezigd heeft om de leer der dyspepsie op te helderen, zoo door proeven omtrent de meerdere of mindere verteerbaarheid der voedsels en van ieder verschillend maal, als door de studie der werking van scherpe vergiften en wel van braakmiddelen, braakwijnsteen, vingerhoedskruid en dergelijke: waarop dezelfde aanmerking past; dat zij namelijk zonder kritiek niet gebruikt kan worden. Om eene zuivere voorstelling van dyspepsie te verkrijgen, zoeke men haar niet onder de hoogere klasse der maatschappij, maar onder het volk. Daar is zij doorgaans het gevolg van verzuimde huid- en darmkultuur en ligt haar oorsprong zoowel in de veranderingen van weder en dampkring, als in onmatigheid. In de hoogere klassen zijn de verschijnselen van hersenlijden dikwijls meer dan die van darmlijden

heerschende: het probleem wordt meer ingewikkeld en duister en vordert dieper kritische studie. Bij kinderen zijn nalatigheid in 't vermalen der spijzen en gulzigheid of snoeplust gewone oorzaken van indigestie. Niet zelden wordt reeds in den eersten leeftijd door onverstand van minnen en bakers de aanleiding gegeven tot eene reeks van dyspeptische toevallen, die den geregelden groei van het klein organisme belemmeren. Want de maag vereischt niet minder dan andere ligchaamsdeelen eene zorgvuldige opvoeding of régime. Wordt zij verkeerd opgevoed, zoo zal er de gezondheid vroeger of later bij lijden en het ontstemde zenuwleven zich moeijelijk aan regelmaat gewennen. Het spenen vordert nieuwe voorzorg, zal het grof en onverteerbaar voedsel niet maagverweeking veroorzaken, 't geen vooral bij ziekelijke innervatie en in verband met hersenziekte is opgemerkt. Tot lateren, hoewel jeugdigen leeftijd, behoort het ulcus ventriculi perforans: terwijl de scirrhus ventriculi een meer algemeen gebrek is van het involutietijdperk. Vraagt men nu of al die maaggebreken bij 't leven met ontwijfelbare zekerheid gediagnostiseerd kunnen worden, zoo moet ik daarop een ontkennend antwoord geven en er bijvoegen, dat zelfs dyspeptische toevallen wel eens gemist zijn, en eerst bij den dood ontdekt wierd, wat men bij 't leven niet zou hebben vermoed. Dit bedriegelijke der symptomata of toevallen heeft tot een ander uiterste gevoerd, van ze namelijk alle gezag bij 't onderzoek te ontzeggen. Wanneer men intusschen de zaak bedaard overweegt, zal men moeten toestemmen, dat ze een noodzakelijk verband hebben moeten met den geheelen toestand van den zieke en wij daarom ze in ons onderzoek moeten opnemen, waar ze zich aan ons voordoen.

Langs twee wegen en in twee rigtingen verbreiden zich voornamelijk digestiestoornissen: naar de zenuwcentra — de axis cerebrospinalis en naar lever en darmkanaal. De eerste is door Barras en Johnson, de laatste door W. Philip en Abercrombie meer bijzonder beschreven. Ten einde geregeld voorttegaan, willen we in de eerste plaats letten op die verschijnselen, welke eene te groote verzadiging ten gevolge heeft. Een te rijkelijk maal wordt gevolgd van een strijd

tusschen vertering en gisting, door volheid, oprisping, rusteloozen slaap, hoofdpijn, lusteloosheid en andere kwalen van ontstemde zenuwen blijkbaar, die zoo zij gedurig wederkeeren, de vertering verstoren en al die kwalen en ongemakken veroorzaken, die wij onder den algemeenen naam van dyspepsie begrijpen. Niet alleen de overdadige tafel en welvoorziene wijnkelder van den rijke, ook de disch van den arme geeft aanleiding tot onmatigheid, die 't leven verkort. Want elk, die zelfs buiten ziekte na den maaltijd een gevoel van spanning ontwaart, met oprispingen, onrustigen slaap en daarop volgenden onlust heeft zijn maag overladen: en wie is 'er die 't niet meer dan eens ondervond? Bij voortdurende indigestie worden maagsap en galafscheiding veranderd en niet zelden vereenigt zich de ziekelijke gevoeligheid der maag met gevoelloosheid, of althans trage werking der darmen. Van de maag verbreidt zich de irritatie over het duodenum naar lever en alvleeschklier: terwijl ook de urienwerktuigen er even als de huid in deelen.

De maagzenuwen behooren tot den pneumogastricus (cardia) en den sympathicus (pylorus). Deze geleiden de indrukken naar de zenuwcentra. Inzonderheid lijden de hersenen en het is belangrijk op te merken, of de hersenneurosen: hoofdpijn, gedachteloosheid, ligtgeraaktheid, slecht geheugen, ongeschiktheid voor inspanning, melancholie, taedium vitae haar oorsprong niet hebben in den onderbuik en deszelfs zenuwvlechten: een oorsprong, dien ook andere neurosen, zooals chorea, epilepsie, catalepsie, alsmede die der zintuigen van gezigt en gehoor, doofheid vooral na 't eten, gezigtsbeneveling, zenuwpijnen, zelfs plaatselijke verlammingen en ziekelijke hartbeweging, hebben kunnen en niet zelden hebben. Zijn eenmaal de zenuwen in de ziekelijke aandoening van maag en darmen betrokken, zoo vertoont zich een eindelooze reeks van kwalen, en wanneer de maag verkeerd is opgevoed, dan zijn de indrukken op de huid door temperatuurafwisseling ligtelijk op het sympathisch middelpunt overgeplant. Nog te eerder geschiedt dit bij den stedeling, die in een bedorven atmospheer een zittend leven leidt, laat opblijft en door zielsaandoeningen van allerlei aard geslingerd wordt

en daarbij door prikkels de kwaal voedsel geeft: gelijk dit meer of min bij alle klassen der maatschappij, in steden vooral, gewoonte is. Hierbij komen de ziekelijke afscheidingen van maag, lever en alvleeschklier, die de darmhuid beleedigen, en vereenigen zich niet zelden klimaat en levenstrant, om de digestie in wanorde te brengen en bij dezen de schokken, waarvoor in 't maatschappelijk leven de hersenen blootstaan: angst, kommer, zorg, teleurstelling, die gewoonlijk op de maag zullen terugkaatsen, wanneer ze door verkeerd régime meer raakbaar geworden is. Zoo ontstaat een heerleger van zenuwkwalen, waarvan het *point de départ* of uitgangspunt in hersenen, maag, of beiden gelijkelijk moet gezocht worden. In 't eerste geval zijn ze met hypochondrie verwant en 't is niet te ontkennen, dat de meeste dyspeptici hypochondristen zijn: getuigen de schriften van Johnson, Barras en anderen; hoewel ik geenszins met den eersten hypochondrie en dyspepsie voor één en dezelfde kwaal zou willen houden. Beiden behooren, 't is waar, tot de neurosen, maar beider zitplaats is onderscheiden: ofschoon dyspepsie door reflectiewerking op de hersenen evenzeer hypochondrie kan opwekken, als hypochondrie door reflectie op het darmkanaal dyspepsie kan voortbrengen. W. Philip beweert, dat dyspepsie in haar gevorderd tijdperk ook op de innervatie en plastiek der longen haar invloed uitoefenen en een eigenaardigen vorm van phthisis kan voortbrengen, door hem beschreven onder den naam van phthisis dyspeptica. Daar hij in zijn later geschrift niet meer opzettelijk hierop terugkomt, is het onzeker, of hij omtrent dit punt van meening veranderd is. Mij komt het voor, dat deze phthisis dyspeptica niet anders is, dan de gewone longentuberculose, door dyspepsie voor een tijd lang aan de opmerkzaamheid onttrokken, doch in het verweekingsproces zich duidelijk vertoonende: hoewel ik geenszins ontken, dat dit tuberkelproces wederkeerig in vroegere dyspepsie zijn oorsprong kan gehad hebben; want om het ziek organisme in zijn verschillende leeftijden juist te beoordeelen, is 't noodig, deszelfs levensphasen te volgen en deszelfs biographie in haar geheel te kennen. Aldus teruggaande zal men in het verledene de kiem van het tegenwoordige kunnen opsporen.

Bij JOHN ABERCROMBIE, wiens monographie hoogst-belangrijk is voor pathologische anatomie, vindt men voorbeelden van vereeniging met hersenlijden, longenlijden, hartlijden en jicht, die op nieuw het verband tusschen buik, borst en hoofd bewijzen en de bezwaren bevestigen, die wij vroeger tegen eene ziekteverdeeling op anatomisch-topographische gronden hebben geopperd. Bij hem missen wij even als bij later schrijvers anthropologische studie, die door de anatomische studie schijnt verdrongen te zijn.

Bij WILLIAM PROUT ziet gij daarentegen maag- en urienziekten in verband gebragt en in eene allezins uitmuntende proeve aangetoond, hoe het onderzoek en de studie van het ziek organisme door wetenschappelijke kennis, kritiek en oordeel kan worden geleid en voorgelicht.

Eindelijk hebben de chirurgische studiën van de stricturen der urethra (AMUSSAT) de ziekten der prostata (EV. HOME) en urienblaas: in één woord de studiën van het dusgenaamd systema genito-urinarium in Frankrijk, welke ook in Engeland (BENJ. BRODIE) en elders navolging hebben opgewekt, de naauwe betrekking tusschen urienwegen en generatieorganen opengelegd, en gelijk de eerste studiën aan die over graveel en podagra verwant zijn, zoo grenzen de laatste aan die over syphilis.

Van de therapie der zieke digesticorganen te spreken, zou hier ter plaatse niet voegen. Ik heb er vroeger melding van gemaakt en het belang aangetoond eener diaetetische kuur. Zij kon ons evenwel bij 't onderzoek behulpzaam zijn, als historische kritiek der geneeswijze namelijk, om ons tot meerdere en juistere kennis van het moeijelijk probleem en alzoo tot deszelfs verklaring den weg te banen.

Als men de kleine bijzonderheden nagaat: al die *détails* en *petits soins*, waarvan CRUVEILHIER en ANDRAL bij de behandeling hunner zieken melding maken, dan moet men den vermogenden invloed erkennen van maag en hersenen op elkander en kan zich niet verwonderen over de grillen en caprices, aan dergelijke zenuwlijders en zenuwlijderessen zoo geheel eigen. Die grillen, gelijk zij gevolg zijn der ziekte, zoo zijn zij tevens oorzaak van haar voortduren en maken hare behan-

deling hoogst-moeijelijk en onzeker. De patienten zelve niet gewoon de verschijnselen, die 't product hunner phantasie zijn, te onderscheiden van de verschijnselen die 't product zijn hunner ziekte, verliezen alle zelfstandigheid en worden de speelbal van hun ontstemd zenuwgestel: gelukkig zoo de cerebraalneurose niet tot volkomen manie overslaat.

Een ander gezigtspunt, waaruit wij de therapie als hulpmiddel bij ons onderzoek ons kunnen voorstellen, is het proefondervindelijke, als experiment namelijk.

Wij vinden een voorbeeld hiervan in Barras, die nadat hij proefondervindelijk zich overtuigd had, dat zijne ziekte geene maagontsteking was, op gelijke wijze door eene tegenovergestelde proef: het nemen van meer stevig voedsel, zich overtuigde, dat zij tot de neurosen behoorde en door de maag aan vaster spijzen te gewennen en te oefenen, genezen moest worden. Bij overprikkeling daarentegen, kan het onttrekken van voedsel noodig zijn. Somtijds is de gevoeligheid zoo groot, dat alleen koud water, ijs, eau gazeuse, säuerlinge als: Selters- of Fachingerwater verdragen worden. In andere gevallen heeft men langzamerhand de prikkels moeten vermeerderen, door water en wijn, wijn, tonica te geven.

De calomel door W. Philip aanbevolen, heeft betrekking op dat tijdperk der ziekte en dien vorm, waarin de lever is aangedaan. Zoo kunnen voorzigtige proeven den aard der kwaal helpen ontdekken, waarbij men nimmer vergeten mag, dat in alle maagziekten diëet de eerste en laatste voorwaarde tot genezing zoowel, als tot herkenning der kwaal is en dat gelijk het geoorloofd is, a juvantibus et nocentibus, van 't geen goed en minder goed verdragen wordt, partij te trekken, het met de verantwoordelijkheid van ieder eerlijk en braaf geneesheer strijdt, van zijne kunst of wetenschap eene experimentaalphysiek te maken, ten koste der ongelukkige lijders, die hun leven en gezondheid aan zijne zorg en kunde toevertrouwen.

BORSTLIJDEN.

't Is een bekend feit, dat borstlijden veel minder tragisch stemt, dan buiklijden, dat de hoop den ongelukkigen teringlijder vergezelt tot aan het graf, en dat zelfs medici aan phthisis wegkwijnende maar zelden het vooruitzigt op herstel opgeven, ook dan niet, als alles hun een nabijzijnd einde moest voorspellen. Wel is waar, het ontbreekt niet aan uitzonderingen op dien regel, maar 't zijn die gevallen, waarin borst- met buiklijden vereenigd is. De reden van dit verschijnsel moet daarin gelegen zijn, dat de erethische toestand der zenuwen en wel bepaaldelijk van het hersengestel, die tot manie stijgen kan, het levensgevoel verhoogt, terwijl in buiklijden het levensgevoel gedaald en gedrukt is. Geheel anders is het gevoel van asthmatici, dat tot hypochondrie overhelt en dat van hartlijders, die in hunne beklemming althans, wezenlijken levensangst uitstaan. Bij borstlijden voegt zich gewoonlijk versnelde circulatie en spinaal-irritatie, die in buiklijden of geheel ontbreekt, of anders gewijzigd is. Welligt, dat de verschillende zenuwoorsprong en zenuwindruk van het lijden er invloed op heeft, of de verschillende bloedmenging, zeker is het dat de zaak nog niet volkomen is opgehelderd. Niet minder karakteristiek is het uitwendig voorkomen van veel borstlijders: die platte, niet zelden ingedrukte borst, lange hals, gevleugelde schouders, fijne huid, geschilderde kleur, dat droog kuchje, die korte adem, ligt veranderbare stem, snelle lengtegroei, spichtig figuur, teedere bouw: hoewel ook deze teekenen niet altijd aanwezig zijn en thans meer betwijfeld worden: inzonderheid wat de engte van de borstkas aanbelangt. Echter waar ze gezien worden, zal de ervaren geneesheer ze noch voorbijzien, noch gering achten.

Typhus en phthisis en het dusgenaamd perforirendes Magengeschwür of ulcère solitaire der Fransche Schrijvers, waaromtrent men eene rijke ervaring aantreft bij Abercrombie, hebben behalve andere punten van overeenkomst, ook dat van

nog niet door anthropologische studiën voldoende te zijn opgehelderd: als oorzaak van dood bij jeugdige voorwerpen in den bloei des levens, verdienen zij onze dubbele opmerkzaamheid.

Even kennelijk, als de habitus phthisicus, haemoptoïcus der oudere schrijvers, is de veranderde houding en gang en vorm van borstkas na pleuritisch exsudaat en longenatrophie door Laennec beschreven en afgebeeld, en het rhachitisch pectus carinatum en de gebombeerde borst bij longenemphyseem en de habitus apoplecticus, die niet minder op harthypertrophie en asthma cardiacum, dan op dreigenden hersendood denken doet.

Intusschen het is er ver af, dat de verschillende vormen van belemmerde ademhaling, bekend onder den algemeenen naam van dyspnoea en asthma behoorlijk tot haar oorsprong herleid zouden zijn, hetgeen als men 't ademhalingswerktuig gadeslaat, niet bevreemden kan. Daarbij moet men in 't oog houden, dat lucht en bloed als hoofdvoorwaarden der ademhaling op velerlei wijzen kunnen veranderd zijn: hyperaemie, anaemie, hydraemie, dyscrasie van 't bloed, gebreken van borstkas en spieren, van luchtpijp en longencellen, van huid en slijm- en weivliezen kunnen in- en uitademing verhinderen en aldus aanleiding geven tot stoornis der ademhalingsbewegingen. Is de inademing of uitademing gestoord? Hoedanig is de rhythmus met betrekking tot den pols? Heeft de stoornis plaats bij beweging of rust, bij nacht, of bij dag, bij vrije of belemmerde werking van hersenen en zintuigen? Zietdaar zoovele vragen, die men zich ter beantwoording moet voorstellen, om het vraagstuk behoorlijk te kunnen oplossen.

Ook komt het bijzonder gevoel van den lijder hierbij in aanmerking. Bij sommigen is de long een veel fijner eudiometer, dan bij anderen. Er zijn er, wier longen hoogstgevoelige barometers of thermometers zijn. Bij anderen wordt het longorgaan door het cerebraal, bij anderen door het spinaal, bij anderen door het sympathisch stelsel meer geinfluënceerd, gelijk mede aan sommige leeftijden sommige vormen bijzonder eigen zijn.

Wij willen na deze voorloopige aanmerkingen de gebrekkige beweging van het ademhalingswerktuig beschouwen, als afhankelijk van den dampkring en van den zenuwinvloed: hetzij psychisch, automatisch of plastisch, of met andere woorden: cerebraal, spinaal, ganglionair.

I. Atmosphaerisch is de stoornis der ademhaling, somtijds reeds bij de geboorte, als het kind in de bedorven kamerlucht, bij de vuurmand of onder het bedlaken gebrek aan zuivere zuurstof heeft: wanneer de toevoer van een vrijën luchtstroom de asphyxie zal opheffen: gelijk M. Hall hiervan een merkwaardig voorbeeld bijbrengt. Atmosphaerisch is zij bij kolendamp, riolen, mijnen, kelders, grotten, holen, vergaderplaatsen, kerken, schouwburgen, op hooge bergen, in lage valleijen, bij sterke zomerhitte of nevelachtige voor- en najaarsdagen en nachten: wanneer de machine in gunstiger omstandigheden verplaatst, beter en geregelder zal werken.

II. Voorbeelden van zenuwinvloed en wel van psychische stoornissen, die van het cerebraalstelsel uitgaan, leveren ons de veranderingen der ademhaling door gemoedsaandoening en hartstogt, door geestinspanning en hersenlijden, door pijn en angst. In den slaap is de rhythmus der ademhaling meermalen verstoord of belemmerd: vooral in diepen slaap en daarvan het ronken en snorken. Bij vrouwen toont de ligtbewogen boezem den invloed der psyche op het ademhalingswerktuig ten duidelijkste aan: een invloed te duidelijker door de eigenaardige borstkasbewegingen bij de vrouw.

III. Automatisch is de afwijking, als het spinaalstelsel is aangedaan. Dit leeren ons hysterische en epileptische toestanden, dit krampen en kramptrekkingen, dit asthmatische toevallen bij coïtus of partus, dit ruggemergziekten: stuipen, verlammingen, dit de uitwerkingen van vergiften: braaknoten, blaauwzuur, die van het koud bad, de verschijnselen bij drenkelingen. Automatisch of spinaal is evenzeer die ademhalingsstoornis, welke van het diaphragma, de borst- of buikspieren of van alle die werktuigen uitgaat, wier functiën door het ademhalingsmechanismus moeten volbragt worden.

IV. Plastisch is de ademhalingsbelemmering in die gevallen, waarin ziekelijke voeding, wei- of andere exsudaten de beweging van het ademhalingswerktuig storen of verhinderen. Tot deze rubriek brengen wij het zoogenaamd asthma humorale, den hydrothorax, het oedema, het emphysema pulmonum, waarbij men tevens de tubercula en andere heteroplasmata zou kunnen voegen. Eindelijk de atrophia pulmonum senilis, door emphyseem en oedeem gekenmerkt. En hier komen ten laatste haematosen, neurosen en plastische ziekten bijeen, om den longendood door verlamming te voltooijen, welke zich door dien eigenaardigen strepitus en ronchus aankondigt, die men als rogchelende ademhaling in het stervensuur waarneemt.

Als wij nu historisch de ademhalingsstoornissen overzien, en daarbij den invloed van klimaat en landstreek nagaan, dan zal het minder moeijelijk zijn, den draad te vinden, die ons door den doolhof der ademhalingstoevallen den weg wijst en menige verklaring aan de hand geeft, die wij langs andere wegen te vergeefs zouden gezocht hebben. 't Is daarom van belang op levenstijdperken en levenstoestanden te letten, in welke onze borstlijders verkeeren en ons ten naauwkeurigste met derzelver gansche geschiedenis bekend te maken.

Verlangt men eigen toestand te kennen, met lette op het verschil van ademhaling en stem des morgens na den slaap, des daags na sterke beweging, na een ruim maal, bij nevelachtig weder, in volle vergaderplaatsen en zalen, onder geestinspanning of gemoedsaandoening, en vergelijke zijne opmerkingen met die omtrent anderen. In 't voor- en najaar, bij lagen barometerstand, in sterke windvlagen, bij 't beklimmen van hoogten, bij 't overgaan van de buitenlucht in warm gestookte vertrekken, bij stemoefeningen, in het tillen of dragen van lasten, zal men menigvuldige gelegenheid vinden, om zijne longen te beproeven.

Niet minder groot als het onderscheid is in consumptie van spijs en drank, is dat in consumptie van lucht; wierden de borstledematen, wierd de stem vrij en krachtig bewogen, wierd de long beter opgevoed, de ademhaling zou ruimer,

de borst beter gevormd en veêrkrachtiger zijn. Het stad- en kamerleven is aan de uitzetting der longen en de onbelemmerde bewegingen van dit belangrijk en gewigtig werktuig niet gunstig, en reeds de eerste ademtogten kunnen voor het geheel volgend leven beslissend zijn. Deze onvolkomene uitzetting der longen bij pasgeborenen door den verdienstelijken Leipziger Hoogleeraar Joerg beschreven, en thans algemeen bekend onder den naam van longen-atelectasie, is, behalve in het ook thans nog lezenswaardig werk van dezen geleerde, vermeld in het voortreffelijk werk van William Stokes: *On diseases of the Chest*, hetgeen met dat van James Hope: *On diseases of the Heart*, wat het praktisch gedeelte betreft, voor het onderzoek der borstholte een schat van Britsche, d. i. heldere, gezonde waarneming bevat, kort, kernachtig, zonder omhaal van woorden of noodeloozen pronk voorgedragen.

Sedert Laennec in zijn *Traité de l'auscultation médiate* geleerd heeft natuuronderzoek op pathologie toe te passen, is er een nieuw tijdperk voor onze studie aangelicht. Welk een indruk dit boek op Broussais, Andral en anderen maakte, is genoegzaam bekend. Dat de physische méthode ook elders navolging gevonden heeft, vooral in Engeland en Duitschland kan niemand verwonderen, die den gang der wetenschap aandachtig gevolgd is. Doch dan eerst zal zij op regten prijs geschat worden, als zij niet tot het onderkennen van ziektevormen, maar tot onderzoek van den physischen staat der borstholte en van hare deelen wordt aangewend. Hoe uitnemend de borstholte voor zulk onderzoek geschikt is, toont William Stokes aan, in zijn bovenvermeld werk. Hij vergelijkt ze tot dat einde met de hersen- en buikholte, en 't zij wij op hare verrigtingen en beweging, 't zij op haar bouw en gedaante in verband met de buikholte letten, wij zullen erkennen, dat van alle holten die van de borst voor zintuigelijke waarneming meest toegankelijk is. Teregt merkt hij aan, dat men tot volkomene inductie die teekenen onderling en met de verschijnselen ook in andere ligchaamsdeelen vergelijken moet, op leeftijd, opvolging en duur der verandering acht slaan, zoodat natuuronderzoek en historisch onderzoek

zich moeten vereenigen en door kritiek worden toegelicht.

Percussie en auscultatie kunnen uit boeken niet geleerd worden. Alleen praktische oefeningen op gezonden en zieken met ijver en volharding voortgezet en door anatomische kennis ondersteund en voorbereid, kunnen technische vaardigheid doen verkrijgen in hooren, zien en oordeelen. Zij zullen dan bovenal vruchtbaar zijn, als men van de school en schoolsche vormen ontslagen, tot het leven en de natuur is wedergekeerd. 't Is niet genoeg, de ademhalingswerktuigen te onderzoeken, om er bekende ziektevormen in terug te vinden, 't is vooral noodig, de patienten te vergelijken, den wederkeerigen invloed te kennen, die de deelen onderling op elkander uitoefenen, analysis en synthesis te verbinden, de machine in haar geheel te bestuderen, te weten hoe het eene raderwerk in het andere ingrijpt; bij borstlijders tevens de organen van innervatie, nutritie, generatie te onderzoeken, zich met den lijdenden mensch, zijne geschiedenis en vorming zooveel mogelijk bekend te maken: met één woord van het physisch onderzoek tot het anthropologisch onderzoek op te klimmen; en aldus zijne studie niet op een gedeelte van het object, maar op het geheele object toe te passen. Niet diagnostiek, maar pathogenie en pathologie moet het doel van ons streven zijn. Ziekelijke innervatie, ziekelijke circulatie, ziekelijke nutritie brengen verschijnselen voort, die onder den naam van asthma, pneumonie, phthisis, of liever onder dien van neurosen, phlogosen, paratrophiën beschreven zijn en tot velerlei twisten aanleiding gegeven hebben: of er een idiopathisch asthma bestaat, of phthisis een gevolg en uitgang is van pneumonie en dergelijke. Hooger belang heeft het onderzoek van den oorsprong, voortgang en afloop der stoornissen, van derzelver invloed op de geheele machine en van de wijze waarop zij of worden opgeheven, of den levensduur verkorten. Gewoonlijk zal men zien, dat de beteekenis dezer stoornissen alléén in haar verband kan begrepen worden, dat niet alle machines op gelijken duur berekend zijn, dat bij niet weinigen de lengtegroei een voorbode is van vroege slooping met longentuberculose.

Een merkwaardig voorbeeld van zelfonderzoek zien wij in Rob. Bree, die, evenals zijn landgenoot John Floyer, zelf het asthma beschreef, waaraan hij leed, maar daarin dezen overtrof, dat hij de natuur zijner kwaal navorschte en gelukkig genoeg was, ze te overwinnen. Na dyspepsie en hypochondrie overviel hem in den herfst de eerste aanval, door meerderen gevolgd. Nadat hij vruchteloos verschillende geneesmiddelen beproefd had, en in de overtuiging, dat zijn asthma tot die krampinspanning van spieren behoorde, welke door hinderpalen in de verrigtingen wordt opgewekt, besloot hij zijne levenswijs te veranderen. Hij nam dienst bij een regiment en herstelde volkomen, na tien maanden lang de vermoeijenissen en bezwaren van het krijgsmansleven in het open veld verduurd te hebben. Voldaan over het wel slagen van dit ongewoon experiment, hervatte hij zijn vorig beroep, en kon zich met te meer grond vleijen, geheel hersteld te zijn, toen hij jaren lang van nieuwe aanvallen bevrijd bleef, te midden van al de opwekkende oorzaken, welke in groote steden zoo menigvuldig zijn en zoo vermogend, om de kwaal waaraan hij leed, te doen wederkeeren.

Hope beschrijft in zijne monographie van hartziekten het asthma cardiacum, volgens hem 't meest gewoon en meest gevaarlijk, met treffende waarheid en getrouwheid, vermeldt als opwekkende oorzaak van den aanval indigestie en verklaart, waarom die den lijder vooral des nachts overvalt, gelijk dit ook bij andere asthma-toevallen en niet zelden bij hartklopping wordt waargenomen: terwijl hij even als Bree de automatische reflectiewerking verklaart, als ontstaande uit ademgebrek: » *which instinctively exerted the muscles of* » *respiration to a salutary preservative effort* (p. 357) en er bijvoegt, dat de lijder zelden volkomen vrij is van eenige dyspepsie en dat een hevige aanval van dit asthma cardiacum veel bedenkelijker is, dan van eenig ander. Dat asthmatici dikwijls een hoogen ouderdom bereiken en somtijds genezen, geeft aanleiding om Hope's gevoelen niet zonder beperking aan te nemen.

Onder den titel van neuroses cordis beschrijft dezelfde autheur angina pectoris, spasmus clonicus of palpitatio cordis

en syncope, wijst aan, hoe de nerveuse palpitatie van de organische te onderscheiden zij, toont het gewigt aan van cerebraalcongestie en apoplectische verschijnselen en heldert de zaak op door leerzame ziektegevallen. Bij dit alles denke men aan den invloed van het par vagum, van de sympathische zenuwen en van de medulla spinalis, eindelijk aan de ziekelijke plastiek van hart en slagaderlijke vaten en lette inzonderheid op de volgende punten:

Invloed van hartziekten op 't cerebum en de psyche.

Invloed van kommer op de hartbeweging — vrees en schrik: angst voor den dood.

Invloed van het genitaal-stelsel.

Afleiding door spierbeweging: reizen, bezigheid.

Bloedmenging: bleekzucht, scheurbuik.

Vergiften: tabak, vingerhoedskruid.

Zamenwerking van meerdere dezer oorzaken.

Eene andere vraag is, welke die individueele verscheidenheden zijn van het ademhalingswerktuig, die wij onder de latitude der gezondheid begrijpen kunnen. Een vergelijkend overzigt van het ademhalingswerktuig in verschillende menschen is eene tot nog toe niet aangevulde leemte bij ons onderzoek.

Wordt doorgaans maag en darmkanaal genoegzaam uitgezet, te weinig wordt het de long. Als men overweegt, hoeveel menschen in onze steden vooral, luchtschuw zijn en huis- en haard-vast, en geen begrip schijnen te hebben, dat men zonder dagelijksche beweging in de open luchtzee, zonder luchtbad en luchtindompeling het bloed niet frisch en gezond kan houden, dan kan men zich niet verwonderen, dat longen en bloed zoo dikwijls ziek zijn en dat zoovelen een ziekelijk en kwijnend leven leiden, vóór den tijd afvallen, oud worden en wegsterven. Zonder moeite en inspanning en studie kan men evenmin zijn ligchaam als zijn geest onderhouden en versterken, en traagheid en zucht tot gemak en rust hebben op beiden evenzeer een nadeelig en schadelijk vermogen en ondermijnen en bederven gelijkelijk beider welstand.

DE STEM.

Stem, spraak en taal zijn daarom van zooveel gewigt voor de kennis van den lijder, omdat zij ons de verhouding van het ademhalingswerktuig tot het zenuwstelsel en deszelfs onderscheiden provinciën leeren kennen en een voornaam hulpmiddel zijn bij onze anthropologische studie. Zien wij in den lijder den mensch, dan kunnen wij die anthropologische studie niet ter zijde stellen. Verlangen wij onze lijders te verstaan en van hen verstaan te worden, dan zullen wij op hunne taal en spraak acht geven. Is wederzijdsch vertrouwen noodig in den omgang en behandeling van zieken, dan dient er door spraak en taal wederzijdsche omgang en verkeer te bestaan. Daarenboven maken stem en spraak ons bekend met den staat van neus- en mondholte — neus- en keelspraak — met dien van het cerebraal- en spinaalstelsel — stamelen, stotteren, met buik- en borstlijden en den overgang van het een in het ander — dyspepsie, phthisis — en eindelijk met de verstoring of herstelling van het organisch evenwigt, hetgeen in koortsvormen zoowel, als in andere zenuw-anomaliën van het uiterst gewigt is, om den grond der afwijking, hare uitbreiding, of beperking, het klimmend en dalend gevaar en de waarschijnlijke uitkomst te voorzien en te berekenen, en daarna geneesplan en behandeling te wijzigen en te regelen — typhus, typhoïden, cholera asiatica, vesaniae kunnen bij zoo vele anderen tot voorbeeld verstrekken.

Aphonie is een gewoon toeval van vrijsterziekte en niet zelden met gestoorde of ongeregelde menstruatie gepaard. Gemoedsaandoeningen hebben er grooten invloed op en even spoedig en onverwacht als het gewoonlijk ophoudt, even ligt en op één oogenblik keert het weder.

I. Cerebraal zijn de spraak en stemafwijkingen bij hersenontsteking, typhus, beroerte met ijlen en stoornissen der zintuigen, vooral van gezigt en gehoor. Vlagen van krankzinnigheid worden somtijds door een barren stem aangekon-

digd. Het stamelen gaat niet zelden een aanval van beroerte vooraf, gelijk een kreet of angstgeschrei het epileptisch toeval, en het oogenblikkelijk zwijgen den kataleptischen aanval openbaart.

II. Spinaal is de stemmeloosheid der hystericae en de stemverandering bij kinderstuipen; want men zou zich vergissen, als men waande, dat kindergeschrei een zeker teeken was van kindersmart. De eerste kinderkreten zijn automatische klanken, die eerst later in wezenlijk schreijen met uitdrukking van pijn overgaan en van reflexgeluiden in hersenklagten veranderen.

III. Van uit het zenuwknoopenstelsel komen die stem- en spraakveranderingen, welke met aandoeningen van het plastisch leven en deszelfs zenuwen verbonden zijn. Hiertoe behoort de holle, grove, doffe stem in de neuralgia mesenterica, bij loodvergiftiging of de zoogenaamde loodkolijk, de gillende pijn in de neuralgia coeliaca, de stemveranderingen na den overgang van darmontsteking in koud vuur, bij beklemde breuken bijv., die in kraamvrouwenkoorts of kwaadaardige tusschenpoozende koortsen: intermittentes comitatae, perniciosae: de febris algida, de febris coeliaca, en hoogstwaarschijnlijk ook de vox cholerica in den asiatischen braakloop, die even als na sterk bloedverlies, na overmatige ontlastingen of zweet, het gevolg en kenteeken is van krachteloosheid en van den hoogsten graad van uitputting.

Meer zouden wij hier kunnen bijvoegen, ook omtrent spraak en taal. Doch daar deze niet zoozeer op de ademhaling, als wel op de hersenen en bepaaldelijk op den kultuurstaat van den mensch betrekking hebben, zal later geschikter plaats en gelegenheid zijn, hiervan te spreken, inzonderheid wanneer we op den mensch als intellectueel wezen de aandacht zullen vestigen.

HOOFDLIJDEN.

Het hoofd, zegt de schrandere Hyrtl, is physisch en ide-

aal beschouwd het verhevenste deel van 't menschelijk ligchaam, en als bijzondere zetel van het denkend en gevoelend beginsel deszelfs gewigtigste afdeeling, de ware hoofdzaak in het individueele leven. Het dagelijksch spraakgebruik stelt daarom koppen voor menschen en drukt de voortreffelijkheid of belangrijkheid van een ding uit, doordat het zijn naam met het anatomisch begrip van hoofd verbindt. Het onderzoek van het hoofd heeft dus voor ons een dubbeld gewigt en belang, en 't heeft niet aan pogingen ontbroken om het gemakkelijk te maken. Maar even toegankelijk als de borstholte is voor dat onderzoek, even ontoegankelijk is de met een digte en harde beenschaal omsloten hersenholte. GALL's cranioscopie en LAVATERS physiognomiekunde zijn, ofschoon mislukte proeven, echter aanwijzingen van twee hulpmiddelen, die onderling en met andere methoden vereenigd, ons daarbij van dienst kunnen zijn. Want hoewel de afmetingen van schedels alléén niet voldoende zijn, zou echter eene vergelijking en groepering niet enkeld van nationaal-, maar ook van familietypen, verbonden met physiognomische en biographische studiën over dit duister punt eenig licht kunnen verspreiden. Idioten en Cretinenkoppen, hoofdafgietsels van bijzondere menschen, afbeeldingen, daguerreotypen van lijders, schetsen en omtrekken kunnen niet genoeg vermenigvuldigd worden, om tot dat einde te dienen. Kan de schedel bedriegen, gelijk onder anderen CRUVEILHIER heeft aangetoond, zoo kan het gelaat het bedrog ontdekken, en waar dit onvoldoende is, spreken taal en gebaren. Maar tot een volkomen beeld wordt meer dan dit alles, wordt de kennis van het individu in al zijne betrekkingen, in zijne gansche persoonlijkheid vereischt. Want ik kan mij den volmaakten mensch niet als een wandelend hoofd voorstellen. Aan dat hoofd behoort het geheele ligchaam geëvenredigd te zijn en wel in de eerste plaats de zintuigen, vervolgens de bewegingsautomaat en eindelijk de uitdrukking der gedachten en gemoedsbewegingen door spraak en taal.

Blinden en doofgeborenen getuigen voor de belangrijkheid van gezigt en gehoor tot vorming en ontwikkeling van 's menschen aanleg en 't is het opmerkelijk verschil van bei-

den, dat ons het vermogen van ieder dezer zintuigen op die vorming en ontwikkeling doet onderscheiden. Bedrijven en kunsten leeren ons, hoe vatbaar die zintuigen voor oefening en opvoeding zijn: niet minder zijn het de hersenen en spieren en zenuwen en spraakorganen. Maar wat te betreuren is, zelden is die oefening en opvoeding gelijkmatig en eenstemmig en evenredig en deze is eene van de redenen, dat er onder de menschen zulk eene menigte vreemde typen en abnormiteiten gevonden worden. Onder uwe patienten wat al vreemde koppen en vreemde zinnen en vreemde houdingen en physiognomiën en gangen en bewegingen en spraken. Is er in dat vreemde en abnorme en eenzijdige zekere neiging tot eenheid en overeenstemming? Waarom zou dit niet, daar wij zelfs in de monstervormen en *Hemmungsbildungen* algemeene typen terugvinden. Laat ons beproeven of wij ze kunnen opsporen, beginnende van ons-zelven, om ons te bewaren voor caricatuurschildering en overdrijving. Niets toch is meer geschikt, om anderen in het regte licht te plaatsen, dan zelfstudie en zelfkritiek.

Hebt gij uwe zintuigen geoefend niet het een ten koste van het andere, maar allen gelijkmatig geoefend en opgevoed? Hebt gij daarbij uw denkvermogen, uwe hersenen leeren gebruiken, te gelijk met uw gevoel, zoodat gij noch eenzijdig verstandmensch, noch eenzijdig gevoelmensch geworden zijt? Leeft gij evenzeer voor het subjectieve als voor het objectieve en hebt gij ook daarin naar evenwigt en overeenstemming getracht? Die vragen zijn in dezen tijd bijzonder gepast tot zelfbeproeving, nu de partijen scherp tegen over elkander staan, nu hoofd en hart niet meer tot één organisme schijnen te behooren, nu licht en warmte gescheiden zijn. Want verstandmenschen zoowel als gevoelmenschen zijn bastaardvormen, die tot de groote klasse van hoofdlijders gerekend moeten worden en voorwerpen van ons pathologisch natuuronderzoek. Verstandsontwikkeling, bij uitzondering en geheel en al op het objectieve gerigt, is niet minder gevaarlijk voor onze zedelijke vrijheid en zelfbedwang, dan subjectief gevoelsleven. Beiden zijn ziekelijk en beiden leveren hare martelaren aan hospitalen en krankzinnigenge-

stichten. Of bestaat er niet evenzeer een wetenschappelijke, als geestelijke hoogmoed? Waar zijn vermetelheid, overmoed, eigenwaan, eergierigheid, heerschzucht, sektengeest buitengedreven? Waar zijn gematigdheid, ootmoed, zelfverloochening te huis, aan de uiterste linker- of regterzijde, of in het centrum?

Er staan op ieders gelaat zekere heerschende neigingen uitgedrukt, die als men ze bestudeert en met den sprekenden en handelenden persoon vergelijkt, ons omtrent den welstand van het hoofd kondschap doen. Zijn het heerschende gebreken, zoo zien wij er de miniatuur-afbeelding in van misdaad of krankzinnigheid, die als wij ze vergroot willen zien, in gevangenissen en krankzinnigengestichten met de microscoop betracht kunnen worden. Daarom zijn die verblijven voor anthropologische studiën zoo onontbeerlijk, en de natuuronderzoeker ziet er als in een spiegel de ziekten en kwalen der maatschappij. Meent niet, dat redelijkheid en zedelijkheid buiten verband tot elkander staan: aliénation mentale en aliénation morale gaan doorgaans gepaard en men kan geen redelijk wezen zijn zonder zedelijkheid zonder zedelijk beginsel: ja dat zedelijk beginsel is het, waaruit onze redelijkheid kracht en voedsel ontleent. (Z. Esq. I. p. 16). Altijd trof mij in krankzinnigenverblijven dat gebrek aan omgang, dat geïsoleerd zitten, of staan, of gaan dier ongelukkigen, en scheen het mij als ontbrak daar die magnétische kracht, die de maatschappij beweegt en verbindt en in stand houdt, en vermeende ik bij hen, bij wien het orgaan van sympathie herleefde, de hoop op mogelijke herstelling niet te mogen opgeven. En hierin is, geloof ik, een hoofdsymptoom van krankzinnigheid gelegen, dat haar van misdaad onderscheidt: hoewel de eenzaamheid beiden tot nadenken brengen kan, doch voor beiden niet zonder gevaar is. Want den krankzinnige kan zij tot zelfmoord, den misdadige tot krankzinnigheid doen overslaan. Voor beiden is bezigheid en arbeid nuttig en noodzakelijk, voor beiden is ledigheid en werkeloosheid nadeelig en verderfelijk. Beiden verkeeren in een' toestand, die van natuur en regel is afgeweken.

Gij vindt bij Esquirol T. II. Pl. VIII—XI afbeeldingen van

vrouwen onder een aanval van razernij en na 't herstel. Het contrast is zoo groot, dat men naauwelijks gelooven kan, dezelfde persoon te zien. »» Indien men, voegt hij er bij, deze afbeeldingen met die in het I Deel vergelijkt, zal men er uit besluiten, dat de studie van de physiognomie der krankzinnigen geen voorwerp is van ijdele nieuwsgierigheid, daar zij strekken kan, om het karakteristieke der denkbeelden en aandoeningen te onderkennen, die de ijlhoofdigheid dezer lijders onderhouden. Welke gewigtige resultaten zou eene dergelijke studie niet opleveren! Ik heb meer dan tweehonderd krankzinnigen met dit oogmerk doen afteekenen: welligt zal ik later mijne waarnemingen omtrent dit belangrijk punt uitgeven."" Ik weet niet, dat de autheur daarna zijn voornemen volvoerd heeft. Ideler heeft er eenigen met de biographiën in 't licht gezonden. Altijd nog is er groote behoefte aan en wat wij bezitten, is geheel ontoereikend, om dit gebrek te vervullen. Monographiën verlangen getrouwe afbeeldingen en levensschetsen. Daarin was Pinel een meester; hoewel Ideler uitvoeriger is. Maar 't is zoo gemakkelijk niet, als men denkt, kort en daarbij helder en fiksch te beschrijven. Ik wil 't u met een paar voorbeelden ophelderen. (Pinel p. 156, 175, 21). Zij kunnen tegelijk tot bijdragen dienen voor onze hersenstudie.

I. Een eenige zoon opgevoed onder de oogen eener zwakke toegevende moeder, gewoon zich over te geven aan zijne nukken en opbruisende driften, wordt toomeloozer en ontembaarder in hartstogt, met het toenemen zijner jaren en krachten: en het geld, waarover hij beschikken kan, doet hem denken, dat alles voor zijn wil moet buigen. Weêrstreeft men hem, zoo geraakt hij in toorn en valt aan met vermetelheid en zoekt door overmagt te heerschen. Hij leeft zonder ophouden in twist en krakeel en vechtpartijen. Ieder dier dat hem hindert, hond, schaap of paard doodt hij oogenblikkelijk. Is hij in gezelschap of bij een feest, hij geraakt in drift en buiten zich-zelven. Hij geeft en ontvangt slagen en keert bebloed naar huis; daarentegen als hij bedaard is, gedraagt hij zich verstandig en op volwassen leeftijd bezitter van uitgestrekte goederen, bestuurt hij die met billijkheid,

voldoet aan zijne andere maatschappelijke verpligtingen en munt uit in weldoen. Verwondingen, processen, geldboeten waren de wrange vruchten van zijn rampzalig zwak. Maar een openlijk feit maakt een einde aan al die gewelddadigheden. Op zekeren tijd wordt hij zoo vertoornd op eene vrouw, die hem scheldwoorden toevoegt, dat hij haar in een put smijt. De zaak komt voor den regter en na 't verhoor van eene menigte getuigen, die zijne buitensporigheden aan 't licht brengen, wordt hij veroordeeld en verwezen naar de Bicêtre.

II. Een edelman vol van de vooroordeelen van den ouden adel, naauwelijks vijftig jaren bereikt hebbende, ging vóór de revolutie met rasse schreden zijn zedelijken ondergang te gemoet. Niets overtrof zijne bewegelijkheid, zijne kinderachtige bedrijvigheid en bemoeilust. Binnenshuis altijd rondtrippelende en pratende en schreeuwende en om de minste kleinigheid opstuivende, kwelde hij zijne dienstboden door zijne nietige bevelen, zijne bloedverwanten door de ongelijkheid en grilligheid van zijn gedrag, waarvan de herinnering even spoedig bij hem was uitgewischt. Met de uiterste radheid sprak hij van 't hof, van zijne paarden, van zijne landgoederen, zonder het antwoord af te wachten en zonder iemand tijd te geven, dien ideënvlaag te volgen. Eene geestige en verstandige vrouw, aan zijn rang en lot verbonden, verviel door die ongelukkige verbindtenis tot vertwijfeling en wanhoop.

III. Een jong mensch uitmuntend door zijne talenten en kundigheden in chymie, hield zich eenigen tijd bezig met eene ontdekking, die hem, naar hij meende, een groot fortuin moest bezorgen In zijne opgewondenheid vormt hij het plan zich verscheiden dagen in zijn laboratorium op te sluiten en om zich te beter tot zijne inspanning in staat te stellen, bereidt hij zich allerlei soort van prikkels, maakt een herhaald gebruik van sterke liqueuren en omringt zich met geuren en welriekende dampen, in gezelschap van eene jeugdige zangeres, die hem in zijne eenzaamheid gevolgd was. Was het wonder, dat weldra de hevigste razernij losbarste, welke niet dan met moeite door eene krachtige en met oordeel en standvastigheid voortgezette en volgehoudene behandeling kon beteugeld worden!

Belangrijk is het naast deze portretten van krankzinnigen de woordenrijke verhalen van anderen te plaatsen, en de verdiensten van Pinel met niet minder talent te zien voorgesteld door den onsterfelijken Cuvier, wiens éloges historiques even groote waarde hebben voor den anthropoloog, als zijne overige schriften voor den zoöloog en beoefenaar der natuurlijke historie onschatbaar zijn.

De studie van hoofdlijden is door twee partijen voornamelijk gedreven, en naar mijne overtuiging meer verduisterd, dan opgehelderd: de materialisten en de metaphysici. Willen wij den mensch bestuderen, wij moeten hem niet van eenen kant, maar van alle kanten beschouwen. Geen anatomie, geen psychologie kan ons daarin bevredigen, maar anthropologie: anthropologie in de ruimste beteekenis van dat woord; en het was zeker niet minder noodig voor dat vak een leerstoel aan onze Hoogescholen op te rigten, dan voor pathologische anatomie of zoöchymie.

Anthropologie voor den medicus niet alléén, maar voor den philosoof, voor den theoloog, voor den jurist en diplomaat, voor den historicus en philoloog zoo onontbeerlijk, zij wordt aan geen onzer Akademien op die groote schaal behandeld en is nergens in het Organiek Besluit opgenomen: anthropologie zoo onontbeerlijk, zoo onmisbaar in onzen tijd, waarin de geest door specialiteitstudie of in het objectieve zich verliest, of in 't mysticisme wegzinkt, maar er naauwelijks naar schijnt te trachten, den omvang te meten en den grond te peilen van het menschelijk wezen of het dieplood te werpen in dat onbekende vaarwater. En toch, wat natuuronderzoek kan voor ons menschen, zwevende tusschen een donker verleden en eene donkere toekomst, voor onzen geest aan den grooten Wereldgeest zoo naauw verwant en in onafgebroken verkeer met de oneindige Schepping, welk natuuronderzoek kan voor ons aanlokkender, meer beteekenend, meer omvattend, rijker en onuitputtelijker tevens zijn?

Men moet om de krankzinnigheid regt te beoordeelen, haar als hersenlijden zich voorstellen: een lijden waarvan de eerste beginselen veel meer algemeen zijn, dan men gewoonlijk vermoedt en die met iedere afwijking van diëet en régime van

den gezonden levensregel en daaruit ontstaande en daarop volgende afwijking in onze menschelijke huishouding, gepaard kan gaan. Oplettendheid op ons-zelven en op anderen zal ons dergelijke krankzinnigheidskiemen ontdekken en ons overtuigen, dat even als volmaakte schoonheid en volmaakte gezondheid, zoo ook gezond verstand en gezond oordeel en reine verbeelding en zuiver gemoed zeldzaamheden zijn, die men schaars aantreft. Zoudt gij durven mijne vrienden! tot u-zelven inkeeren en met strenge onpartijdigheid eigen vermogens en neigingen monsteren? Bij ondervinding weet ik het, daar behoort meer moed toe, dan om beleedigingen en laster te verdragen: en echter wij kunnen evenmin dit gedeelte van anthropologisch onderzoek zonder zelf-onderzoek beginnen, als eenig ander. Durft gij, welaan dan merkt op, hoe 't met uw hoofd gesteld is bij al die rustelooze veranderingen en schokken, waarvoor gij in de maatschappij bloot staat. Blijft gij altijd meester van uwe aandoeningen en bewegingen en taal en gelaat, blijft gij u-zelven gelijk, ik zeg niet in uwe woorden en schriften, maar vooral in uw doen en handelen; want daarin 't meest moet gij uwe logica zoeken en uwe daden de weêrklank zijn uwer woorden. Durft gij u-zelven meten en wegen? Zijt gij te krachtig, te gezond, om uwe gebreken te vergoêlijken? Kunt gij blozen voor u-zelven? Zijt gij gewetensmensch, niet slechts wetenschappelijk mensch? Acht gij anderen boven u, of u boven allen? Ziet hier eenige vragen tot leiddraad bij dit onderzoek.

Verbeeldt u niet door redeneren u tegen ijlen te kunnen beveiligen. Onderzoekt, beproeft uwe beginselen: want die zich-zelven niet onderzocht, die zijn beginselen niet beproefd heeft, is ieder oogenblik in gevaar van af te dwalen en die afdwalingen door logica te bemantelen. Of is niet de begeerlijkheid rijk aan buiksyllogismen, en de geldgierigheid aan batig saldo- en aanzuiveringsrekeningen, en eer- en rang- en heerschzucht aan gemotiveerde zelfschattingen, waarmede wij, ik zeg niet anderen, maar waarmede wij ons-zelven paaijen. Stellen we ons nu voor, dat die syllogismen en rekeningen en schattingen met één schok omver worden ge-

stoten: een schok die in de diepte van het gemoed weêrkaatst. Zullen wij onze idolen opgeven? Maar dan dient er wel iets anders voor in de plaats te komen. En als er nu niets anders overbleef?

Waarlijk, mijn vrienden! het is eene levensvraag, die wij ons-zelven doen, als wij naar onze beginselen vragen: eene vraag, die veel besproken wordt, maar waarop alléén ons gedrag, ons leven, ons doen en laten het antwoord geven kunnen. Zelfkritiek, dit ondervindt men dagelijks, is oneindig moeijelijker, dan de kritiek van anderen en kritische virtuositeit wordt door haar alléén verkregen: in zich-zelve en uit zich-zelve vormt zij zich. Zijne positie te beseffen en naar dat besef te handelen, is een eerste verstandsregel. Meent niet, dat dit voorschrift ligt is; 't is veeleer zoo zwaar, dat men 't altijd in 't oog moet houden. Individuën zijn wij en toch deelen van het groot geheel, personen en toch leden van den Staat en der Maatschappij. Waar staan wij en in welken kring bewegen wij ons? Hier moet ik u eene zonderlinge illusie mededeelen, die ons menschen, allen meer of min eigen is. Gij weet, er zijn zonnen en planeten en wachters. De aarde, die wij bewonen, wierd eens voor het middelpunt des Heelals gehouden. Dit was in de Romeinsche wereld. Later is die hyperbolische voorstelling door de ware vervangen en aan de aarde de modeste plaats aangewezen, die haar toekomt. Eveneens gaat het ons, mijne vrienden! In onze oogen zijn wij eerst middelpunten, waarom wij naar welgevallen planeten en wachters laten heenrollen, totdat wij vroeger of later op onze plaats gezet worden en een klaar begrip krijgen van de betrekking, waarin wij tot onze medeplaneten staan. Er zijn er maar weinigen, die dit volkomen begrijpen of willen begrijpen: er zijn er velen, die in de klassieke voorstelling leven en sterven en van uit hun hoek niet ophouden, alles scheef te zien en te beoordeelen. Daarom is 't van belang, te weten, waar wij te huis hooren en hoever ons gebied zich uitstrekt, om het niet te overschrijden, noch ons meer aantematigen, dan ons toekomt. Wat gevaar van zelfbedrog en van waanzinnigheid! Slaan wij de jaarboeken der geneeskunde op, wij zullen vinden, dat uit deze bron

meer hoofdlijden ontspringt, dan uit alle anderen en dat wanneer die kon gestopt worden, eene menigte lijders van hunne kwaal bevrijd zouden blijven.

Er bestaat nog een hoofdgebrek aan het vorige verwant, dat menig ander ten gevolge heeft en dikwijls zinsverbijstering veroorzaakt: een gebrek te wijten ten deele aan verkeerde opvoeding, ten deele aan afkeer van inspanning: ik bedoel het gebrek aan oplettendheid, aandacht, attentie; een vermogen dat bovenal het verschil tusschen menschen en menschen bepaalt. Gebrek aan attentie is oorzaak van oppervlakkigheid, oorzaak van miskenning onzer ware verhouding tot de wereld, oorzaak van gebrekkige waarneming door middel onzer zintuigen. Van daar dat niet weinige menschen slechts eene zeer onvolledige kennis hebben van de hen omringende voorwerpen, dat die kennis, als ik mij dus mag uitdrukken, phantastisch is en tot phantastisch droomen zoo ligtelijk overslaat. Voegt men daarbij de duistere voorstellingen van eigen lijden en ongemak, het verwarren van objectieve en subjectieve gewaarwordingen, zoo zal men een gereede verklaring vinden van al die hallucinaties, illusies, zinsbegoochelingen, droombeelden, waardoor de ongelukkige lijders gekweld, misleid en tot allerlei dwaasheden vervoerd worden en die, gelijk zij het bewijs zijn hunner ijlhoofdigheid, zoo ook hunne afzondering en gestrenge bewaking, hunne verpleging en oppassing noodzakelijk maken.

Zich-zelf meester te zijn, zich te bezitten, te beheerschen, stelt men en met regt over tegen overmeesterd, overheerscht, overweldigd, bezeten te zijn. Wij leven in eene wereld vol verandering en gestadige afwisseling. Gezigt, gehoor, gevoel ontvangen telkens nieuwe indrukken. Alles gaat als eene bewegelijke, drukke schilderij voor ons heen. Telkens wordt onze aandacht afgeleid, verstrooid, zoo wij haar niet bepalen. Zonder opmerkzaamheid geen geheugen, zonder geheugen geen oordeel; want het eene vermogen is gevolg en schakel van het andere. Gij kunt u door die indrukken laten wegslepen. Gij kunt ze besturen en leiden. Gij kunt ze laten voorbijgaan, zonder er acht op te geven of er op te reflecteren. Wilt gij meester blijven, zoo moeten de hersenen, zoo

moet de geest wakker en werkzaam zijn. Arbeiden. werken moet gij, met een bepaald doel werken. Standvastig moet gij zijn en krachtig en gelijkmatig: een evenbeeld van die onzigtbare magt, die aan de natuur haar vasten gang voorschrijft. Het koel verstand en het vurig gemoed hebben beiden hunne lofredenaars en schijnen velen onvereenigbaar. Algemeen is de meening, dat de gevoelsmensch voor krankzinnigheid bloot staat, maar dat de verstandsmensch er voor beveiligd is. Het moge paradox schijnen, maar ik voor mij ben overtuigd, dat de laatste niet minder, dan de eerste gevaar loopt, het spoor bijster te geraken. Beiden zullen wel niet eveneens afdolen, maar beiden zijn eenzijdig en als zoodanig niet vrij van vooroordeelen en daardoor belemmerd in die onpartijdige wijze van zien en denken, die onzen geest vrijmaakt en ons toelaat, de waarheid te eeren, te betrachten en te handhaven. Eer- en heerschzucht, eigenbaat, geldgierigheid zijn gebreken, die bij den verstandsmensch lang verborgen kunnen zijn, voor hem-zelven en anderen verborgen, of die hij zich ontveinst, of wetens en willens involgt: gebreken waarin de kiemen sluimeren van hersenziekten. Zekere afgemetenheid in spraak, houding, bewegingen, iets tooneelmatigs in één woord, geeft te kennen dat er een rol gespeeld wordt, die nooit zoo volkomen afloopt, dat men er niet bij oplettendheid althans, iets gedwongens, gemaakts aan ontdekt, en juist dat gemaakte, gedwongene is al niet meer gezond, is al onnatuurlijk, ziekelijk: eene afwijking van de mens sana in corpore sano. De mensch is in eene krampachtige spanning, die steeds dreigt tot de hersenen over te slaan.

't Is eene karaktertrek van den wijze, waaraan men hem overal en altijd herkennen zal: meer te willen zijn, dan te schijnen. Wij kunnen ons dit niet genoeg herinneren, mijne vrienden! want daaraan zullen wij weten, of wij gezond zijn naar den geest. Zoolang wij ons niet vrij durven vertoonen en bewegen, zoolang wij nog iets te verbergen, te ontveinzen, te plooijen hebben, is het niet volkomen wel met ons. Zoolang wij voor hetgeen wij doen en denken niet openlijk durven uitkomen, zoolang wij lof en eer en voordeel bejagen,

zoolang wij ons weten boven ons niet weten uittrompetten, zoolang wij met onze leerstellingen te koop loopen, zijn wij nog niet, wat wij willen schijnen, of willen wij meer schijnen, dan zijn. Wie is dan vrij zult gij zeggen! En waarlijk hoemeer intellectueel, politiek, religieus leven, hoemeer opgewondenheid en gevaar. Daar is eene contrôle, waaraan wij onzen persoon kunnen onderwerpen. Het is het examen van ons gedrag in huis en daarbuiten. Nog dieper gaat dit examen, als wij dat verborgen leven onderzoeken, hetgeen gedachten en woorden en daden bestuurt. Vraagt gij, wanneer de mensch volkomen gezond is, het antwoord ligt gereed. Niet als verstand- of gevoelwezen, maar als mensch is hij het en kan hij het zijn. Dan namelijk, als verstand en gemoed beiden vrij zich bewegen, vereenigd in het hoogste beginsel dat den mensch leiden moet, het geweten. Als wij ons wennen tot ons-zelven in te keeren, met ons-zelven om te gaan, iedere opkomende gedachte en gewaarwording oplettend natesporen en te volgen, dan zal er zich een beginsel ontdekken, dat ons aan ons-zelven openbaart, dat ons meet en weegt en schat met eene onfeilbare naauwkeurigheid, dat ons overal: in de wereld, op reis, in huis, in de eenzaamheid vergezelt en bespiedt, dat ons bij ons werk, bij onze studie, bij ons onderzoek, bij ons schrijven en spreken en zwijgen, ons gaan en zitten nabij is en altijd en overal even duidelijk en krachtig de waarheid verkondigt, dat niet verzwakt met de jaren, noch veroudert, maar ongedeerd en onverminderd ons bijblijft tot aan het einde.

Wilt gij het rede, godspraak, geest noemen, het is het wezen, de grond van ons zijn, waarvan iedere afwijking ons tot niet-zijn, tot schijn, tot redeloosheid doet overhellen. Dan ontstaat er tweespalt, de persoonlijkheid en persoonlijke vrijheid komt in gevaar en wordt bedreigd en belemmerd: de eenheid gaat verloren. Hier loopt de tweesprong uit of op misdaad of op krankzinnigheid. Dit is echter geenszins de regel, het is gelukkig de uitzondering, of liever de volkomen afloop en laatste uitkomst eener rigting, die allen volgen en volgen moeten, wien het met de zaak geen ernst was en bij wien zelfverlichting ontbrak, zoodat zij nimmer tot klaar en

helder inzien van hun bestaan gekomen zijn. Want een ieder die eenigzins zeker wil zijn van zich-zelven, die weten wil, waar hij belanden zal en niet op avontuur wil reizen, dient wel het kompas te raadplegen. 't Is ongelooflijk, maar toch onbetwistbaar zeker, dat geen onderzoek grooter bezwaren heeft, dan dat van onze eigene natuur. Wat al voorbereiding, wat al propaedeutische studiën, wat al inspanning, wat al volharding, wat al geduld en zelfverzaking en opoffering en onafgebroken oefening, voordat men op dit terrein eenigermate te huis is. Er is geen einde aan het hakken en snoeijen en graven, om zich overal een vrijen doortogt te banen. Het is een onderzoek waarmede men nooit klaar is: dat nooit is afgedaan. Hoe verder, hoe dieper: het schijnt alsof men nimmer den bodem zal bereiken. Iederen dag nieuwe ontdekkingen, maar ook nieuwe vorderingen en nieuwe eischen: iederen dag grooter inspanning, sterker oefening, zwaarder studie. Het leven wordt ernstiger en altijd ernstiger, hoe dieper men het is ingetreden, en gelijk het met alle ernstige pogingen, met alle studie en oefening gaat, naarmate het werk moeijelijk is, vermeerderen de krachten, naarmate men volkomener organen verkrijgt, ziet en bevat men beter en leert meer den zamenhang kennen: er bestaat meer verband in ons weten; het weten komt nader aan wetenschap.

STIJL-, SPRAAK- EN TAALTYPEN.

De spreekstijl is niet minder, dan de schrijfstijl een gewigtig punt van onderzoek: ofschoon spraak en schrift zoo naauw verbonden worden geacht, dat men van stijl sprekende noodzakelijk ook aan spraak en taal denkt en de oorspronkelijke beteekenis van het woord stijl overdragtelijk op het spreken overbrengt. Ik weet niet, of men daarop wel genoegzaam let: althans mij is 't dikwijls voorgekomen, dat niet alle menschen de gaaf bezitten, om zich te doen verstaan, en dat dit niet altijd aan hem die spreekt, maar ook niet zelden aan hem, die hoort, te wijten is. Onze spreekstijl, om alweder met

ons-zelven te beginnen, is niet altijd dezelfde, niet alleen omdat wij ons niet altijd in denzelfden toestand bevinden, maar ook omdat wij met verschillende personen over verschillende zaken spreken. Tegenover zieken is de vertrouwelijke deelnemende toon meerendeels de beste en geschikste: ofschoon somtijds de geneesheer moet weten te gebieden, te vermanen, te bestraffen. Galenus stelt de Romeinsche doctoren van zijnen tijd ten toon, als laffe vleijers en pluimstrijkers der grooten en hunne compagnons de débauches. Een ander uiterste, evenmin te prijzen, is zekere aanmatiging of onbeschoftheid in toon en manieren, die wel eens voor gevoel van eigenwaarde of ook voor rondheid moet doorgaan: maar eigenlijk den wetenschappelijken parvenu kenmerkt. Beschaving drukt den stempel op onze taal en daarom zou het jammer zijn, de studia humaniora geheel te laten varen: de studiën der beschaafde letteren, welke aan spreken en schrijven een eigen tint geven, dien men in mannen van verdiensten en bekwaamheid ongaarne mist.

Maatschappelijke taalstudie, voor ieder noodzakelijk, is het in hooge mate voor ons. Elke stand, elk beroep, elke kring en coterie heeft zijn eigen taal, die men niet uit woordenboeken of spraakkunsten, maar in het leven, in het gasthuis en in de ziekenkamer leert. Ligt zou men zich vergissen, door aan klanken en woorden te blijven hangen, zonder etymologie en syntaxis en prosodie bij de hand te nemen. Niet zelden moet men den patient zelf helpen zijne gewaarwordingen te ontwinden, zich het vroegere te herinneren, en het verslag op te maken van 't geen met hem is voorgevallen. Niet zelden moet men den tekst vol lacunes aanvullen, de gebrekkige anatomie en physiologie verbeteren, de verdichte aetiologie opvatten en teregtwijzen. Niet zelden in des lijders geest indringen, om de beteekenis zijner klagten te ontcijferen. Nu eens uit het woordenrijk verhaal de korte slotsom opmaken, dan weder uit een enkeld woord een geheelen volzin zamenstellen. Meermalen gelukt het, uit spraak en taal den aard en grond van het lijden optesporen: altijd gelukt het, er den staat der hersenen uit te onderkennen. Bij ijlhoofdigen is taalstudie onmisbaar. Waar de denkbeelden el-

kander verdringen, is de taal rad en onduidelijk. »»Sommige krankzinnigen, zegt Esquirol, vol zelfvertrouwen, schrijven en spreken met gemak, sierlijkheid, zinrijkheid en geest. Hunne uitdrukkingen zijn teeder, beleedigend, dreigend bijna op hetzelfde oogenblik: nu woorden zonder zamenhang of gedurig herhaald, dan het spreken van zich-zelven, als in den derden persoon of de toon der opgeblazenheid en zelfverheffing: weenen, lagchen, dansen, zingen, schreeuwen, fluisteren, alles wisselt met de grootste snelheid af, even als de bewegingen, gebaren en gelaatstrekken."" Vreemd moge het schijnen: en echter kan men dagelijks op straat hetzelfde zien van menschen en kinderen, die in toorn het welgelijkend afbeeldsel van razenden vertoonen. Let op de straatjongens en straatwijven en kroegloopers, let op hunne woorden en daden en bewegingen, op hun krakeel en gekijf en gij zult er trek voor trek het beeld der krankzinnigen in wedervinden. Driftige, opgewonden gestellen, door drank verhitten, niet gewoon hunne hartstogten te bedwingen, staan meest bloot voor die kritische uitbarstingen, die als zij niet door kalmte worden vervangen of in hebbelijkheid ontaarden, zoo staat de krankzinnigheid voor de deur, vooral wanneer het hersengestel door drank verzwakt is. Geheel anders is de taal en uitdrukking van den melancholicus, van hem die in treurigheid verzonken, zich in ééne aandoening of denkbeeld verliest. Hij spreekt weinig, nu en dan maar een enkeld woord of lettergreep, dat hij onophoudelijk herhaalt. Met roerende trekken schetst Sterne de rampzalige Maria, het slagtoffer van geschonden trouw. Begint de krankzinnige belemmerd te spreken of te stamelen, zoo is dit een voorteeken van doodelijke uitkomst, al zijn ook de overige teekenen minder verontrustend. In zulke gevallen heeft Esquirol tegenover andersdenkenden en in weêrwil van schijnbare onbeduidendheid der toevallen, het treurig en nabijzijnd einde van den lijder voorspeld. Wordt de taal der krankzinnigen verward, zonder zamenhang, zijn het woorden of klanken zonder zin of beteekenis, zoo is de ijlhoofdigheid veranderd in simpelheid of onnoozelheid; het gewoon en natuurlijk gevolg van vroegere hersenoverspanning en hersenoverprikkeling. Een onzin-

nig geklap en gestadig herhalen van dezelfde phrasen, gebrek aan geheugen, overal gapingen in het spreken, het volkomene beeld van indolentie en apathie, zijn er de algemeene kenteekenen van. Dezen praten overluid en zonder ophouden: genen fluisteren onverstaanbare klanken, anderen lagchen of treuren, loopen of zitten dag aan dag: terwijl de oogen mat en zonder de minste uitdrukking, rusteloos ronddwalen. In den hoogsten graad van idiotisme of kindschheid bestaat alleen het vermogen om eenige klanken voorttebrengen. Met groote waarschijnlijkheid kan men naar gehoor- en spraakvermogen de vatbaarheid en aanleg dier ongelukkigen berekenen en den graad van opvoeding bepalen, waarvoor zij geschiktheid bezitten. Het gevoel van goed en kwaad optewekken en het geweten wakker te maken, is voor kinderen en kinderlijke verstanden eene eerste voorwaarde van ontwikkeling; want het geldt hier een ingeschapen kracht, een hooger aanleg, instinct, natuurdrift, of hoe men het noemen wil, die de kiem is onzer menschelijkheid, en die alle vermogens en krachten en begaafdheden en gaven in één grondtoon moet doen zamenstemmen. Ondervinding heeft mij geleerd, wat dit beginsel bij de opvoeding vermag.

ZIEKENBIOGRAPHIËN.

Onder de menigte ziektengeschiedenissen, die wij bezitten, zijn er maar enkelden, die aan de vorderingen van onze hedendaagsche wetenschap beantwoorden. Immers niet de ziekte, maar den zieke verlangen wij te kennen: wij verlangen geen ziekten- maar ziekengeschiedenissen. Zullen deze volledig zijn, zoolang niet de gansche levensloop van den lijder ons volkomen bekend is? Ziekenbiographiën dus zijn het, waaraan wij behoefte hebben. Dikwijls, gij weet het, mijne vrienden! betreurden wij het, van onze patienten niet dan hoogst-gebrekkige berigten te ontvangen omtrent hun vroeger leven en poogden alsdan door ondervragen van naastbestaanden en geneesheer het onvolledige aan te vullen. De perso-

nen, die naar de ziekenhuizen verzonden worden, zijn doorgaans vroeger behandeld, niet weinigen zijn ons geheel onbekend en buiten staat, die inlichtingen te geven, welke wij behoeven. Aan de anamnesis hapert dus veel, dat tot de diagnosis van het individu gevorderd wordt en in dit opzigt biedt de burgerpraktijk menig voordeel aan boven de hospitaalpraktijk, en heeft de medicus, die tevens huisvriend is, veel voor boven vreemden.

Voorbeelden van ziekenbiographiën heeft ons Boerhaave nagelaten in die twee gevallen, welke onder zijne schriften achter de akademische redevoeringen opgenomen en door Zimmermann vermeld zijn. Ik acht het der moeite waardig, ze met u nader te overwegen en er uwe aandacht bij te bepalen, om daaruit aanleiding te nemen tot het opmaken van regelen, die onze anthropologische studiën op het terrein der kliniek moeten besturen.

Beider beschrijving begint met de voorstelling van de ligchaamsgestalte, nu volgt de levenswijs, vroegere gezondheid of ziekte, daarna begin en voortgang der toevallen, met alle omstandigheden, die ze voorafgingen of vergezelden, ten laatste de wijze van sterven: hetgeen alles nogmaals herdacht wordt, alvorens tot het verhaal der lijkopening overtegaan; eindelijk dit verhaal zelf, een allernaauwkeurigst verslag der ontleding en van hare uitkomsten; terwijl een kort woord van zelfregtvaardiging het geheel besluit. Onder het lezen van beide merkwaardige gevallen leert men onzen Boerhaave van eene zijde kennen, die hem als geneesheer, als man van studie en wetenschap, als mensch eer aandoet en evenzeer voor zijn verstand, als voor zijn hart pleit. Geen wonder, dat die man als medicus en als Hoogleeraar de achting, de liefde, het vertrouwen zijner tijdgenooten bezat, meer dan iemand vóór of na hem, en dat hij in dien zin als eenig voorbeeld in de geschiedenis wereldburger heeten mogt. Men heeft zich wel eens over dien grooten, uitgebreiden naam van Boerhaave verwonderd, en zeker in onzen tijd zou zulk een verschijnsel wonderbaar zijn. Maar om het in dien tijd te verklaren, mag men niet uit het oog verliezen, dat van Boerhaave's persoonlijk karakter zeer veel afhing. Hij was

niet alléén geoefend en doorschrander medicus, niet alleen geleerde, zoo als geen ander der toen levenden, niet alleen man van wetenschap, die evenzeer in zijn vak, als in de propaedeutische vakken het hoogleeraarsambt met welverdienden lof bekleedde, hij was vooral mensch, gewetensmensch en dit gaf aan zijn persoon zekere eenheid, zekere ronding, zekere volkomenheid, die slechts zelden in die mate wordt aangetroffen.

In het geval van Joan Baron van Wassenaar zoowel, als in dat van den Marquis de Saint Auban treft ons het ongewone der raadselachtige kwaal. Met een takt, weinigen schrijvers eigen, stelt ons Boerhaave de gebeurtenis voor oogen. Beide door natuur en rang en opvoeding bevoorregte lijders worden ons in hun huisselijk leven afgemaald, de oorzaken, die tot de kwaal aanleiding konden geven, ontvouwd, diëetzonden met evenveel opregtheid, als toegevendheid opengelegd, de toevallen in hun opkomen en toenemen geschilderd; de gemoedstemming der edele lijders, de vruchtelooze pogingen der kunst, de zorg en inspanning der geneesheeren, de meèwaardigheid en het dienstbetoon der huisgenooten, het sterven, de lijkopening, alles zien wij, overal zijn wij bij tegenwoordig, in alles deelen wij. Het is een familietafereel, waarop wij staren, en waarvan wij ons naauwelijks kunnen verwijderen. Om zóó te kunnen schrijven, moet men zóó geheel mensch zijn.

Had Boerhaave in onzen tijd geleefd, hij zou buiten twijfel door percussie de zitplaats der kwalen ontdekt en haar aard vermoed hebben. Het naauwkeurig verhaal van 't geen de Admiraal gevoeld had, zou hem daarbij op 't spoor hebben gebragt [1], terwijl bij den Markgraaf de kennis aan de *tumeurs rétropleurales*, door Lobstein onder anderen beschreven, hem had kunnen voorlichten; maar treffender had hij zijne beide zoo belangrijke patienten niet kunnen karakteriséren, dan hij

---

[1]) Abercrombie denkt aan een *ulcère solitaire* of *perforirendes Magengeschwür:* welk denkbeeld door Boerhaave's naauwkeurig onderzoek en berigt geenszins bevestigd wordt.

gedaan heeft en voor anthropologische studiën blijven beider historie modellen, die wij allen ons ter opzettelijke betrachting en navolging mogen voorhouden.

Verlangt gij nu ook de persoonlijkheid van BOERHAAVE te kennen? Ziet hier zijn portret, door HALLER geteekend, door ZIMMERMANN medegedeeld. Van gedaante en ook in kleedij onaanzienlijk, als eene vierkante eerlijke bierbrouwer, hingen hem de eerwaardige grijze lokken om het Socratisch hoofd; want ook zijn neus geleek naar dien van Athene's wijze. Hij was zwart van uitzien en had kleine, maar bijzonder levendige, doordringende oogen. Opgeruimd en helder was zijn gelaat en kalm, als zijn deugdzaam, vroom gemoed. Opregt was hij en nederig en dienstwillig en goedhartig en vriendelijk: weldadig jegens armen, zonder de minste vertooning, en zijne vrienden dienende in 't verborgen, buiten hun weten. Mij heeft, schreef hij aan HALLER, de fortuin te veel geschonken en zoo was hem zijn rijkdom, dien hij niet behoefde, een aanbetrouwd en uitgezet kapitaal. Voorts was hij, voegt ZIMMERMANN er in zijn trant van schrijven bij, een universeel geleerde, litterator, physicus, mathematicus, theologus, gelijk hij botanicus, medicus, chemicus geweest is. En wilt gij hem in zijn huis en huisselijk leven gadeslaan, leest de brieven aan zijn vriend BASSAND en gij zult u kunnen overtuigen, wat er bij zulk een aanleg van den mensch worden kan, die zijn verstand en hart en geweten gelijkelijk geoefend en gevormd heeft. Waarlijk het is verkwikkend bij zooveel eenzijdigheid ook in mannen van verdiensten, zulke menschen te ontmoeten, waarin het oorspronkelijk karakter der menschheid zich vrij en ongedwongen ontwikkeld heeft en zoo heerlijk en volkomen vertoont!

Ik noemde u BOERHAAVE's beroemdsten leerling ALBR. HALLER, den eersten en vóór JOH. MULLER den eenigsten, die het idee van physiologie begrepen en ontworpen heeft. Hem behoort eene plaats in ons onderzoek; want zijn leven was in meer dan een opzigt merkwaardig. Als kind was HALLER taalgeleerde, als knaap en jongeling dichter en natuuronderzoeker tevens, en vlijtig beoefenaar der physische en mathematische wetenschappen, als man praktisch geneesheer, botanicus,

hoogleeraar, later in staatsbetrekkingen; overladen met eerbewijzen, maar te gelijk door zware huisselijke rampen getroffen, deed zich het gemis eener vrolijke frische kindschheid ook nog in later leeftijd, ja zelfs in hoogen ouderdom gevoelen en bleef het kinderlijk vertrouwen hem eene diep gevoelde behoefte, die nog in de laatste dagen van zijn aardsche leven volkomene bevrediging ontbeerde. Aandoenlijk is het, den edele te zien worstelen, om eene gaping in zijn leven aan te vullen, die in zijne eerste levensjaren ontstond, en treffend de waarschuwing: dat de natuur zich wreekt over te vroege inspanning der zenuwkrachten en dat men om als mensch gelukkig te zijn, éénmaal geheel kind moet wezen. Dat kinderlijk element heeft zijn tijd van wasdom en zoo 't dan niet gepleegd, of door weetlust en eerzucht onderdrukt wordt, altijd blijft het kwijnen en achterlijk: het zenuwleven, door de hersenen getyranniseerd, wordt zenuwlijden, en hypochondrie of melancholie zijn de rampzalige vruchten eener vroegrijpe broeikast-vegetatie. Onze Bilderdijk kon daarom met zooveel waarheid en gevoel de ziekten der geleerden bezingen, omdat hij zijn eigen lijden beschreef en onze Swammerdam moest evenzeer in het laatst van zijn leven de naweën ondervinden van matelooze inspanning en hersenvermoeijenis.

't Is tegenwoordig een aangenomen meening, dat poëzij en natuurstudie elkander buitensluiten. Het voorbeeld van Haller, onder zoovele anderen, bewijst het tegendeel. Poëzij behoort evenzeer tot 's menschen vorming, als muzijk, die eigenlijk niet moesten gescheiden zijn, en ook oorspronkelijk vereenigd waren: en ofschoon niet alle menschen poëten kunnen zijn, zoo heeft toch ieder mensch een tijd in zijn leven, waarin iets poëtisch doorschemert. In onzen tijd moet men voorzigtig zijn met het aannemen van exclusie-theoriën, die ligtelijk tot eenzijdigheid verlokken en bij gezet onderzoek in de lucht verstuiven. Evenwel die dichterlijke tijd is bij velen slechts zeer kort en voorbijgaande; bij Haller was hij van langer duur en heeft ongetwijfeld grooten invloed gehad op zijne vorming. Hoe weinig zijne overige studiën daarbij leden, blijkt uit de menigte andere schriften, die

zijne dichterlijke voortbrengselen verdrongen. En heeft niet HALLER de physioloog den dichter HALLER lang doen vergeten? Intusschen de dichter HALLER heeft onwillekeurig aanleiding gegeven tot de opdragt van LA METTRIE's *Homme Machine*, een geschrift, waaraan de ontluikende physiologische studie van den mensch zeer wel schuld kon zijn, inzonderheid wanneer men de strekking der toen heerschende mechanische leer tegenover het Stahlianisme in aanmerking neemt. Een opdragt van zulk een werk, waarin alle zedelijkheid openlijk verguisd en liederlijkheid gepredikt wierd, kon HALLER niet dan hoogst-onaangenaam zijn. Hij haastte zich, alle betrekking tot den schrijver te ontkennen: maar gelijk dit geslacht door alle tijden heen voor leugen noch laster terugdeinst en onbeschaamden moedwil tot het uiterste drijft, zoo heeft HALLER de aanvallen van dezen man moeten verduren, tot dat eene indigestie den aanvaller ter neder velde.

Weêr steekt het materialisme het hoofd op en 't is te voorzien, mijne vrienden! dat het vele proselyten vooral onder de jongere medici maken zal; want groot is de magt der leer, die het kwaad wettigt. Maar alvorens de theorie aan te nemen, raad ik u, het orakel der empirie te ondervragen en het materialisme toegepast op het leven en op de maatschappij proefondervindelijk te toetsen. Slaat den materialist in zijn doen en laten gade. Volgt hem in zijn handel en wandel, in zijn woorden en bedrijf, beschouwt en betracht hem tegenover zijne medemenschen en de maatschappij, en beantwoordt dan de vraag: of het materialisme met geluk en welvaart van huisgezinnen, volken, of staten bestaanbaar is.

HALLER's leven was vol polemiek: hetgeen niet te verwonderen is, wanneer men bedenkt, dat hij als recensent een hoofdrol gespeeld heeft. In dit opzigt mag men onzen tijd roemen, waarin het polémiseren meer en meer in miscrediet geraakt en men klaar begint in te zien, dat recensiën van tijdgenooten geen de minste wetenschappelijke of blijvende waarde hebben en dat het leven te kort is, om zich daarmede in te laten en te ernstig, om ze te wederleggen. Niet altijd was HALLER in het verbeteren van BOERHAAVE's schrif-

ten even gelukkig, als in de *Institutiones:* gelijk blijkt uit de *Methodus Studii Medici* van zijn leermeester, door den leerling uitgegeven, die de smaak van den eersten grooter eer aandoet, dan die van den laatsten. Gelukkiger was hij in 't gronden eener proefondervindelijke geneeskunde, waarin hij zijn leermeester overtrof en HARVEY's luisterrijk voorbeeld meest nabij kwam. Niet minder helder waren zijne inzigten in het belang van een geleerd en wetenschappelijk socialisme, 't welk later meer algemeen is erkend geworden en éénmaal geleerde korporatiën geheel vervangen zal.

Onbegrijpelijk is het, met wat al uiteenloopende zaken HALLER's werkzame en rustelooze geest zich heeft bezig gehouden. Was het ijver, was het glorie- of bemoeizucht, of behoefte aan bedrijvigheid? Zeker zou in onze dagen dergelijke polyhistorie zich-zelf vernietigen en voor ziekelijk gehouden worden: aan onzen landaard althans voegt zij 't minst, die het *multum non multa* huldigt en door verdeeling van krachten aan energie, haar als kleine natie zoo onontbeerlijk, verliezen zou.

Bij alle achting, die wij een man als ALBR. VAN HALLER verschuldigd zijn, kunnen wij niet nalaten, door zijn gansche leven heen de werking van een reeds in de eerste kindschheid overspannen zenuwkracht op te merken, die naar alle zijden heengetrokken en op alles inwerkende, den schijn althans van overdrevene ambitie of eerbejag en te groote aantrekkelijkheid en bemoeilust op zich laadt: waartegen het beter beginsel, dat in HALLER werkzaam was, zich gedurig verhief, om het Wezen dat hij erkende en eerbiedigde, met onverdeelde krachten aantehangen. HALLER's dagboek doet ons een diepen blik slaan in het leven van den vromen lijder en in den geleerde en man van wetenschap, dien wij nu nog huldigen, den mensch eeren en hoogachten, die in het gedenkboek des levens staat opgeteekend. Hier, meer nog dan in zijne openlijke schriften, of in ZIMMERMANN's lofredenen sympathiséren wij met den geest, wiens laatste strijd de geboorte was voor een beter leven en die onder zoovele verlokselen tot afval en na zoovele offers aan wereld en wetenschap, het Christendom tot aan den dood is getrouw gebleven en in

weêrwil van zoovele twijfelingen, de leer der waarheid en des gewetens niet verloochend heeft.

Haller's physiologie, die evenmin heden overtollig is, als van Swieten's *Commentaria* of Morgagni's *Epistolae* het zijn, Haller's physiologie geeft ons meer dan eenig ander werk van dit geleerd genie, een getrouw afbeeldsel van Haller's veelomvattenden geest. Ik wil nu niet spreken van den rijkdom van belangrijke zaken, dien dit meesterwerk bevat, van de veelzijdigheid van onderzoek, van den grootschen aanleg, van de ruime schaal, van het uitgebreid plan, waarbij geen vak dat tot opheldering dienen kan, vergeten is. Ik wil hier ter plaatse alleen de méthode, de wijze van uitvoering en behandeling aanvoeren, die geheel den schrijver toebehoort en kenschetst. Die behandeling zij is een doorloopende *commentarius* op de natuur en natuurkennis van hare objectieve en subjectieve zijde. Wij zien den grondtekst uit zich-zelven door collationéren van plaatsen verklaard en opgehelderd. Planten, dieren, menschen, landstreken, ziekten, 't wordt alles, waar het pas geeft, tot verklaring en opheldering bijgebragt. Niets wordt verzuimd, wat strekken kan tot oplossing der vraagstukken: onnoemelijke feiten bijeenverzameld en gerangschikt, uit alle oorden en tijden, opgezocht bij oude en nieuwe schrijvers, in de handelingen van geleerde maatschappijen, in journalen, in reisbeschrijvingen, in dichters, historieschrijvers, wijsgeeren, heinde en verre verspreid, met verbazende vlijt en belezenheid, door reuzenarbeid opgespoord, gerangschikt, voorgedragen en voor oogen gesteld; zoodat gij Boerhaave's kweekeling herkent. Nog duidelijker herkent gij dien in de subjectieve voordragt der wetenschap. Daar toch ziet gij de wetenschap in hare deelen en onderdeelen van lieverlede ontstaan en zich vormen. Gij hoort 'er de geleerden hunne meeningen en gevoelens voordragen, wederleggen, verdedigen en er over redekavelen en redetwisten. Defensie hoort gij en oppositie en conclusie: maar geen meesterlijken onbescheiden toon verneemt gij, die het wetenschappelijk onderzoek afbreekt, zonder te bevredigen of te overtuigen en zoo dikwijls voor positief weten moet doorgaan: hoewel het niet meer dan positief meenen is. Het is als zaagt

gij in eene vergadering de geleerden van alle tijden en volken bijeenverzameld, om met elkander over de gewigtigste vraagstukken hunner wetenschap te spreken en de belangrijkste punten te bepraten: als bevondt gij u te midden eener groote vereeniging, waarin 't ieder vrijstaat, op zijne beurt het woord te voeren en de vruchten zijner studiën aan anderen mededeelen en waarin de autheur als voorzitter de vergadering leidt en het verhandelde resumeert. Was het niet, als streefde HALLER zijnen tijd vooruit en voorzag hij de verwezenlijking van een idee, dat hem voor den geest zweefde, van een denkbeeld, dat hij in zijn boek geschetst heeft. En waarlijk, hoe kan het ook anders. Eene wetenschap wordt niet door één persoon vertegenwoordigd, maar door allen, die haar beoefenen en bewerken. Onbeperkte alleenheersching is even verderfelijk in 't Gemeenebest der Letteren, als in den Staat. Wij kennen, noch dulden autocraten en gelukkig is aan het auctoriteitsgeloof een einde gekomen. HALLER wilde geen school stichten, noch Halleriaansche physiologie schrijven. *Physiologie* bedoelde hij. Hare elementen stelde hij voor aan eerstbeginnenden zoowel, als aan meergevorderden. Want het was geen hand- of leerboek, wat hij uitgaf, maar de vrucht van zes-en-dertig jaren arbeid, de vrucht van een arbeid, waaraan hij een groot, waaraan hij het beste deel van zijn leven en studie besteed had.

Men ziet hier de gedaante en vorm der wetenschap, zooals zij door opeenvolgende menschengeslachten langzamerhand ontstaan is, en door den schrijver in één tafereel is voorgesteld. Een eigene, eene bijzondere waarde ontleent dit werk aan het oorspronkelijk onderzoek en aan de oorspronkelijke waarnemingen en proefnemingen van den autheur. Want ofschoon den stempel dragende van den tijd, waarin het ontstond, zoo is het toch tevens het begin van eene nieuwe periode en bevat de kiem der proefondervindelijke physiologie, die van Engeland op het vaste land is overgebragt en in HALLER haar voorstander gevonden heeft. Zijne proeven op zenuwen en spieren, zijne irritabiliteits-leer zijn genoegzaam bekend, dan dat ik 'er thans afzonderlijke melding van zou behoeven te maken. Doch minder bekend is 't, dat HALLER

er aan gedacht heeft, om die experimentaalmethode op alle deelen en vakken der geneeskunde aantewenden en toetepassen: ook op therapie en praktijk, gelijk hij de pharmacodynamiek door physiologische proeven wenschte te vestigen en op te bouwen. HALLER was, zegt ZIMMERMANN, misschien de eerste, welke er ernstig aan gedacht heeft, om het onzekere uit de geneeskunde te verbannen. Door proefnemingen namelijk wilde hij de beste geneeswijze in ziekten bepaald hebben en bij dat alles omstandigheden en uitkomsten met de uiterste naauwkeurigheid hebben opgeteekend. Aldus wilde hij de *materies medica* van al haar onnutten ballast zuiveren en de geneeskunst boven elke onzekerheid en elken twijfel verheffen.

Karakteristiek voor beiden is de geleerde pennestrijd, waarin HALLER met zijnen voormaligen leermeester BERN. SIEGFR. ALBINUS gewikkeld is, en de herhaalde klagt daarover door den eersten aangeheven. Het lust mij niet, nogmaals dien strijd op te halen, noch over het nietige en beuzelachtige van dergelijke twisten uitteweiden, waarin beroemde mannen ons dikwijls tegenvallen, en zwakheden aan den dag brengen, die wij liefst niet hadden opgemerkt; maar als bijdrage tot de persoonlijke kennis van beiden, is HALLER's gemoedelijke apologie en ALBINUS scherpe antikritiek allerbelangrijkst. Als zoodanig kan ik ulieden die lectuur niet ontraden. Mogt gij er u opgewekt toe vinden, zoo ben ik zeer verlangend, uw oordeel te vernemen omtrent de strijdende partijën: wij konden dus te zamen anthropologie studeren.

De beroemde ZIMMERMANN, schrijver van het werk over de Ervaring en van een ander niet minder belangrijk over de Eenzaamheid, verdient als HALLER in deze biographische schetsen eene plaats bij uitnemendheid. Want in hem zien wij wat een ontstemd zenuwgestel op eenen geest vermag, die door zijne uitgebreide en diepe studiën in de intellectueele wereld zoo geheel te huis was, dat het scheen alsof hij met de eerste mannen van alle eeuwen en geslachten vertrouwelijk verkeerd en in de hoogste kringen dezer ware aristocratie geleefd had. In den gezelligen omgang en onder zijne patienten aangenaam, welwillend, deelnemend, hoogst-bemin-

nelijk en innemend zelfs, was hij in de eenzaamheid en aan de schrijftafel de geestige, maar scherpe beoordeelaar van menschelijke vooroordeelen, dwaasheden en gebreken, nu eens uitbundig lofredenaar, dan weder overdreven satyricus: comisch, tragisch, ironisch, sarcastisch, in stijl vol caprices, vol hypochondrische, melancholische grillen, zoodat gij den zenuwlijder al aanstonds herkent en beklaagt. De stelling: *le style est tout l'homme*, vindt in hem volkomene bevestiging. De man, wiens uitgebreide kennis wij bewonderen, wiens diepte van geest ons treft en aangrijpt, wiens edele gevoelens wij eeren, wiens hooge vlugt wij nastaren, wiens fijne takt ons opgetogen houdt, vertoont zich menigmaal als een onhandelbaar kind, dat zijn speelgoed wegwerpt en in een hoek gaat pruilen of allerlei misbaar maakt, omdat men het weigert zijn zin te geven, of omdat niet alles zich schikken kan naar zijnen wil. In het leven van TISSOT door CH. EYNARD vindt gij op bladzijde 255 eene anecdote, die het humeur van ZIMMERMANN in een duidelijk voorbeeld ten toon stelt [1]).

Zijne kindschheid schijnt gelukkiger geweest te zijn, dan die van zijn leermeester HALLER. Doch vele en onafgebrokene studiën, aangezet door de zucht, om ook na zijn dood in zijne schriften te blijven voortleven, legden reeds toen de grond tot hypochondrie, welke later zoo zeer is toegenomen, dat zij hem gedurende zijn gansche leven gekweld heeft. Onder de eerste zijner geschriften was het leven van HALLER. Men herkent er in den jeugdigen, met zijn onderwerp ingenomen schrijver en begrijpt ligtelijk, waarom hij in later leeftijd het plan opvatte, dit boek om te werken: een plan, dat hij evenwel niet volvoerd heeft. Als geneesheer vestigde hij zich in de kleine Zwitsersche stad Brugg. Maar zulk een beperkte werkkring was voor zijn vurigen geest en onbegrensden weetlust ontoereikend. Het eenzaam studeervertrek moest hem het gemis aan verkeer en omgang vergoeden en weldra

---

[1]) Verg. *Vie de Zimmermann par Tissot* p. 118, waar deze hetzelfde voorval en een ander van gelijken aard vermeldt.

wierd hem het leven in Brugg te eenzelvig. Zijn scherpe geest van waarnemen deed hem al spoedig de velerlei gebreken eener kleine stad opmerken en zijn prikkelbaar zenuwgestel deed hem er zich over ergeren. Zijn opmerkingen wierden satyres: dagelijks vermeerderden zij en in zijne schriften gaf hij er lucht aan. Dus besteedde hij veertien jaren van zijn leven in sympathie voor zijne kunst en studie en wetenschap en in antipathie jegens zijne kleingeestige medeburgers en medeburgeressen. Zijn *projèt de catéchisme pour les petites villes*, maakte hem ook daarbuiten vijanden: want de gebreken, die hij hekelde, zijn algemeen: en iedere kleine stad trok zich zijne satyres aan en pastte ze op zich toe. Drie jaren later (1758) begon hij zijn grooter werk over de Eenzaamheid en in 1763 verscheen het eerste boek over de Ervaring in de Geneeskunde, een boek waarin wij den autheur evenzeer als geleerde, als geneesheer, en als mensch leeren kennen en de waarheid bevestigd zien zijner stelling: dat temperament en humeur afhangen van de zenuwen. Naar een ruimer werkkring verlangende gelukte het eindelijk zijne vrienden hem tot opvolger van den beroemden Werlhoff te Hanover den post van Archiater te bezorgen, dien hij de laatste jaren zijns levens bekleedde. Maar nu ondervond hij, dat wat men 't meest en vurigst verlangt, niet altijd gelukkig maakt. Zijne hypochondrie verliet hem niet en alras voegden 'er zich het heimwee bij en huisselijke rampen, die hem het leven verbitterden. Eindelijk troffen hem de schokken der revolutie: bovenal de ontdekking eener sekte, die het heilloos doel had de Christelijke Godsdienst en alle heerschappijen en magten omvertewerpen, om ongeloof en zedeloosheid wijd en zijd te verspreiden. De magt dier geheime orde der illuminaten, haar snelle voortgang, uitbreiding, vertakkingen, haar verderfelijke grondstellingen hadden hem zoo zeer aangegrepen, dat hij in eene diepe melancholie verviel, die zijn dood verhaastte. Had Zimmermann het Christendom in zijn wezen en aard gekend, hij zou aan deszelfs zegepraal niet gewanhoopt hebben. Maar hij kende het van de zwakste zijde: hij kende bijgeloof en dweeperij, hij kende legenden en priesterdwang; hij kende daarbij de ver-

metelheid der vrijgeesten, en de woelingen der dusgenaamde volksvrienden, hij kende de kracht van het voorbeeld, van het kwade voorbeeld vooral en van kwade zamenspraken en lasterlijke libellen, is het wonder, dat zijn geloof en vertrouwen op de goede zaak wankelden en dat zijne verbeelding hem de toekomst met de zwartste kleuren afmaalde? Is het wonder, dat hij in die donkere, akelige toekomst, die hij vreesde, zijn huis verwoest en zich en de zijnen tot den bedelstaf gebragt zag? Zoo verviel hij van hypochondrie tot melancholie en nostalgie en van dezen tot volslagen waanzinnigheid en zag men een der schoonste en rijkste vernuften, die onze wetenschap versierden, in den afgrond der vertwijfeling wegzinken. Zonder fijnheid van gevoel en organen geen fijnheid van waarneming, zonder fijnheid van waarneming geene fijne menschen- en wereldkennis, geen smaak, geen takt, geen kritiek, geen geest als Zimmermann. Zijne persoonlijkheid moest hem in die tijden en omstandigheden ten val zijn.

Zimmermann had een onverzoenlijken haat tegen alle domheid, vooroordeelen en onverstand en voerde een oorlog op leven en dood tegen alle vijanden van licht en verlichting. Al wat dweepachtig was, onder welke gedaante of schijn, hinderde hem: fanatisme, mysticisme vervolgde hij tot in kloosters en kluizen; het hoog en laag gepeupel stond hem tegen, hij kende geen anderen adel dan dien van den geest, geen andere voorregten dan die der beschaving, de oude routine der costumiers en dusgenoemde practici was hem een schandaal: achterklap, kwaadsprekendheid, babbelzucht waren hem onverdragelijk; speeltafel, kaarten, visiten verwenschte hij; al wat kleingeestig, bekrompen, beuzelachtig, al wat conservatief, regtzinnig, aanmatigend, onverdraagzaam was, haatte hij. Gezigten vol inbeelding, verwaandheid, laatdunkendheid, zelftevredenheid, kon hij niet velen. Allen bijna en alles wat hem omringde, wekte zijne antipathie op. Hij was een virtuoos in de kunst van zich te ergeren en scheen een bijzonder orgaan te hebben voor het onbehagelijke en wanklinkende en allerlei soort van nonsense en incomfort in de maatschappij. Kon Zimmermann met zulk eene ongelukkige

stemming, met zulk een vulnerabel zenuwgestel, in een tijd van gisting en spanning, in een tijd van revolutie en ommekeer, waarin de maatschappij op hare grondvesten daverde: kon zulk een mensch in zulk een tijd wel gelukkig zijn? Voegt daarbij de toen heerschende begrippen over de waarde en regten van den mensch, de rededienst, de afgoderij en afgodische vereering van het genie, het verleidelijke van VOLTAIRE's caustiek en ROUSSEAU's sophismen, de energieke vrijgeesterij der Engelschen en WIELAND's ironie en spotlust en moedwil en gij zult hefboomen genoeg vinden, die in ZIMMERMANN's ziel gedurige onrust onderhielden en hem niet toelieten, tot zich-zelven te komen of in zich-zelven intekeeren.

Hij was, gelijk de philanthropen van dien tijd, de onvermoeide kampvechter voor licht en rede, voor vrijheid van denken en spreken. Hij had daarvoor tijd en krachten en leven opgeofferd en nu zag hij, dat hij, zonder het te willen of te weten, eene geheime orde in de hand had gewerkt en het werktuig geweest was eener sekte, wier bedoelingen geheel iets anders waren, dan de zijne en dat zoo deze orde of sekte zegevierde, de ondergang van Staten en Volken, ja van de geheele Menschenmaatschappij er het gevolg van moest wezen. Stelt u voor de verijdeling van uw gansche levensplan en de nietigheid en nutteloosheid van al uw werken en denken. Stelt u dit voor, bij de stil gekoesterde hoop en de zoete verwachting op onsterfelijkheid. Reeds meendet gij plaats en rang te hebben verkregen onder dien waren adel, die niet naar kwartieren, maar naar klassieke schriften gecenseerd wordt: naar schriften, waarop de stempel der genie gedrukt staat en die uwen naam en uwen roem zullen overbrengen tot de verste nakomelingschap: en nu vindt gij u dupe van eene conspiratie van mannen, aan wien gij achting, vertrouwen, eerbied verkwist hebt; is het wonder, dat gij hoofd en zinnen verliest; is 't wonder, dat kracht en moed en zelfstandigheid u begeven?

Alle tijden en volken had ZIMMERMANN cijnsbaar gemaakt ter verrijking van zijnen weetgierigen geest. Hij had de beste schrijvers gelezen, uit de zuiverste bronnen geput, zich gelaafd en gedrenkt en gevoed met de uitgelezenste vruch-

ten van den boom der kennis : de voortreffelijkste schriften van alle eeuwen en geslachten waren hem gemeenzaam bekend. Hij had zich zelfs niet ontzien, in de duistere hoeken der middeleeuwsche kloosters en kerkgewelven omtedolen, om ongekende oorkonden der geschiedenis op te delven. Wat hij dus bijeenverzamelde, dat bragt hij aan 't licht en zijne werken zijn rijk gestoffeerd met treffende zinspreuken, karakterschetsen en merkwaardigheden, waarop zijn vernuft een geheel eigen koloriet, eigen tinten van licht en schaduw werpt, terwijl het levendige, het capricieuse van gevoel en stijl er iets pittoresks, iets piquants, iets schilderachtigs aan mededeelt. Hier schittert en straalt op eens een helder verblindend noorderlicht in den donkeren nacht. Dáár wordt de blik afgeleid en gewend naar de diepte, naar den grondeloozen bodem van het eeuwige, oneindige, onveranderlijke, waar alles op drijft en waarom heen alles rondwentelt. Doch bij al dien schat van gaven en kundigheden, bij al die wisseling van gewaarwordingen en denkbeelden, mist Zimmermann zelfkennis en zelfbeheersching en zijn geest beurtelings aangetrokken en afgestooten, vindt noch evenwigt, noch rustpunt en slijt af en verteert in rusteloos zwoegen en werken.

Het is eene waarheid niet genoeg te behartigen, dat naarmate wij 'gestrenger zijn jegens ons-zelven, wij toegevender en goedwilliger zullen zijn jegens anderen. Zimmermann had zich gewend, zich-zelven in alles toetegeven, zijn humeur intevolgen en daarom was hij onbillijk en wrevelig jegens anderen. Zijn zenuwspeeltuig door alles geroerd en geschokt en ontstemd, nooit bijna accordeerde het of hoogst-zeldzaam met de hem omringende wereld. Alleen zij die hem lief hadden, beklaagden hem en toen zijne stervende vrouw, zij wier liefde hem steunde, wier stem en taal hem bedaarde, toen die beschermengel hem verlaten zou, riep zij uit: lieve Zimmermann wie zal u begrijpen!

Haller's dagboek overtuigt ons van de waarheid: dat het verborgen leven van den mensch de eenige maatstaf is, waarnaar wij hem kunnen beoordeelen. Wij missen dien maatstaf bij de beoordeeling van zijnen beroemden leerling. Maar de

liefde zijner vrouw en de vriendschap van TISSOT geven ons regt, om te vermoeden, dat ook bij ZIMMERMANN de innerlijke mensch door den uiterlijken niet volkomen wierd afgespiegeld en dat te prikkelbare, ziekelijk-gevoelige, *irritabele* hersenen in die tijden en onder die omstandigheden de oorzaak waren van ZIMMERMANN's ongeluk. Menschelijke zwakheden verbergen maar al te dikwijls voor het oog den innerlijken, beteren mensch, die 'er achter schuilt en voor hem slechts te vinden is, die ingenomen met zijne studie, zoekt *con amore*.

IDELER heeft in zijne *Biographiën Geisteskranker in ihrer psychologischen Entwickelung dargestellt*, oorsprong, en voortgang der krankzinnigheid in eenige voorbeelden getracht voor oogen te stellen en wel bepaaldelijk met het doel, om de psychologie naar het model der natuurwetenschappen te behandelen en den eindeloozen tweestrijd tusschen subject en object natevorschen. Is niet die rampzalige toestand een laatst beroep op zelfbeproeving, die den mensch zijne fouten, de gebreken zijner natuur openbaart en een blik doet werpen in de diepst-verborgen geheimen van zijn gemoed? Onze luchtkasteelen, en het onverbiddelijk proza welk eene gaping! Kan de poëzy der godsdienst die aanvullen? Maar de God der openbaring is geen ander, dan de God der natuur. Met dien God, die ons niet bederft, maar loutert, moeten wij overeenstemmen, willen wij ons verstand gezond, ons gemoed zuiver, ons geweten rein houden. Is dit accoord verbroken, zoo zijn wij ziek, al schijnen wij ons-zelven of anderen toe gezond te zijn, en vroeg of laat zal onze ziekte aan ons-zelven of aan anderen kenbaar worden. Waar en treffend zegt genoemde schrijver: de krankzinnigheid vertoont ons het belangrijk schouwspel van het geweldig aandruischen van den mensch tegen de hem vreemd gewordene wezenlijkheid. Die wereld wil hij afbreken, om in hare plaats eene nieuwe wereld optebouwen. Doch buiten staat de noodzakelijke orde der natuur te verstoren, bezwijkt hij in dien kampstrijd en verwoest zijne edelste krachten in droomen eener verhitte verbeelding.

Eigenzinnigheid, halstarrigheid, aanmatiging, met hoogen

dunk van zich-zelven kunnen evenzeer het verstand verbijsteren, als ijdelheid, pronkzucht en ligtzinnigheid. Dit leeren ons Ideler's beide eerste biographiën. De latere wijzen op gevolgen van verlegenheid, gebrek aan zelfvertrouwen, menschenvrees, menschenhaat, mystiekerij, fanatismus, of op huisselijk verdriet en huisselijk leed, op angst voor lijden en dood, of op de donkere geheimzinnige verschijnselen van het somnambulisme, of op gemoedsbezwaren, wantrouwen, twijfelmoedigheid, of op harde behandeling, achterdocht, vrees, jaloezy: waarbij zich gemeenlijk ligchaamskwalen en verkeerde levensregel voegen: scrofelzucht, zenuwzwakte, rheumatisme, dronkenschap, onanie, gestoorde menstruatie, kraambed enz. en waarin men evenzeer een gedurig stijgen, eene gestadig voortgaande ontwikkeling, een toenemen der zieke voorstellingen opmerkt, die ten laatste in overdrevenheid en ongerijmdheid alle paal en perk te buiten gaan. Aldus ziet men de kiem in 's menschen gemoed sluimerende welig opschieten en eindelijk alles verstikken, en kan men bij oplettendheid op zich-zelven de verklaring vinden van verschijnselen, welke zonder zoodanig zelfonderzoek onverklaarbaar zouden schijnen en waarvan men den zamenhang dan het best overzien kan, als men tot zich-zelven inkeert.

Is het lezen en bestuderen der levens van krankzinnigen belangrijk, niet minder belangrijk is het lezen en bestuderen hunner genezing en van de behandeling waarop de genezing gevolgd is. Omtrent die behandeling hebben voor eenige jaren belangrijke débatten plaats gehad te Parys over het zoogenaamd *traitement moral* en de *rigueurs corporelles*, met veel taktiek aangewend door Leuret en bestreden door Blanche. Het is de oude strijd, die gelijkelijk omtrent de opvoeding der kinderen en het bestuur van den Staat gevoerd is: of men door gestrengheid of zachtheid het meest vermag. Ontaardt de eerste in willekeur, de laatste in zwakheid, dan is 't ontegenzeggelijk, dat noch de eene, noch de andere aanprijzing verdient. Maar blijven beiden binnen de juiste perken, dan kan ieder op zijn tijd nuttig en noodzakelijk zijn: doch zoowel dwang of liever ernst, als goedheid moeten beiden den stempel der liefde dragen. Leuret dwingt zijne lijders tot

bekentenis hunner dwaasheid in woord en schrift en straft hunne wederspannigheid met stortbad en bijtende scherts. Dat die méthode niet op allen toepasselijk is, wie zal 't ontkennen, die weet, hoe behoedzaam men met dwazen moet omgaan, wil men ze leiden en het gezag over hen behouden? Want hebben wij ze tot vijanden gemaakt, hebben wij wantrouwen in onze bedoelingen jegens hen opgewekt, wij zullen weldra niets meer op hen vermogen. Ernst en liefde moeten gepaard gaan en gestrengheid moet uitzondering, geen regel in de behandeling zijn: vooral ligchamelijke straf niet, die zelfs het kind verbittert en nog lang in 't geheugen blijft. Van den anderen kant komt het mij bedenkelijk voor, de verkeerde begrippen en inbeeldingen der waanzinnigen toetegeven, te vleijen, te streelen, om aldus hun vertrouwen en genegenheid te winnen en invloed op hen te verkrijgen. Beter en doeltreffender ware het, de krankzinnigen, gelijk men doet, tot gezetten arbeid te noodzaken en door een welberaamd praktisch onderrigt hun de gevolgen van eigene dwaasheid te doen gevoelen en aldus hunne subjectiviteit met de objectieve wereld in evenwigt te brengen. Mishandeling verbittert, vleijerij bederft, ondervinding leert. Geen syllogismen zullen dwazen overtuigen, want in het dagelijksch leven zijn het gewoonlijk redeneringen, waarmede wij anderen en ons-zelven trachten te misleiden, en wil men menschen kennen en beoordeelen, men moet ze niet hooren praten, maar men moet ze zien handelen: dat is het *criterium* van hunne wijsheid: hunne woorden zijn meer het *criterium* hunner meeningen en voorstellingen; zij doen ons meer zien waarvoor zij willen gehouden worden, of waarvoor zij zichzelven houden, dan wie zij zijn. Door feiten komt het waar karakter aan den dag en door feiten wordt het gevormd. Ondervinding alléén kan ons van zelfbedrog en inbeelding genezen en toonden de ouders door hun gedrag aan hunne kinderen wat zij hun voorprediken, leidden zij hen door proefondervindelijke kennis der natuur en der menschen tot de kennis van zich-zelven en van hunne ware betrekking en stand in de maatschappij, er zou minder inbeelding en schijn, meer waarheid en wezenlijkheid worden aangetroffen, het

getal dwazen zou in- en buiten de krankzinnigenhuizen verminderen en het leven niet meer het woelig en verward schouwspel van bedorven en door verkeerde opvoeding verdwaasde kinderen wezen, maar veeleer de getrouwe spiegel, die de orde en wet der objectieve wereld ook in het intellectueel en moreel bestaan van menschen en volken weêrkaatste en openbaarde.

PHRENOLOGIE EN PHYSIOGNOMONIE.

De phrenologie, zoo als zij door Gall is ontworpen en bewerkt, behoort in haar eersten aanleg ongetwijfeld tot anthropologisch natuuronderzoek en het is voornamelijk de nog altoos ontijdige verkondiging der cranioscopie, die haar karakter deed miskennen. De kritiek daardoor opgewekt, was daarom onbillijk, dewijl zij eene empirische leer met logische wapenen bestreed en zich niet ontzag haar te bespotten. Als men intusschen Gall bestudeert, dan ziet men eene geheel andere persoonlijkheid voor zich, dan ons door zijne antagonisten wordt ten toon gesteld. Leest Gall's beschrijving van het vaderlijk gezin. Volgt hem daarbuiten. Vergelijkt zijne phrenologische schetsen met de voorbeelden in de maatschappij, die gij voor u ziet en met de mimische uitdrukking van aard en karakter: gij zult er op vele plaatsen de meesterhand ontdekken en tevens de methode van onderzoek zien aangewezen. Hij tracht allerlei menschen op hun favoriet thema te brengen, en vangt met het subjectief examen meermalen zijn onderzoek aan, dat hij met het objectief examen eindigt. Daarbij let hij naauwkeurig op den huisselijken en gezelligen kring, op stand en opvoeding en de geheele anamnesis, waaruit hij diagnosis en prognosis afleidt. Zijne verklaring is een commentarius perpetuus op den grondtekst. Dier en mensch, voorgeslacht en tijdgenooten vergelijkt hij en uit overeenkomst en verschil maakt hij de slotsommen op. Vooral beschouwt hij den mensch als maatschappelijk wezen, en laat zich noch door de leerstellingen der wijsgee-

ren, noch door de declamatiën der sophisten van zijn weg afbrengen. Vóór hem zijn de schedels en schedelafgietsels, rondom hem dieren, wier levenswijs hij bespiedt, en menschen, die hij aandachtig gadeslaat. Hij begeeft zich in den kring der zamenleving, onder gezonden en zieken, onder krankzinnigen en misdadigers, onder menschen van allerlei aanleg, begaafdheden, eigenschappen, en vereenigt alle verzamelde feiten, om zijne anthropologische kennis te verrijken; waaraan hij daarenboven eene verbeterde anatomie der hersenen dienstbaar maakt.

Napoleon's aanmerking, dat Gall grondvermogens aanneemt, die alleen op de zamenleving betrekking hebben, vervalt, wanneer men bedenkt, dat door hem de zamenleving als natuurstaat van den mensch wordt voorgesteld. Maar 't was Napoleon niet alleen, die zijne leer bestreed, noch zijne tijdgenooten. Onafgebroken duurt die strijd met dezelfde bitterheid voort. Met hoon en verachting wordt zij van het gebied der wetenschap verbannen, of als misgeboorte uitgeworpen. Die hartstogtelijke veroordeeling, die toon uit de hoogte en de sarcastische aanmerkingen, die wij gewoon zijn omtrent hem en zijne leer te hooren en te lezen, wekken het vermoeden in ons op, dat er een dieper grond van afkeer tegen beiden bestaat. En zoo is het ook. Die leer van Gall heeft, wij kunnen het niet ontveinzen, iets onbescheidens voor veler gevoel, daarom, dat zij door hoofdbetasting 's menschen intellectueele beteekenis zich vermeet te bepalen. 't Is onaangenaam, zóó hoofd en hart te laten bevoelen, zóó in zijne zelfgenoegzaamheid of zelftevredenheid te worden aangetast: en al heeft men ook hoop op eenige uitstekende natuurgaven, de kans van winst staat niet gunstig genoeg over tegen de kans van verlies. Het objectief onderzoek wordt hier subjectief: het geldt ons *ik* en al verdedigen de phrenologen zich tegen de verdenking, alsof hunne leer er op uit was, om het karakter van den mensch bloot te leggen, zeker is het, dat de stap van de inquisitie der organen tot het vonnis over den persoon in quaestie niet groot is. Gall is ons in zelfschatting voorgegaan, daar hij zich het metaphysisch en religieus orgaan evenmin toeëigent, als de gaaf

om zich te oriëntéren (*Ortsin*). Maar onafhankelijk van de hem eigene begrippen of meeningen, die ik evenmin verdedigen wil, als bestrijden, kan men hem noch het talent van waarnemen, noch den naam van natuuronderzoeker ontzeggen.

Hij heeft voor de psychologie hetzelfde gepresteerd, wat Broussais voor pathologie en diagnostiek verrigt heeft: hij heeft de ontologie bestreden, de psychologie gelocaliseerd, hare diagnostiek geänalyseerd of zoo gij wilt geänatomiseerd: althans getracht het te doen. De leer van Gall moge als die van Broussais voorbijgaan; haar leidend beginsel blijft voortleven en voortwerken, als element of orgaan van anthropologische diagnostiek en physiologische psychologie. Het raisonnéren zal, wanneer men aan dat principe getrouw blijft, voor het observéren plaats maken en de anthropoloog den psycholoog vervangen. Ziethier alweder met mij eene toenadering tot de wetenschappelijke studie van het ware, die onze eeuw zoo kennelijk van vroeger eeuwen onderscheidt! De portretschilder zal dan het gelukkigst slagen, als hij het karakter van het gelaat weet terug te geven: niet als hij overdrijft, of vleit. De Ouden bezaten geen portretten en hunne standbeelden waren idealen of vergodingen: 'er was iets geächeveerds, voltooids, maar niet dat organische, genetische in, dat gebreken evenzeer opneemt, als volkomenheden. Hunne karakterschilderingen waren doorgaans of panegyrisch, of satyrisch; zelden of nooit geheel individueel: biographiën, zoo als wij ze wenschen. Hunne menschenkennis was zelfkennis, of althans van het subjectieve uitgaande en zoo bleef ook de psychologie en anthropologie of liever de moraal, subjectief. Voortaan moet zij objectief worden en eene tegenovergestelde rigting volgen: zij moet zich keeren tot de maatschappij der menschen, om dáár vereenigd te vinden, wat bij de individuën gescheiden is. Het onderzoek moet zich tot den onderzoeker zelven uitstrekken: deze moet zich-zelven als object beschouwen; doch niet alvorens zijn onderzoek ook tot dieren, idioten, krankzinnigen, misdadigers te hebben uitgebreid, om aldus niet wederom anderen naar zich-zelven, maar integendeel zich-zelven naar

anderen te beoordeelen en aftemeten. Een hoofddenkbeeld der phrenologie is de organische verscheidenheid en meetbaarheid der aangeboren geestvermogens en derzelver verschillende combinatie of vereeniging in de menschelijke individuën. Wat tegenstrijdigheid in 't menschelijk karakter moge aanwezig zijn, het wordt daardoor opgehelderd. Wat uiteenloopend verschil in gevoelens en denkwijze ook bestaan moge, het heeft daarin zijne verklaring. Zoo begrijpt men de onverdraagzaamheid jegens de overtuiging en meeningen van andersdenkenden en verklaart de onverzettelijkheid van velen en de vruchtelooze pogingen, die er in 't werk worden gesteld, om de ingeschapen natuur van den mensch te herscheppen:

Naturam expellas furca, tamen usque recurret.

Zoo beseft men het hemelsbreed onderscheid van kinderen van hetzelfde huisgezin en de zware taak der opvoeding, maar tevens hare onontbeerlijkheid en hooge waardij. Zoo erkent men den invloed der hoogere zinnen op de dierlijke, de kracht der zedelijke en redelijke beginsels op elkander, de wederzijdsche afhankelijkheid van zinnelijkheid, gemoed, verstand: men begrijpt, hoe godsdienstigheid, bijgeloof en dweepzucht, of godsdienstijver en kettervervolging worden kan, hoe de onderscheiden combinatie van grondvermogens al die velerlei nuançes en vreemdsoortige verbindingen kan vertoonen, die op het woelig wereldtooneel zulk eene menigte van verschillende personen doen te voorschijn treden, dat even als geen twee menschentroniën elkander volkomen gelijken, zoo ook geen twee personen in alles eensgezind zijn. Die algemeene verscheidenheid, al moge zij ook niet volkomen op de *mappa phrenologica* staan uitgedrukt, bewijst toch de stelling: dat menschelijke volmaaktheid niet denkbaar is, dan in de menschelijke zamenleving en dat hare organische eenheid uit die individueele verscheidenheid geboren wordt, als hoogere overeenstemming in éénen geest.

Te juister zal de maatschappelijke mensch, tot zelfbewustzijn ontwaakt, de nu nog door automatische reflexbeweging geslingerde maatschappij naar de wetten der goddelijke rede leeren besturen, hoe volkomener het oorspronkelijk godsbeeld

in hem hersteld zal zijn. Wij zien het ideaal, de type van dien maatschappelijken mensch in den θεάνθρωπος, wiens bestaan een feit is, dat door geen drogredenen kan worden weggecijferd. Hoe meer wij ons dien historischen Christus vertegenwoordigen, hoe meer wij naar zijn voorbeeld ons vormen, te duidelijker zullen wij bevinden, dat wij waarlijk moreel en intellectueel vooruitgaan; hoe verder wij ons van die type verwijderen, te nader zullen wij komen aan de eenzijdige diernaturen: te meer zullen we onze edele menschennatuur verminken. Doch die navolging moet geene mimiek zijn, maar levensvernieuwing, zigtbaar in christelijke ootmoed én christelijke liefde. Zietdaar de verjonging van het menschdom, vanwaar wij onze wezenlijke hervorming verwachten. Op zulk eene hervorming hoopte de vrome Lavater, toen hij zijn groot werk over de physiognomiekunde in het licht zond.

Het zal u, mijne vrienden! gelijk mij gegaan zijn, dat gelaat, houding, voorkomen, spraak, gebaren van anderen u aantrokken of afstootten, zonder dat gij u daarvan duidelijk rekenschap geven kondt. Menschen, van wier daden gij hoort, of wier schriften gij leest, tracht gij u te vertegenwoordigen, hunne afbeeldsels verlangt gij te zien en bij 't zien van portretten of van de personen zelven zult gij menigmaal in uwe verwachting te leur gesteld, zelden bevestigd zijn. Hetzelfde wedervoer Lavater. Van een levendig, beweglijk, aandoenlijk zenuwgestel, met een warm hart, vol geestdrift voor het Evangelie, en in de innige overtuiging van de hooge waarde der menschheid, trof hem het beeld van menschelijke grootheid en menschelijke verdorvenheid, en poogde hij in de caricatuurmenschen, die hij zag, de trekken weder te vinden van den oorspronkelijken mensch, geschapen naar Gods beeld en in den Zoon des menschen hersteld.

Zóó ontstonden zijne physiognomische fragmenten, die hij onder den titel van proeve over de physiognomiekunde in zijn bovenvermeld werk heeft uitgegeven, en waarvan het laatste deel na zijn dood verschenen is. De historie zijner studie en het aandeel dat zijn landgenoot, de beroemde Zimmermann er aan had, leest gij in het begin van het eerste Deel.

Goethe beschrijft in zijne poëtisch-prozaïsche autobiographie zijne ontmoeting met Lavater, en schetst met levendige trekken den indruk, dien deze nieuwe menschenverschijning op hem maakte. Noch gij, noch ik hebben Lavater persoonlijk gekend; maar wij bezitten zijn afbeeldsel en boek, met welke hij zelf echter niet tevreden was. Een en ander moge onvolkomen zijn, het kan ons toch ruime stoffe verschaffen voor onze anthropologische studiën. Een portret blijft altijd beneden het oorspronkelijke, zelfs de daguerreotype, omdat het, hoe gelijkend, maar één moment voorstelt, en zelden het gelukkigst moment. Een boek moge meer geven, altijd nog blijft het de gebrekkige kopij van een beter origineel, wanneer ten minste de autheur geen gewoon mensch is: en Lavater was geen gewoon mensch. Hij was enthousiast in den volsten zin van het woord, d. i. bezield door dien hoogen Goddelijken geest, die ons tot Christenen vormt en onder de stoffelijke gedaanten de typen van het wezenlijke, onvergankelijke, onsterfelijke openbaart.

Welligt vraagt gij, of dat enthousiasme bestaanbaar is met natuuronderzoek. Ik kan daarop ja en neen antwoorden en beide met redenen omkleeden; want zonder enthousiasme zal geen natuuronderzoeker zin en geest der natuur vatten, noch helder inzigt verkrijgen in den zamenhang en de beteekenis zijner studie; maar door enthousiasme kan hij evenzeer in het bovenzinnelijke zich verliezen en het spoor bijster raken. En hier naderen wij een punt, dat veel besproken, maar weinig doordacht is. Koude hoofden en warme harten waar vinden wij die zóó vereenigd, dat wij *menschen* te zien krijgen! Wezens in wien verstand en gemoed sympathiséren, die evenzeer licht en warmte verspreiden!

Het ontbrak Lavater aan die koelheid, gematigdheid, zelfbeheersching, welke onmisbare vereischten zijn bij ieder onpartijdig onderzoek der waarheid. Zijne fragmenten zijn daarom meer geschikt, om ons zijne individueele opvatting te doen kennen, dan de objectieve waarheid, meer geschikt, om ons met den physiognomist, dan met de physiognomiekunde bekend te maken. Daarbij zocht hij overal Christustrekken — den waren, wezenlijken, geestelijken mensch —

en vergat maar al te zeer het theatrale, phantastische, démonische in de wereld, waarvoor GOETHE een eigen orgaan scheen te hebben; aan wien daarentegen LAVATER's gemoedelijkheid en ernst vreemd, zonderling en bij dat gemis aan levenswijsheid, ongerijmd en overdreven moesten toeschijnen. Intusschen ook GOETHE miste dat evenwigt, waarin 's menschen volkomenheid te vinden is. Zijn zwak voor hof en theater, zijn natuurphilosophisch element, zijn afkeer van het wezenlijke, positieve verklaren ons den geest zijner litteratuur en voorspellen het lot, dat haar van onzen tijdgeest wacht.

Maar om tot LAVATER terugtekeeren. Gij zoudt u te leur gesteld vinden, als gij bij hem wetenschappelijke physiognomiestudie zocht: maar gij zoudt u niet minder vergissen, als gij dacht, dat zijn werk niets bevatte, dan chimères of herschenschimmen. LAVATER bezat die fijnheid van gevoel, die bij empirisch onderzoek onschatbaar is en als 't ware het verstand vooruitloopt. Zijne denkbeelden over het verband van moreel en physiek schoon, over de homogeneïteit der deelen van ieder individu, over harmonie en symmetrie zoowel als dissonanten en valsche trekken, over het onderscheid tusschen physiognomie en pathognomie, over schilders en schilderkunst, over caricatuur en gelijkenis in portretten, over merkwaardige karakters en talenten, deugden en gebreken, zijn zoo waar en rijk, dat zij ons moeite en kosten der studie dubbeld vergoeden: waarbij komt, dat zijn repertoire veel grooter is, dan dat van GALL, die er ook een vlijtig gebruik van schijnt gemaakt te hebben.

Als men GALL met LAVATER vergelijkt, zal men zien, dat gene den gevallen, deze den herstelden mensch meer op 't oog heeft. Vandaar 't gebruik van vergelijkende anatomie en physiologie en psychologie bij GALL en zijne analytische voorstelling tegenover de meer synthetische en idealische van LAVATER, geheel overeenkomstig beider individualiteit.

Maar zijn nu met GALL en LAVATER phrenologie en physiognomonie begraven? Ik kan het niet vermoeden, omdat buiten twijfel beiden eene waarheid behelzen, die door ernstige, voortgezette studie zal worden in 't licht gesteld:

hier is eene mijn optedelven, die rijke schatten van kennis belooft.

Willen wij dien arbeid naar beiden zijden vervolgen, zoo hebben wij te letten op den mensch in zijn verval en zijne toenadering tot de dierlijke natuur (Gall) en op den mensch in zijn herstel en toenadering tot de geestelijke natuur (Lavater) te letten bovenal op zijn worden en werken, op zijne zoo dikwijls eenzijdige, of gestoorde ontwikkeling. Want hoe gering is het getal van hen, in wien wij, ik zeg niet het idee der menschheid verwezenlijkt zien, maar in wien wij wil en kracht en middelen tot dat verheven doel zien zamenwerken. Tot opheldering hiervan en teregtwijzing kan ons de studie der pathologische anthropologie behulpzaam zijn, zoowel op Gall, Lavater, Goethe, hunne beoordeelende of veroordeelende tijdgenooten en nakomelingen, als op onze eeuw, op onzen leeftijd, op ons-zelven toegepast, waarbij we het noodwendig evenwigt tusschen subjectief en objectief, tusschen geest en stof, tusschen gemoed en verstand, tusschen Christendom en wereld niet mogen veronachtzamen en in 't bijzonder met *conscientie* moeten te werk gaan.

»»*Un régret qui m'a toujours poursuivi et qui me poursuit encore*, schrijft Gall, *c'est celui que je n'ose pas me flatter, que jamais mon entreprise soit continuée dans tous ses détails, que jamais mes peines soient appréciées. Quiconque n'est pas poussé par un instinct inné d'observation; quiconque trouve trop difficile l'abnégation de ses opinions et de son savoir puisé dans l'instruction antérieure; quiconque tient plus à la confection de sa fortune qu'à l'exploitation des trésors de la nature; quiconque n'est pas muni d'une patience inébranlable contre les interprétations de l'envie, de la jalousie, de l'hypocrisie, de l'ignorance, de l'apathie, de l'indifférence; quiconque a une trop haute idée de la force et de la justesse de ses raisonnemens pour se croire obligé de les soumettre à une experience mille et mille fois repetée, ne perfectionnera jamais la physiologie du cerveau. Cependant ce sont les seuls moyens de vérifier mes découvertes et les seuls propres à les rectifier, ou à les réfuter.*"" Hoort nu hoe Lavater zich uitlaat: »»*ce qui m'attriste le plus, ce qui dans les*

heures de ma solitude remplit souvent mon coeur d'angoisse et de peine, c'est que je n'atteinds pas le grand but auquel je tendois. Le sentiment de nôtre propre dignité; les prérogatives glorieuses de la nature humaine, et les sujets de satisfaction qui en résultent, le caractère de la divinité empreint dans l'homme; une nouvelle source de sensations délicieuses qui jaillit pour lui; voila ce que peu de lecteurs cherchent, ou pensent seulement à chercher dans mon ouvrage. La plupart ne le régardent que comme un passe-temps — et en vérité je suis trop fier pour leur en servir et mon ouvrage est beaucoup trop couteux pour un usage aussi frivole."" GALL en LAVATER bedrogen zich niet in het lot dat hunne lievelingstudie beschoren was; wij durven van een onpartijdige nakomelingschap betere dingen verwachten en achten het veiliger ons vooreerst bij het physiek karakter te bepalen, waarvan BURDACH het voorbeeld gegeven heeft: en niet aanstonds naar het hoogste te trachten, dat eerst later bereikt kan worden.

HET INDIVIDU.

Alles wat wij tot dus verre overwogen, was voorbereiding tot de kennis van den zieke als individu. Men komt van het algemeene tot het bijzondere, van patiententypen, patientengroepen en patientenbiographiën tot de studie der lijders in het bijzonder. Daartoe dient het ziekenexamen, dat men, als boven vermeld is, in subjectief en objectief verdeelt en waarbij men historie en kritiek behoeft.

Ieder lijder toch is een nieuw probleem, dat ons ter oplossing wordt voorgelegd. Die oplossing vereischt veelzijdige studie en kan nooit langs éénen weg volkomen verkregen worden. Vroeger bezigde men de toevallen en oorzaken als gegevens, thans voor alles de physische teekenen en de studie der lijken, met behulp van anatomie, chymie en microscopie tot dat oogmerk, en streeft naar zekere technische virtuositeit, die, ik vrees het, meer en meer het ware doel van natuurstudie zal doen voorbij zien, om het kunstenaarstalent

te doen bewonderen. Wij erkennen volgaarne het nut, dat zoodanige specialiteitstudiën, aan het onderzoek dienstbaar gemaakt, kunnen bewerkstelligen en wenschen daarom, van die talenten bij de diagnostiek gebruik te maken: ja raden ieder, die er zich bijzonder geschikt toe gevoelt, ze aantekweeken en te volmaken: maar noch eene anatomische, noch eene physische kliniek voldoet aan alle vorderingen van het anthropologisch onderzoek, evenmin als aan die der geneeskunst in 't algemeen De geneesheer moet meer zijn dan anatoom of technisch diagnosticus, hij moet anthropoloog, hij moet meester in zijne kunst, hij moet ervaren practicus worden. 't Is niet genoeg, de zieke organen te kennen. Wij moeten daarenboven de levensgeschiedenis van den zieke opsporen: wij moeten het tegenwoordige aan het verledene vasthechten, om er de toekomst uit te kunnen voorzien. Anamnesis, diagnosis, prognosis maken één geheel uit en vereenigen zich tot volmaking der studie en kennis van het individu, dat wij moeten diagnostiséren. De studie en kennis van dat individu is het doel van ons natuuronderzoek en dit natuuronderzoek is wederom de grondslag van onze kunst.

Het is blijkbaar uit de nieuwere praktische schriften, dat de kliniek van later tijd eerst eene anatomische, later eene physiologische, of anatomisch-physische studie geworden is. Men bragt de studie der anatomie en physiologie over op de kliniek: men bestudeerde op de patienten anatomie en physiologie en vergat maar al te zeer daarbij het belangrijkste gedeelte van het natuuronderzoek: het anthropologische namelijk, waardoor het eenheid en volledigheid verkrijgen moest; terwijl men tegelijk het laatste doel van dat onderzoek: het genezen geheel uit het oog verloor; alsof wetenschap en kunst onvereenigbaar waren en de patienten niets meer en niets anders, dan objecten van wetenschap. Deze overdrijving en laakbare eenzijdigheid heeft tot velerlei verkeerdheden aanleiding gegeven en de deur geopend voor Homoöpathen, Rademacherianen, Priessnitzianen, waardoor de empiria rationalis der oudere medici meer en meer is op den achtergrond geraakt en de hervormers zich de scherpe satyre

van GOETHE's Mephistopheles hebben waardig betoond.

Onlangs zag eene lofwaardige proeve het licht om deze breuk tusschen theorie en praktijk — de oude duizendjarige grief, te heelen; maar of de proef voldingend zal zijn, de tijd zal 't leeren. Het *Organon der physiologischen Therapie* bevestigt door de nieuwe theorie de oude Hippocratische leer, dat de natuur van den zieke de ziekte geneest en levert eene merkwaardige bijdrage tot de physiatrie, die al onze erkentenis verdient. Jammer dat de geleerde schrijver niet meer á tête reposée zijn boek heeft kunnen schrijven: het zou er in waarde veel bij hebben gewonnen en ongetwijfeld niet minder in praktische bruikbaarheid. Reeds vroeger hebben wij ons, mijne vrienden! de waarschuwing van BACO herinnert, van niet te haastig te zijn in het scheppen van wetenschappen, maar liever op den weg van inductie met bedachtzamen tred voorttegaan. Wij medici zijn wel eens wat voorbarig en kunnen ook in dit opzigt van de physici veel leeren. Intusschen de proef blijft lofwaardig en de rigting voert ons langs de koninklijke heerbaan der ondervinding.

Mogen wij verwachten, dat de physiologische therapie zich als zelfstandige leer zal blijven handhaven? Deze vraag sluit eene andere in zich, die zij als reeds beantwoord veronderstelt: bezitten wij eene zelfstandige physiologie? De onverbiddelijke kritiek moge daarop uitspraak doen. Terwijl wij die uitspraak met gespannen verwachting te gemoet zien, willen we voor ons-zelven onderzoeken, of het praedicaat zelfstandig op het wezen van physiologie past. Noemt men zelfstandig iets, dat de grond van zijn bestaan in zich-zelf heeft, dat uit en door zich-zelf bestaat, dan aarzel ik, de physiologie met dien naam te bestempelen. Misschien zou men om eene zelfstandige therapie, of wel eene zelfstandige leer der therapie te verkrijgen, een stap verder moeten gaan en naar een organon der anthropologische therapie moeten omzien: zoo sta ik op vaster bodem, waarop ik mij wagen durf voorttegaan, zonder vrees van het spoor te missen. De anthropologische therapie brengt mij tot het object: zij leert mij de wetenschap in praktijk brengen, zij leert mij de praktijk op het individu aanwenden, zij leert mij de kunst

individualiséren. In dit opzigt, ik belijde het, is ons natuuronderzoek oneindig en even oneindig is onze kunst; want elke nieuwe zieke, dien wij onderzoeken en behandelen, is een nieuw vraagstuk ter beantwoording opgegeven, een nieuw voorwerp van studie en kunst. Maar is niet juist dit individualiséren, die kennis, die behandeling van het individu, is die niet het hoogste toppunt onzer wetenschappelijke empirie? Is zij niet het laatste doel van ons weten en handelen? Wij hebben toch individuën te kennen en individuën te behandelen en hoe fijner, hoe volkomener, hoe vollediger onze kennis, hoe naauwkeuriger, hoe gepaster, hoe welberadener hare toepassing is, des te scherper bepaald, des te stelliger, des te vaster zal onze wetenschap, des te zekerder, des te onfeilbaarder, des te onbedriegelijker zal onze kunst wezen. Houden we ons aan het voorwerp, betrachten we het van alle kanten, onder een verschillend licht, hebben we 'er ons door ernstige en onafgebroken en veelzijdige studie gemeenzaam mede bekend gemaakt, habitéren wij er in, om mij dus uittedrukken, zoo zullen wetenschap en kunst elkander ontmoeten en wij zullen nader bij komen aan die ervaring, waarin anamnesis, diagnosis en prognosis zamenvloeijen, waar compositie en uitvoering één zijn: eene ervaring die den geneesheer dat *à plomb* en dien wetenschappelijken takt verzekert, die niet door *routine*, maar door veeljarige, diepe, grondige studie en door veeljarige, krachtige, werkdadige kunstoefening, bij gelukkigen aanleg alleen, verkrijgbaar is.

IDIOSYNCRASIE (ANTHROPOGNOSIE).

Histologie is de specialiteitstudie van den dag. Met microscopie en micrographie vereenigd, behoort zij tot de Duitsche School, hoewel zij van Bichat en zijne Anatomie générale herkomstig is. In de groote fabriek der wetenschap hebben natiën even als individuën haar eigen werkkring. Het verzamelen, het bewerken der stof, het polijsten is de taak

van afzonderlijke arbeiders. Dus komt het geheel tot stand en wordt door vereende talenten en krachten voltooid. Nadat de vroeger anatomisch-pathologische monographiën door histologische vervangen zijn, is er bijkans geen deel der geneeskunde, dat men niet in dien vorm heeft omgegoten of gefatsoeneerd. De anthropographie heeft eveneens hare weefselleer, hare histologie. Te voren was dat de temperamentenleer: maar meer als schets en omtrek, waarop onze hedendaagsche wetenschap in haar hoog-gestemden ernst met verachting nederziet. Wil men de zaak *en dernière analyse* vervolgen, zoo stuit men op *idiosyncrasie*: die eigen menging, stemming, of dat individueel gestel, temperament, karakter, zoo gij wilt, welke het laatste doel van onze patientenstudie wezen moet. De diagnostiek, eerst van ziekten, daarna van zieke organen, later van zieke weefsels loopt eindelijk op anatomie uit: althans zoolang ze niet den lijder bedoelt. Hare bestemming voor het praktische leven is niet histologie, maar anthropognosie; want wij behandelen geen zieke weefsels noch organen, maar zieke menschen.

Zeker, het kabinetleven en de kabinetstudie maken velen van de praktijk afkeerig en ongeschikt voor de kunst en voor de zamenleving. Daar is toch iets verleidelijks in, binnen het studeervertrek, bij den haard, in slaaprok en op muilen de natuur te onderzoeken: de stilte rondom ons, kanapé of fauteuil, de schrijftafel, de geur van pijp of cigaar, hoe noode verlaat men dat alles, om de ongenade van het weder te trotseren, of aan het ziekbed door klagten en humeursbuijen bestormd te worden. En echter, mijne vrienden! die praktische kampplaats leert meer anthropologie, dan het natuuronderzoek op de kamer of in de wetenschappelijke ateliers.

Maar hoe die patientenstudie in te rigten? 't Is moeijelijk op die vraag een beknopt antwoord te geven; want het examen moet geheel naar persoon en omstandigheden gewijzigd zijn. Er bestaat een noodwendig verband tusschen vorm en inhoud, tusschen gedaante en ligchaamsbouw, dat nog maar gebrekkig gekend is. Schedel en gelaat, tronk en ledematen, huidkleur en huidwarmte, pols en ademhaling, spraak en

houding en gebaren, niets wat op den lijder betrekking heeft, mag uwe aandacht ontgaan. Meten en wegen en tellen, 't is ook waar 't past aangewend, op verre na niet toereikend, om uwen patient te karakteriséren. Zijn voorkomen geeft eenige aanwijziging van den staat van bloedmaking en voeding en musculatuur en innervatie en van het inwendig geraamte. Uw onderzoek kan tevens waarneming zijn en proefneming, als gij 't slechts met oordeel bestuurt en regelt. Wat gij weet van zijn vroeger leven of dat zijner ouders, kan u bij dat onderzoek behulpzaam wezen. Bovenal verdient de neurophysiek uwe opmerkzaamheid: want waar het anthropologische studie geldt, komt de kennis van den zenuwmensch het eerst en meest in aanmerking en wel bepaaldelijk die van zintuigen en hersenen. Hierbij dient inzonderheid gelet te worden op de verhouding tusschen gelaat en schedel, welke den mensch onderscheidt van het dier en den eenen mensch van den anderen. Want menschenkennis en karakterkunde beoogt gij. Het individueel karakter drukt zich het levendigst en kennelijkst uit door zenuwwerking — door gevoel en beweging. Bespeurt gij bij uwe patienten groote en schielijke verandering van gelaatstrekken, ongelijkheid van polsslag en ademhaling en huidwarmte en kleur, ongeregelden trek naar spijs en drank, ongelijke afscheidingen, onrustigen slaap, zoo besluit gij, en met regt, tot een gevoelig, ligt bewogen zenuwgestel. Bij zulke lijders is dubbelde omzigtigheid noodig. Gij moet alles vermijden en verwijderen, wat hen zou kunnen schaden en wel verre van door hevige prikkels hen te ontstemmen, zal eene zachte bedarende behandeling alleen geschikt zijn, om hun verloren rust en kalmte weder te geven. Het zijn deze gestellen, die door verkeerde kunstgrepen bedorven, den geneesheer en zijne kunst in wantrouwen brengen: zij zijn het, wier lijden niet zelden door slaap- en wonderkuren hersteld moet worden. Bemerkt gij daarentegen gevoelloosheid en dofheid en traagheid, dan moet gij onderzoeken, wat dien toestand voorafging of vergezelde. Gij moet andere functiën en organen ondervragen, alvorens tot opwekkende en prikkelende of versterkende middelen overtegaan. Grondtoon en stemming,

sympathiën en antipathiën, wat oneindige verscheidenheid tusschen menschen en menschen, zelfs onder gelijke omstandigheden! Naar den toestand der zenuwen zullen dezelfde indrukken op ieder individu eene eigenaardige uitwerking hebben en elk op zijne wijze aandoen: ook afzonderlijke zintuigen zullen zelden gelijk gestemd zijn, nog minder in ziekte, als het organisch evenwigt is opgeheven en de verrigtingen der zenuwen van orde en regel zijn afgeweken; terwijl de aangebragte prikkels niet meer hun vroeger vermogen zullen uitoefenen. Verlangt gij-zelve u van die verscheidenheid te overtuigen en haar in voorbeelden te zien voor oogen gesteld, let dan op de uitwerkselen van dezelfde voedsels op onderscheiden menschen, op de verschillende indrukken van lucht en licht en warmte, van geluid en klank, van geuren en geneesmiddelen, van mechanische, chemische, psychische aanraking der peripherische zenuwen, en gij zult weldra mij toestemmen, dat buiten individueele kennis van den lijder, de geneeskunst eene hersenschim is.

De exegese dier zenuwtoestanden is eene van de moeijelijkste opgaven der kunst. Verbeeldt u niet, daaraan te kunnen voldoen door een oppervlakkig examen. Alle functiën en alle organen moeten daarbij onderzocht en beproefd worden en het is slechts door zoodanig herhaald en naauwkeurig en grondig onderzoek, door omzigtige inductie en vergelijking, dat gij de oorzaken en den zamenhang der verschijnselen zult kunnen verklaren. Wanneer gij de monographiën raadpleegt van Abercrombie, Stokes, Hope, Prout, Brodie en anderen over ziekten van darmkanaal, longen, hart, en van het systema genito-urinarium, zult gij 'er menig voorbeeld in aantreffen van zenuwverschijnselen en zenuwaandoeningen, die in verwijderde organen en stelsels haar oorsprong hadden en vandaar op de zenuwcentra als echo of weêrklank van een verwijderd lijden terugkaatsten. Daar zijn weinige monographen, onder de lateren vooral, die ons gelijk Boerhaave en Wepper, ziekenportretten leveren en het kost moeite, uit dien schat van waarnemingen en ziekenbeschrijvingen stof voor patientenstudie en karakterkunde op te delven. Daarom kan ik u niet genoeg aanbevelen, u vroegtijdig en

aanhoudend op anthropographie en anthropognosie toe te leggen. Hoe meer gij u in die kunst van beschrijven oefent, des te getrouwer zult gij de natuur kopiéren en hoe getrouwer gij de natuur kopiëert, des te scherper, des te fijner zult gij zien en waarnemen, des te dieper zult gij indringen in den aard en grond van al die wijzigingen en individueele kenmerken, waardoor onze patienten zich van elkander onderscheiden en ieder lijdend individu gekarakteriseerd is. Tegelijk zult gij u dusdoende voorbereiden voor die kunst van individualiséren, welke het toppunt is onzer techniek en van ons anthropognostisch talent: een talent, waarvan onze virtuositeit als praktische kunstoefenaars afhangt. Meent niet, dat het eene ligte taak is, de natuur te kopiéren en een juist en welgetroffen beeld van het individueel karakter uwer patienten te geven. Gelijk de daguerreotype de getrouwe afdruk van gelaat en houding voor oogen stelt: doch slechts in één tijdstip genomen, zoo zullen uwe kopijen dan het meest gelijken, als zij aan zulke natuurafdrukken gelijk, met dezelfde getrouwheid en naauwkeurigheid de voorwerpen onder het ware licht voorstellen en in de hun eigene betrekking en werkkring; maar daartoe is één tijdstip niet voldoende. Gij zult mijne denkbeelden uitvoerig en meesterlijk verklaard en opgehelderd vinden in W. Humboldt's Brieven, wiens geest naar het subjectieve gekeerd, niet minder groot was en rijk begaafd, dan die van den grooten, het objectieve omvademenden Alexander. Bijzonder eigen was hem het echt Germaansch onderzoek in de diepte: en daarbij eene zeldzame eenvoudigheid en bescheidenheid.

PATHOGENIE.

De oudere ziektekunde was in drie hoofdstukken bevat, welke achtervolgens werden afgehandeld. Het eerste betrof de natuur of het wezen der ziekte, het tweede hare oorzaken, het derde hare verschijnselen of toevallen. Het eerste hoofdstuk *de natura morbi* kan naar de tegenwoordige wijze

van zien geen eerste punt van onderzoek uitmaken, omdat het zoodanig onderzoek veronderstelt en alléén als laatste uitkomst, als eindresultaat van dat onderzoek zou moeten gevonden en daarenboven anders geformuleerd worden. Het tweede hoofdstuk *de caussa morbi* kan evenmin aan het derde de *morbi symptomate* voorafgaan. Immers de studie der verschijnselen moet tot de studie der oorzaken opleiden. En hierin lag de hoofdfout der dogmatische voorstelling, dat zij de synthetische methode aan de analytische voortrok en in plaats van te zoeken, stelde of liever construeerde. Dus werd de leer der ziekteoorzaken eene leer van hypothesen, die niet bevredigt, dewijl zij niet feitelijk bewezen, noch geregtvaardigd is. Maar is dan dat onderzoek naar oorzaken onvruchtbaar en nutteloos? Ik kan het niet gelooven. Want is het waar, dat het gemakkelijker is, de ziekte te voorkomen, dan te genezen, zoo moet het ons begeeren zijn, de oorzaken van het ziek worden uit te vinden, om ze te kunnen voorkomen of vermijden. Ziethier mijne vrienden! waarom ik na van pathognomie gesproken te hebben, ook het een en ander aangaande pathogenie wilde voordragen. Het zijn geene redeneringen, waarmede wij ons bezig zullen houden, noch bepalingen of verdeelingen, gelijk zij door de pathologen zijn uitgedacht, of door het systematisch onderrigt geschetst: het zijn bekende feiten, uit de historie van ons leven bijeenverzameld, die ons tot leiddraad voor ons verder onderzoek dienen kunnen. Wacht dan ook geen doorloopenden commentaar op de leer der aetiologie. Want zoover reikt onze kennis niet; en zulk een systematische voordragt is met den aard van het onderzoek onvereenigbaar. Alleenlijk wilde ik u doen opmerken, hoe de genetische methode zich aan de analytische aansluit, om verbonden met de historisch-kritische ons bij onze studiën behulpzaam te zijn en door hare vereeniging, hetgeen aan ieder op zichzelve staande ontbreekt, zooveel mogelijk aan te vullen. Aldus zult gij eenzijdigheid vermijden en naderbij komen aan die volledigheid, welke zoowel de aard der zaak als de eisch der wetenschap verlangen. De genetische methode, wier hulp wij thans in de eerste plaats behoeven, is daarom van zulk een groot en

uitgebreid nut, dewijl zij met ons leven en zijne gedurige veranderingen en ontwikkelingen overeenstemt. Immers dat leven is meer een worden, dan zijn: 't is eene historie, waar het tegenwoordige uit het verledene voortspruit en het toekomende in zich omvat. Ons gezond of ziek zijn heeft zijn oorsprong in die gestadige ontwikkeling en kan zonder vroegere historische oorkonden te raadplegen, naauwelijks verklaard worden. Van onze eerste wording af is ons leven eene reeks van hervormingen en gedaantewisselingen en met ieder van die gedaantewisselingen, met ieder van die hervormingen ontkiemen nieuwe ziektezaden, die maar al te dikwijls opwassen en den welstand van het organisme verhinderen. Die hervormingen zelve gaan zelden zoo geregeld voort, dat zij niet naar de eene of andere zijde afwijken en deze afwijkingen worden oorzaak van ziekte, welke in later tijd onder den algemeenen naam van ontwikkelings-ziekten bevat zijn en die met meer juistheid ontwikkelings-anomaliën heeten zouden. Zij hebben dat eigendommelijke, van, terwijl zij het organisme in deszelfs wording en groei en voltooijing belemmeren, deszelfs kracht van wederstand te breken en aan den invloed van uitwendige ziekteoorzaken den vrijen toegang te banen: waardoor juist op dien tijd het ontstaan van ziekten begunstigd wordt. Hier werken derhalve beide oorzaken: namelijk die welke voorbeschikkende en die welke gelegenheidsoorzaken plegen genoemd te worden (seminia et potentiae nocentes of caussae praedisponentes et occasionales) en ziet men de oude leer bevestigd van de verwantschap, die er tusschen beiden bestaan moet, om ziekte voort te brengen.

Ten anderen levert dit voorbeeld een nieuw bewijs op van de noodzakelijkheid, om die oorzakelijke momenten in hun verband en zamenwerking te bestuderen: daar de schoolsche wijze van voorstellen integendeel weinig geschikt is, om dit duister punt op te helderen. Want eene vereeniging van dusdanige momenten geeft doorgaans aanleiding tot ziek worden en om het ontstaan en den oorsprong daarvan te doorzien, behoort men ze gezamelijk in hunne werking en vermogen te berekenen.

ZIEKELIJKE GROEI EN ONTWIKKELING.

De kinderen, die wij rondom ons zien, zijn het nageslacht, dat onze plaats zal vervangen: wij leven onder onze nakomelingen, en wanneer wij de uitspraak verfoeijen: *après nous le déluge*, dan mag ons die nakomelingschap niet onverschillig zijn. Reeds in dien teederen leeftijd, ja dan vooral wordt het toekomstig lot der menschen bepaald. Zwakke, ziekelijke ouders brengen zwakke, ziekelijke kinders voort: somtijds begint het zieke leven met de bevruchting, of in den moederschoot; of met het eerste voedsel ontvangt de zuigeling de zaden der kwalen, die met hem zullen opwassen. Gebrek aan versche lucht, onzindelijkheid, verwaarloozing, vertroeteling, verbroeijing, zenuwoverprikkeling vertragen, of verhaasten den levensgang en maar al te dikwijls wordt door dat alles de kleine machine in haar groei en opbouw belemmerd. In de kinderpraktijk wat al bleeke, magere, vervallen wezentjes, waarop smart en lijden gegroefd zijn, en bij de meergevorderden in jaren wat al herinneringen eener ziekelijke jeugd! Ik wil niet ophalen wat in later tijd over kinderziekten goeds en voortreffelijks geschreven is, noch u de vorderingen opnoemen der ontleedkunde in dit gedeelte der pathologie. Maar wijzen wil ik u op de ontzettende sterfte in dien eersten leeftijd en naar de hedendaagsche strekking der geneeskunde, in haar verband en verpligtingen tot de maatschappij, de oorzaken van het kwaad openleggen en de leidende beginselen aan de hand geven, die ons bij de behandeling der kinderen moeten besturen. Ongetwijfeld moet die ontzettende sterfte hoofdzakelijk aan de mindere kracht van wederstand van het teeder kinderlijk gestel worden toegeschreven. Maar zelfs dan nog wanneer men dit toestemt, zoo blijft de vraag: is het mogelijk dat gestel aan den schadelijken invloed der oorzaken, die leven en gezondheid bedreigen te onttrekken, of wel de kracht van wederstand tegen dien invloed te vermeerderen? Om op die vraag een voldoend antwoord te geven, is 't noodig de zaak te onder-

zoeken en dat onderzoek van de ouders te beginnen. Vooreerst komt hier in aanmerking onder de oorzaken van zwakte en ziekelijkheid der kinderen, het huwelijk: een te vroeg huwelijk, een huwelijk tusschen ziekelijke personen, een ongelijk huwelijk. Teregt merkt DEWEES ter dezer plaatse aan, dat het om de gegrondheid dezer waarschuwing te toetsen, niet voldoende is op de kinderen bij hunne geboorte of kort daarna te letten, maar dat men tevens op hunne vroegere verwelking acht moet geven. Ziet men toch niet menigmaal kinderen spoedig en welig opgroeijen, maar even spoedig afnemen en wegsterven? Vervolgens komt hierbij in rekening het gedrag en de levenswijs der moeder gedurende de zwangerschap en het kraambed, het zogen en de verpleging van het wicht, de opvoeding en het gewennen aan orde, regelmaat en naauwgezetheid, overeenkomstig de wetten der natuur.

Niet te vroeg toch kan men het zenuwgestel in overeenstemming brengen met de objectieve wereld: geenszins door ontijdige hersenprikkeling, maar door stemming van het automaat, door gewoonte en oefening naar regel en wet. Een groot deel onzer rampen is daaraan toe te schrijven, dat wij voor de wereld, waarin wij leven, niet zijn grootgebragt: de afwisseling van slapen en waken, onze voeding, onze ademhaling, onze beweging, onze kleeding, is 't niet meer toeval, dan overleg, 't welk dat alles regelt, of wat nog erger is, vooroordeel 't welk er zich in mengt, waardoor onze kinderen luchtschuw en lichtschuw en traag en onmatig en verwend worden, zoodat de wereld, waarin zij zullen moeten leven en zich bewegen, hun altijd, altijd een vreemd, ongemakkelijk element blijft, en zij volkomen welvaren en welbevinden slechts bij uitzondering kennen?

Op de eerste opvoeding volgt de schoolopvoeding, die veelal nog meer dan de huisselijke geschikt is, ons van de wereld te vervreemden. Van mijne kindschheid wil ik niet spreken, toen de schooltucht nog met gestrengheid gehandhaafd wierd, maar ik vraag het, is die inspanning der hersenen, is dat veel leeren, dat zitten en lezen en schrijven en rekenen, dat prikkelen van eerzucht, dat wekken van naijver, is dat alles

geschikt, om menschen, om gezonde wereldburgers, om aangename, welwillende, beminnenswaardige leden der maatschappij te vormen? Van waar dan die toon en manieren van dat jeugdig geslacht, dat zich aan 't hoofd der beweging stelt, dat naar 't hoogste gezag staat, dat zich den eersten rang toekent, dat zijne stem over en boven alles hooren laat?

Een iegelijk die zich onder de aristocratie der wetenschap wil scharen, moet in toon en taal, in houding en gedrag edelman zijn. Dat vordert de rang, waarop hij aanspraak maakt, dat vordert de maatschappij, waarin hij leeft. Het is de sociale strekking der wetenschappen in onze dagen geheel miskennen, het is zijn tijd misduiden, of niet begrijpen, als men nog blijft voortgaan door grootspraak en ophef zijne sympathie voor wetenschappelijkheid, voor verlichting, voor verbetering en vooruitgang den volke kenbaar te maken. Wie zou in een beschaafden fatsoenlijken kring zich zulke dingen veroorloven?

Van latere opvoeding, van de opvoeding op middelbare of hoogere scholen is het hier de plaats niet te spreken. Alleenlijk wilde ik op jeugdige ontucht, op phantaséren, op romanleetuur opmerkzaam maken, waardoor men nog verder van de objectieve wereld en van de orde der natuur afdwaalt. Is het wonder, dat de man er zich zelden regt te huis gevoelt en dat zelfs de grijsaard haar verlaat, zonder 'er zich te hebben kunnen gewennen? Dat zijn de treurige gevolgen, niet van de inrigting der dingen, want deze is voor de overige levende wezens volmaakt en kon het ook voor ons menschen zijn, niet van onze natuur, want die is naar die inrigting volkomen berekend; maar van onze verkeerdheid, van onze verkeerde opvoeding, van ons gebrek aan oefening, van ons gebrek aan studie van ons-zelven en van de wereld, van onze stompheid vooral, die ons belet de noodzakelijkheid in te zien, om ons *à l'unisson* met die wereld te stemmen, met de natuur die ons omringt, met de menschen en de menschelijke zamenleving, waarvoor wij bestaan en leven en ons met dat helder bewustzijn te besturen, dat ons uit de wereld van inbeelding en schijn in de wereld van wezenlijkheid overbrengt, en daar het burgerregt verkrijgen leert.

EERSTE VORMING.

Het grootste voorregt, dat wij bij de geboorte ontvangen kunnen, is van gezonde ouders aftestammen en tot een geslacht te behooren, krachtig naar ligchaam en ziel. Daarom is 't huwelijk als maatschappelijke instelling zoo hoogstgewigtig en niet te onregt prijst TACITUS de *severa Germanorum matrimonia*: ook heeft het bij de Germaansche volken een geheel anderen zin en beteekenis verkregen: een zin en beteekenis, die in het wezen van den mensch verborgen ligt. Voor ons onderzoek is 't van belang, den stamboom onzer patienten te kennen: uit veel voorbeelden behoef ik u slechts aan krankzinnigheid en tering te herinneren, van geslacht tot geslacht, bij overerving, overgeplant!

Ligt het beginsel van ziek zijn reeds in de kiem en in het eerste ontstaan van 't menschelijk wezen, niet minder hangt het weefsel der machine, haar bouw en stevigheid van de eerste vorming en ontwikkeling in den moederschoot af. 't Is bekend dat die ontwikkeling in haar geregelden voortgang gestuit kan worden en dat aldus die monstervormen ontstaan, welke men *Hemmungsbildungen* noemt. Zoo heeft men ook *monstra per excessum* en andere, wier vermelding ons te ver zou afleiden, doch die alle van eene ziekelijke plastiek getuigen en tot een duister gebied van onderzoek behooren, waar historische kritiek ons moet voorlichten.

In plaats van de oude fabelen van de inbeelding der zwangeren trede een getrouw relaas van begin en voortgang der zwangerschap, van den gezondheidstoestand der moeder en van haar huwelijksleven: een statistiek en vergelijkend overzigt der bekende gevallen en een wikken en wegen van alle omstandigheden, zonder welke het onmogelijk is, dit probleem proefondervindelijk te verklaren of op te lossen.

De vroegere mechanische uitlegging heeft voor eene physiologische, de physiologische voor eene pathologische plaats gemaakt. Zeker is het, dat de studie der vrije geregelde, of belemmerde ongeregelde plastiek éénmaal leiden moet tot

regel en wet, die de gezonde en ziekelijke groei, die monsters en gezwellen, evolutie en involutie, hypertrophiën, atrophiën, paratrophiën, in één woord alle structuurgebreken beheerschen en leiden en dat alleen eene ruime, grootsche opvatting in staat zal zijn, deze veelzijdige anomaliën onder een algemeen gezigtspunt te brengen. Maar daartoe zoeke men niet in de vrucht van elders bekende ziekten en gebreken, om nosologie en nosographie te verrijken. Men zoeke organische architectoniek, onder allerlei omstandigheden werkzaam: hier vrij werkende, daar belemmerd, verhinderd, afgeleid, altijd haar plan vervolgende, hoe ook gewijzigd, altijd gebonden aan regel en wet — altijd onderworpen, hoe ook uitspattende, aan physieke noodzakelijkheid. TREMBLEY's proeven en de plastische chirurgie zijn aanwijzingen tot opheldering en oplossing van het probleem, door 't experiment.

LATERE ONTWIKKELING.

De veranderingen welke het pasgeboren kind te wederstaan heeft, zijn: omspoeling, indompeling van en in de koude lucht, uitzetting der long en afleiding van den bloedstroom, aanvang der spijsvertering met de haar eigene afscheidingen. Longen-atelectasie, blaauwzucht, geelzucht, roos, mondklem en andere reflexkrampen zijn toevallen, waarvoor het bloot staat.

Een hoofdpunt van onderzoek is de verhouding van hoofd, borst en buik met de ledematen, die tot borst en buik behooren en het bovenste, middelste en onderste gedeelte van het gelaat of aangezigt: tot vergelijking van gevoel, beweging, voeding. Een tweede punt betreft den staat van huid en slijmhuid: huidkleur, vervelling, excoriatie, mondzeer, spruw, darm- en urienafscheiding, waarbij het onderzoek van het hoornweefsel: haren, nagels en later het dentitieproces, in betrekking tot plastiek en innervatie. Een derde punt is het onderzoek van ademhaling, bloedsomloop en huid-

warmte in en buiten den slaap, waarbij men tevens te letten heeft op den wederkeerigen invloed van digestie, ademhaling en bloedsomloop en innervatie op elkander, die menige aanleiding geven zal, om het karakteristiek onderscheid van ieder kinderlijk individu op te merken en den oorsprong te ontdekken van ziekelijke verrigtingen en gestoord evenwigt in groei en vorming van het klein organisme.

Bloedstasen, exsudaten, verweekingen, reflexstuipen, hypertrophiën, atrophiën, paratrophiën, oorzaken van vroegtijdigen dood of langdurig lijden zouden dus voorzien en voorkomen kunnen worden.

De physieke opvoeding der kinderen is eene kunst, die weinig ouders verstaan, en die eene onafgebroken studie en zorg vereischt. Het regelen van voeding, rust en beweging, reinheid, lucht en warmte, kleeding en deksel, niets is onverschillig, alles moet zóó worden ingerigt, dat het kinderlijk organisme in die omstandigheden geplaatst zij, dat het zich vrij en onbelemmerd naar alle zijden ontwikkele. En wanneer men nu bedenkt, hoeveel aan het toeval wordt overgelaten, hoeveel verzuimd, hoeveel verkeerd ingerigt, hoeveel gebrekkigs ook buiten de schuld van ouders en opvoeders; wanneer men daarbij voegt het vooroordeel tegen diëet en diëetetische voorschriften en de vooringenomenheid met therapeutische proefnemingen, de kamer- en schoollucht, ontijdige en overdrevene herseninspanning, het onvoorzigtig opwekken en aankweeken van sluimerende passies, ouderlijke zwakheid, gestrengheid, willekeur, gebrek aan sympathie, dat het kind diep gevoelt en geheel ontstemt, is het dan te verwonderen, dat zooveel kinderen een ziek en kwijnend leven leiden en dat het begin van latere ziekten en gebreken in de kindschheid moet gezocht worden?

ZIEKELIJKE PUBERTEIT.

Het onderscheid tusschen man en vrouw is eerst voltooid door de puberteit. Vanwaar, dat zoovelen gedurende dit

levenstijdperk aan zenuw- en borstkwalen lijden en wegkwijnen? Vanwaar die menigvuldige afwijkingen der menstruatie, dat bleek zien, die veranderlijke stemming van gevoel en gemoed. De longtering, waaraan zoovelen op dezen leeftijd sterven, is de localisatie, of zoo gij wilt, het einde van een ziekte-proces of ziekelijke nutritie, reeds in de kindschheid aangevangen. De puberteitsneurosen: hysterie, epilepsie, chorea en anderen zijn het gevolg van een verstoord zenuwevenwigt, waarvan de eerste beginselen in de jeugd moeten gezocht worden. In de overdrevene opvoeding van gevoelszenuwen en hersenen, ten koste van bewegingszenuwen en ruggemerg, ligt de grond der ongeoefendheid, onhandigheid, krachteloosheid, van die onzekerheid of onbekwaamheid, om het met één woord uit te drukken, die maar zelden door latere inspanning of verandering van levensregel volkomen vereffend wordt. De chorea epidemica der middeleeuwen, de gewaande gevolgen der tarantelbeet, het somnambulisme en magnetisme zijn vreemdaardige psychische toestanden, die aan boven vermelde puberteitsneurosen ten naauwste verwant zijn en binnen den kring van anthropologische studie zijn omsloten: al mogt men ze willen toeschrijven aan de werking van zelfbedrog of opzettelijke misleiding van anderen.

Belangrijk zijn de schriften over dit onderwerp van Roussel en Osiander [1]). Echter is met dezelve het onderwerp niet uitgeput en hetgeen men er over leest, kan naauwelijks meer dan schets heeten. Het zijn algemeene opmerkingen, die het merk van grondig onderzoek missen en de vraag niet beantwoorden, wat het karakteristiek onderscheid is der beide seksen, en hoe zich de menschelijke natuur in beiden openbaart. Met Aristoteles de vrouw een onvolkomen man te noemen, of met Plato beiden als halfwezens te beschou-

---

[1]) Die belang stelt in anthropologische studiën en subjectief natuuronderzoek, leze de Brieven van Wilhelm von Humboldt aan eene Vriendin, reeds boven vermeld, waarvan de vierde uitgaaf onlangs (1850) het licht zag.

wen, is evenmin geschikt, om dit moeijelijk probleem te verklaren. Daarbij mag men niet uit het oog verliezen, dat de vrouw bij Oosterling en Griek miskend en verhinderd was, zich vrij en ongedwongen te ontwikkelen. Eerst in de Germaansche volkenwereld vertoont zij zich in hare volle waarde en eerst door het Christendom kan zij worden, wat zij wezen moet. Eerst in dat element is het gevoel haar zoo geheel eigen, tot sympathie, tot menschelijke sympathie geworden: eene sympathie, die de grondtoon is van haar wezen en de bron harer deugden, maar ook harer afdwalingen. Zij is de ziel van het huisgezin en van de zamenleving: als vrouw en moeder beoefent zij die huisselijke deugden, waardoor het menschdom moet worden voorbereid tot die algemeene welwillendheid, welke volken en volken in ééne groote familie vereenigen, en het ideaal eener Christenmaatschappij zal verwezenlijken. Wilt gij weten, wat krachtig vermogen dat vrouwelijk element op menschenbeschaving en vorming gehad heeft, vergelijkt den staat der zamenleving, als zij thans is, bij dien der klassieke wereld en onderzoekt, wat de vrouw er op vermogt, daar waar zij, door 't Christendom opgevoed en gevormd, vrij en onbelemmerd heeft kunnen werken. Hoemeer men uit dit oogpunt de vrouw beschouwt, des te meer zal men, ik twijfel er niet aan, haar karakter doorgronden en al die schijnbare tegenstrijdigheid zien opgelost, die zij zoo dikwijls vertoont: vooral zoo men bedenkt, hoe menigmaal in de maatschappij dat gevoel geschokt wordt, hoe zelden die sympathie volkomen weêrklank vindt, hoe weinig de vrouw verstaan, hoe diep zij dikwijls gegriefd wordt, hoe luttel zij somtijds geacht wordt en ontzien, zelfs door hen, die zij 't meest en innigst lief heeft. Het kloosterleven, dweeperij en al die vreemde psychische toestanden, waarvan wij in de geschiedenis van vroeger en later tijd de voorbeelden aantreffen, hebben daarin hare verklaring, dat deze grondtoon van het vrouwelijk gemoed geen weêrklank vond, en dat vrouwelijke sympathie, die stemme der roepende in de woestijn, zoo dikwijls vruchteloos, zoo dikwijls misduid of miskend, van hare natuurlijke neiging afgeleid, in eene wereld der verbeel-

ding poogde te vinden, wat zij in de wezenlijke wereld te vergeefs gezocht had. Gaf men zich meer moeite, de vrouw te bestuderen, men zou haar beter begrijpen en het huisgezin en de maatschappij zouden gelukkiger, zouden beter gestemd zijn [1]).

Gelijk sympathie de vrouw karakteriseert, zoo energie de man. Ik weet het woord in onze taal niet uit te drukken. Men spreekt veel van zelfstandigheid. Maar dit is het eigenlijk niet, althans niet alleen. Zelfstandigheid is dat *à plomb*, hetwelk ieder mensch en ieder man in 't bijzonder hebben moet. Maar dat staan, dat op zich zelf staan, is een toestand van rust, iets stijfs, onbewegelijks, ik zou haast zeggen, ongezelligs en onmaatschappelijks en levenloos. Er moet iets meer zijn, dan dat: vooruitgang, beweging, werkzaamheid, zelfwerkzaamheid, een inwendig werkzame kracht, met wakkerheid en bewustzijn en wil en doel: een streven met zelfkennis en zelfbestemming; en hier is het, dat sympathie met energie vereenigd, die hoogere geestkracht moeten voortbrengen, waardoor het menschelijk wezen zijne volkomene hoogte bereiken kan. Want gelijk het organisch leven zich alleen door geslachtsvereeniging bij den mensch voortplant, zoo is het psychisch en geestelijk leven eerst dan waarlijk vruchtbaar, als de sympathie door energie in woord en daad, in leven en maatschappij is overgegaan, als gemoed en verstand zamenstemmen, als sympathie synergie geworden is. Want dat is de bestemming der menschelijke maatschappij, dat één gevoel en één wil, één hart en éénе ziel zich openbare in woord en daad en de gansche zedelijke wereld beziele, dat er harmonie zij in de zedelijke schepping, gelijk zij is in de physieke, die door de wet van aantrekking in stand gehouden en bewogen wordt.

Eenheid, overeenstemming is het streven van het groot gezin der menschen: aan dat sociaal beginsel heeft het Christendom zijn allesoverweldigende kracht op de maatschappij te danken, daardoor is het wereldgodsdienst geworden: is de

---

[1]) Zie Humboldt's *Brieven.*

sympathie in het praktische leven ingeleid. Sympathie heeft zich in woord en daad als synergie verkondigd: een nieuwe, eene betere geest is ontwaakt en het woord der Openbaring verwezenlijkt: *de Liefde is de vervulling der Wet.*

Zie de merkwaardige woorden van W. HUMBOLDT, aan het slot van den Kosmos vermeld.

HET HUWELIJK.

Het huwelijk is eene instelling volkomen berekend voor de hoogere natuur van den mensch, en onontbeerlijk voor de menschelijke maatschappij. Laat ons het uit die beide oogpunten betrachten: niet zoozeer physisch of physiologisch, als wel inzonderheid anthropologisch, in betrekking tot de menschelijke natuur en tot de menschelijke zamenleving.

Man en vrouw zijn de elementen, die vereenigd de menschelijke natuur in hare volkomenheid zamenstellen. Zonder die vereeniging is niet alléén het geslacht ondenkbaar, maar zelfs de hoogere ontwikkeling en vorming onmogelijk. De diepte van het gevoel en de veelomvattende geestkracht moeten zich paren, om den mensch naar alle zijden te vormen, om hem zoowel in als buiten zich te orientéren. Het geweten moet woord en daad bezielen, de mensch moet vroom zijn en waar, om waarheid en zedelijkheid lieftehebben. Niet alleen de beginselen van menschelijkheid spruiten uit en kiemen en wassen onder het oog en de leiding en verzorging der moeder, maar ook later vertoont zich in de vrouw die gelukkige takt, die haar alle de nuançes, al die tinten van schaduw en licht en al die duizenderlei toestanden van het menschelijk gezelschap doet voelen en er zich met gemak en bevalligheid in bewegen. Hier is eene kunst of wetenschap, hier een veld van natuurstudie en onderzoek, waar de vrouw in haar rijk en op hare plaats is en waar de man met materieele wetenschap en kennis te kort schiet, zoo hij niet in de school der vrouw het exploitéren

van die verborgen schatrijke mijnen geleerd heeft: zoo hij niet dien fijnen gevoeligen natuurzin in zich heeft opgewekt, geoefend en volmaakt, die bij uitnemendheid geschikt is, om hem optevoeden, te beschaven, te veredelen. In de wetenschap van het maatschappelijk leven heerscht en leeft de vrouw. Eenmaal bevrijd en waarlijk vrijgemaakt, zal zij er meer en meer den haar toekomenden rang en eereplaats in verkrijgen: haar stem zal er gevraagd en gehoord worden en de man ophouden, de wetenschap als zijn eigendomsregt aan te zien. Want de sociale wetenschap omvat man en vrouw beiden en heeft op beiden evenzeer betrekking. Als staathuishoudkunde moet zij van het huisgezin hare lessen ontvangen en bij het huishouden van den Staat' hebben man en vrouw hetzelfde belang.

Zoo ben ik ongemerkt tot het tweede punt genaderd, tot de betrekking van het huwelijk op de menschelijke maatschappij. Verbeeldt u voor een oogenblik de maatschappij zonder huwelijk: overal zwermen van lichtmissen en ligtekooijen, onze steden en dorpen en wegen in publieke plaatsen veranderd, toegewijd aan ontucht, groote moeder- en vondelingshuizen opgerigt en wees- en gasthuizen en hôtels garnis en restauraties voor armen en rijken, met één woord eene communistische Republiek. Welk eene maatschappij, of liever welk een chaos! Waarlijk, er behoeft weinig ondervinding en menschenkennis toe, om volkomen te begrijpen, dat zulk een staat van zaken zich-zelf zou vernietigen en dat er geen zondvloed noodig was, om binnen korten tijd het menschelijk geslacht van de aarde te verdelgen. Leest men de latere geschriften *sur la prostitution* [1]) uit verschillende wereldoorden herkomstig, men zal de beginselen van dien chaos zien, die als zij ooit algemeen mogten heerschen, de maatschappij zeker zouden doen te gronde gaan. Zonder huwelijk geene kuischheid, zonder kuischheid geen

[1]) Tegenover biographiën van beruchte polyandren, gelijk wij onlangs uit Berlijn ontvingen, behoorden die van beruchte polygamen, tot complement der studie.

reinheid , zonder reinheid geen gezondheid, zonder gezondheid geen kracht: het groot aantal van onbruikbare leden der maatschappij, van nuttelooze burgers van den Staat zou in eene gelijke progressie met de zedeloosheid toenemen en weldra Staat en Maatschappij geheel ontzenuwd, van alle zedelijke kracht beroofd zijn.

Maar ook zonder huwelijk geene opvoeding. Men verbeelde zich niet, dat publieke opvoeding de huisselijke opvoeding zou kunnen en moeten vervangen. Want behalve dat de school een slecht surrogaat is voor het huisgezin en schoolsche opvoeding nooit huisselijke opvoeding volkomen zal kunnen vergoeden, zoo is de school vooral het pensionnaat ondenkbaar zonder vrouwelijk beheer en kunnen jongensscholen alléén door gehuwden wel bestuurd en geregeld worden. Christelijke ouders moesten de opvoeding hunner kinderen zelve op zich nemen: of ten minste waar dit in zijn geheel onmogelijk is, nooit volkomen overgeven, noch aan wereldlijken, noch aan geestelijken. Ouders zijn van natuur bestemd om meest met hunne kinderen te sympathiséren, hunne ware behoeften best te begrijpen en ze geheel en volkomen te voldoen. De eigen aard en het karakter hunner kinderen kan zich moeijelijk ontvouwen en vormen onder algemeene wetten en regelen, die altijd hier of daar belemmeren en knellen: het *individueele* moet verloren gaan, althans schade lijden, waar het *algemeene* doel en regel is. Derhalve geen vrije ontwikkeling, geen familie- maar schoolkinderen: altijd iets aangeleerds, gemaakts, pedants, zekere schoollucht, die waar zij eenmaal het menschelijk wezen doortrokken heeft, er bezwaarlijk is uittedrijven. Wij verlangen geen schoolmenschen, ook geen ruwe natuurmenschen, maar familiemenschen, in den eigen grond gekweekt, niet op vreemden bodem of in vreemde lucht verarmd, noch in broeikassen verstookt. De maatschappij zou oneindig rijker aan verscheidenheid en afwisseling zijn, als niet die vreemde zegels er op gedrukt wierden. De kerk, de school, het instituut brengen vreemde plooijen in het karakter, en vreemde neigingen en rigtingen geven ze aan den geest, waardoor we vreemde modellen krijgen, vreemd in gelaat en

houding en spraak en stijl en iedere club en coterie en natie en eeuw zich door iets uitheemsch gekunstelds kenbaar maakt, dat menschen van bepaalde gezindheden en partijen en stelsels aankleeft en dat zelfs de wetenschap niet verschoont en zich in spraak, woordvoeging, periodenbouw, gedachtengang door eene zonderlinge eentoonigheid openbaart, die, heeft men het ongeluk 'er eens op te gaan letten, bij het inzien en lezen onzer dusgenoemde wetenschappelijke geschriften, ons de verveling op het lijf jaagt en daarom te meer hindert, omdat het onnatuurlijk, aangeleerd, aangenomen, gemaakt is, omdat de Muze het niet heeft ingegeven. Wanneer toch zullen eens wetenschappelijkheid en humaniteit zamenstemmen!

VRUCHTBAARHEID EN VOORTPLANTING.

Waarom een huwelijk vruchtbaar of onvruchtbaar is, kan niet altijd even gemakkelijk verklaard worden. Bepaalt men zich slechts bij physisch onderzoek, zoo zal men meermalen te kort schieten. Want niet zelden gebeurt het, dat gezonde paren geen kinderen voortbrengen en dat de onvruchtbare vrouw bij een tweede huwelijk vruchtbaar wordt. Kende men de huwelijksgeheimen, men zou menig geval kunnen ophelderen en ook in dit opzigt is 't een voorregt, als de geneesheer het volkomen vertrouwen bezit. In duistere gevallen is het noodzakelijk op den zenuwstand de aandacht te vestigen, vooral op het spinaalstelsel in betrekking tot het cerebrum en op het vroeger leven terug te zien; want, gelijk Bilderdijk zong:

In 't verleden, ligt het heden:
In het nu, wat worden zal.

Er is in het geslachtsleven van dier en mensch zoo groot verschil, dat men zonder anthropologie en psychologie deze afdeeling van het menschelijk leven niet volkomen bestuderen

kan. Wat bepaalt het geslacht der vrucht, wat de overeenkomst met een der beide ouders? Waarom gelijkt somtijds de zoon op de moeder, de dochter op den vader? Hoe vereenigen zich menigmaal beider trekken en karakter en aard en zeden in de kinderen? Vragen, die zoo geheel tot het anthropologisch onderzoek behooren en voorzeker niet minder belangrijk, dan het onderzoek der grondweefsels en der elementaire grondvormen.

Dat conceptie en zwangerschap een beslissenden invloed hebben op het volgend levenslot, op gezondheid en ziekte, op aard en karakter en aanleg en geestvermogens van het wordend schepsel, wie zal 't ontkennen en wie wenscht niet meerder inzigt te krijgen in deze verborgenheden? 't Is een oud gevoelen, dat de inbeelding der moeder vermogen heeft op haar vrucht: dat hevige indrukken, schrik, ontsteltenis, angst en vrees oorzaken zijn van monstervormen. Later onderzoek heeft geleerd, dat er in die monstervormen bepaalde typen zijn, die gedurig wederkeeren. Dit is, dunkt mij, een wenk, hoe men het onderzoek van die velerlei afwijkingen van menschengestalten moet inrigten: door het bestuderen namelijk van familietypen in al haar schakeringen, in verband met het physick en moreel karakter van ouders en kinderen. Geen physiognomickunde of hersenschedelleer bedoel ik, maar studie der geslachten en huisgezinnen, familiestudie vooral. Want daarmede moet men beginnen, zal men van de studie der menschenstammen en menschenrassen eenig nut hebben. Ieder gezin biedt daartoe ruime stoffe aan. Dáár heeft men gelegenheid zich-zelven in zijne kinderen, zijne kinderen in zich-zelven te bestuderen, iedere omstandigheid, die op hunne vorming ten goede of ten kwade werken kon, natevorschen, van het begin van hun aanzijn tot hun volgend bestaan hunne ontwikkeling te volgen, deze in al hare bijzonderheden te overwegen en nategaan en door vergelijking en inductie tot het meer algemeene opteklimmen. De tweejarige cursus van den aanvang der zwangerschap tot het spenen van het kind, hoeveel verscheiden omstandigheden, hoeveel afwisseling in het physick leven van moeder en kind, hoeveel zamenwerking van krachten, die beider welzijn be-

vorderen of verhinderen, en wier beoordeeling en berekening vereischt wordt, om het vraagstuk behoorlijk te verklaren!

De gezondheid der moeder gedurende de zwangerschap, huisselijk leed en huisselijk geluk, de tijd, het saisoen der geboorte, de weêrsgesteldheid, het zogen, voedsel en deksel en verzorging, slapen en waken, spreken en loopen, voorbeeld en onderrigt, en wat niet al meer komt hier in aanmerking, om het verschil tusschen het eene kind en het andere te veroorzaken. Zegt niet, dat al die omstandigheden in hetzelfde gezin veeltijds te weinig verschillen, om het onderscheid der kinderen te verklaren. Is er wel één dag volkomen aan den anderen gelijk en wij, zoovelen één gezin uitmaken, gaan wij niet voor of achterwaarts, blijven we wel ooit stilstaan en zijn we niet afhankelijk van omstandigheden, die wij niet beheerschen of regelen of veranderen kunnen. Is er wel veel, dat geheel van onzen wil of willekeur afhangt, hebben wij niet dagelijks met moeijelijkheden en bezwaren te kampen, die eene gedurige en nimmer sluimerende waakzaamheid en inspanning vorderen? Gelijk het dalen en rijzen van thermometer en barometer, gelijk warmte en koude, licht en donker elkaêr vervangen, zoo worden onze zenuwen en zinnen gestadig geroerd en bewogen: gestadig allerlei reflexiebewegingen opgewekt. Welk eene oefening en volharding is er dan noodig, eer men zich gehard en gewend en die kracht van wederstand heeft eigen gemaakt, waardoor men bekwaam is, om zich-zelven te besturen. En bedenkt men daarbij, hoe die kinderen op onderscheiden tijden geboren en groot gebragt, door ouders zelf onvolkomen, op verschillende trappen van ontwikkeling, vroeger en later, daarvan het merk moeten dragen, hoe zij onderling ongelijk moeten zijn en wederzijds op elkander werken, zoo kan het ons niet bevreemden, dat in hetzelfde gezin, onder afstammelingen van dezelfde ouders, groote verscheidenheid moet heerschen en niet één kind aan het andere geheel gelijk zijn.

Meest en grootst is die overeenkomst en gelijkheid bij tweelingen, zooals dit dikwijls wordt opgemerkt. En echter ook onder dezen is verschil. Niet alleen is gewoonlijk het

eene tweelingskind sterker, dan het andere, maar bovendien ontbreekt het niet aan voorbeelden, dat geaardheid en temperament uiteenloopen. BLUMENBACH teekent het aan omtrent die Hongaarsche tweelingzusters, waar de vereeniging zoo naauw was, dat zij gepaard moesten leven. En 't zou belangrijk zijn, tweelinggeboorten ook uit dit oogpunt te beschouwen, omdat men daarbij meerder gelijkheid aantreft. Maar ook buiten dat ziet men in 't zelfde gezin bepaalde typen, waarnaar men de kinderen groepéren kan en die al wederom door de ouderlijke typen en derzelver versmelting of verbinding kunnen worden opgehelderd en begrepen: als men daarbij tevens op de overgangsvormen acht geeft.

ONVRUCHTBAARHEID. — OUDERDOM.

De studie der vrouw als moeder en die des mans als vader is hoogstbelangrijk, tot kennis van beiden en tot zelfkennis. Gedurende de moeijelijkheden en bezwaren der dragt en verlossing is er menige gelegenheid voor de vrouw tot zelfonderzoek: tot onderzoek van haar gestel, vooral van haar zenuwgestel en humeur en gemoedsstemming, tot peilen van haar gevoel en sympathie, die geheel iets anders is, als 't geen er voor doorgaat en voor wordt uitgegeven — sentimentaliteit. Geduld, lijdzaamheid, onderwerping, geloof, vertrouwen, ootmoed, liefde die zich-zelve vergeten kan voor anderen, dat alles kan hier beproefd worden en uit de praktijk de theorie blijken. Want hier is experimentaal-physiek, is empirische gynaecologie te leeren, voor den obstetricator medicus inzonderheid, die als een WIGAND de natuur bespiedt en beluistert.

Doch de vrouw niet alleen, ook de man heeft overvloedige gelegenheid tot zelfonderzoek en zelfkennis, als hij geroepen wordt, om voor vrouw en kind te waken en te zorgen, om praktisch zijne theorie en beginselen te toonen en te beoefenen, om zich-zelven voor anderen te verzaken, om zijne liefde voor de zijnen te beproeven, om eigen gemak en ge-

noegen en rust voor hen op te offeren. En zal ik het niet openlijk belijden, dat zoo de vrouw hare zwakheden, hare minder goede tijden en buijen heeft, de man hier menigmaal veel te kort schiet en sterker is in theorie en leer, dan in praktijk en handel: dat meermalen de zwakke vrouw den sterken man beschaamt en dat het egoistisch bestaan van den man een scherp contrast maakt met het sympathisch leven en werken der vrouw.

Aan de ongemakken en het leed van het kinderbaren gewent de vrouw zoo weinig, dat zij gemeenlijk tegen de laatste bevalling nog meer opziet, dan tegen de vroegere en dat dit opzien niet zelden de bron is van huisselijk ongenoegen, van verwijdering en schending van huwelijkstrouw. Want niet altijd is de overtreder de schuldige, of de beleedigde de schuldelooze en wanneer zelfzucht het gedrag bestuurt, is het geenszins te verwonderen, dat liefde naar elders de wijk neemt.

Er is een tijd, dat de vrouw ophoudt schoon of aanminnig te zijn, een tijd van onvruchtbaarheid en verwelking. Dan is zij aan menig gevaar blootgesteld, wanneer die kritische periode niet geregeld wordt. Dan beweert men, dat zij meer gelijkvormig wordt aan den man: en zeker er zijn organische veranderingen, welke dit gevoelen aannemelijk maken. Evenwel zelfs in den ouderdom behoudt zij de trekken en het karakter der vrouw: dat gevoel, die sympathie, dat gezellige en huisselijke, 't geen haar van den man onderscheidt. 't Is voor den anthropoloog een hoogstgewigtig punt van onderzoek, na te vorschen wat de overeenkomst en de verscheidenheid zij der ouden: vrouw en man, en hoe het menschelijke in dat laatste levenstijdperk zich openbaart. Beiden leven in de herinnering. Voor beiden is de gewoonte eene tweede natuur geworden en gelijk de ziekten der jeugd in den ouderdom of terugkeeren, of naziekten verwekken, zoo vergezellen de gebreken der jeugd dien laatsten levenstijd of laten daarin zigtbare sporen achter. Maar niet minder blijft daarentegen aan de ouden van dagen het moreel karakter en de zedelijke vorming en kracht eigen, die zij zich vroeger verworven hebben, verhoogd door er-

varing en levenswijsheid en een rijp oordeel en bedachtzaamheid. De levenstheorie is levensempirie, de kunst wetenschap geworden, het tegenwoordige en verledene ontsluijert de toekomst: reeds vertoonen zich de kiemen van later ontwikkelingen: en van schijnbeelden en meeningen en vooroordeelen bevrijd, door drift noch hartstogt opgewonden, wendt zich de blik naar het ware en wezenlijke en blijvende en terwijl de oude liefde niet verflaauwt, geven warmte en licht een koesterend en helder schijnsel daar binnen, ja naarmate de extensieve kracht vermindert, wordt de intensieve kracht verhoogd. Want bedriegen zou men zich, als men waande, dat achter die rimpels en onder die grijze haarlokken winterkoû en wintervorst heerschten: in het binnenste gloeit het vuur, dat eenmaal naar buiten vlamde; sympathie en energie zijn verbonden tot één wezen, dat onder een anderen hemel en op eene andere aarde bloeijen zal en vruchten dragen; het verouderd kleed wordt afgelegd. Wat wordt er van het innerlijk wezen? Eene vergelijkende betrachting des ouderdoms, vooral met betrekking tot de psychologie, ontbreekt. Het algemeene; vermindering van geheugen en zintuigelijk leven, praatzucht, klagten over het tegenwoordige, prijzen van het verledene, vreesachtigheid, wankelmoedigheid, besluiteloosheid en dergelijke, voldoet niet: nog minder, omdat het meer de gebreken van den ouderdom, dan wel deszelfs aard en natuur betreft. Is het waar, dat de zielsvermogens met het ligchaam afnemen? Of is dit alleen waar ten opzigte van geheugen en verbeelding: terwijl oordeelskracht en rede toenemen? Hoedanig is het inwendig ziele-leven en het bestaan van den geest? Zietdaar vragen, die tot heden nog onbeantwoord bleven.

De geheele mensch wordt niet gelijkelijk oud en niet alle deelen bij alle menschen [1]). Zijn er niet ouden die 't gebruik hunner zintuigen lang behouden? Zijn 'er niet wakkere grijzen, vol jeugdig vuur en geestdrift? Zijn er niet moe-

---

[1]) Zie Involutie: verouding van hersenen en zenuwen, van 't hart, van de long, van de buik- en bekken-organen.

ders, die hoogbejaard in ijver en liefde kinderen en kindskinderen overtreffen? Een grondtrek is er in het menschelijk leven, die niet veroudert: het is de liefde in haar velerlei wijzigingen en rigtingen voor hetgeen schoon en waar en goed is: liefde voor kunst, liefde voor wetenschap, voor symmetrie, harmonie, voor studie, voor waarheid, voor orde en regt en deugd, voor vaderland en vrijheid, voor huisgezin en nakroost; want zij werkt en leeft en beweegt zich in allerlei vormen en kringen en zoo zij op het wezenlijke en blijvende gerigt is, tiert en bloeit zij ook in den ouderdom en wordt gekweekt door hoop, die ons tot aan het graf bijblijft. Door dat element is de mensch ontsterfelijk en onverderfelijk, dat onderhoudt zijne kracht en voedt en koestert haar: dat alleen blijft van hem over; daardoor alléén werkt hij op anderen en leeft hij voort in hunne nagedachtenis. Want gelijk het spreekwoord zegt: oude liefde roest niet; en is de mensch niet geheel in het zinnelijke verzonken of begraven in egoisme en zich-zelf afgestorven, zoo zal hij voortleven in de maatschappij, waar ook zijne liefde hare warmte en haar licht verspreidde, voortleven in zijne nakomelingen, aan wie hij de fakkel der liefde had overgegeven.

INVLOED VAN WARMTE EN KOUDE OP ZIEKTE EN STERFTE.

Statistieke opgaven uit verschillende oorden hebben den invloed van warmte en koude op gezondheid en leven der menschen in 't licht gesteld. In ons vaderland is het maximum der sterfte in Januarij en Februarij, het minimum in Junij en Julij: hetgeen overeenstemt met het maximum der koude en warmte volgens den meer geregelden gang der temperatuur: waarbij echter de plaatselijke gesteldheid en het verschil der provinciën en van steden en het platte land moet worden in 't oog gehouden, gelijk Doctor de Man omtrent Zeeland heeft opgeteekend: alwaar een tweede maximum van sterfte in September wordt waargenomen. Dezelfde

schrijver haalt de stelling van MOSER aan, dat eene verhooging van de warmte boven den gewonen stand, de sterfte des winters vermindert en des zomers vermeerdert en dat het dalen der temperatuur beneden den gewonen stand in beide jaargetijden het omgekeerde doet en voegt er, na latere waarnemingen te hebben medegedeeld, ten overvloede bij: »»Men kan vermoeden uit het bovenvermelde, dat het ook hier in het oog moet loopen, dat de koudste winters en warmste zomers de grootste sterfte geven."''

Eene andere formule van MOSER: hoe vochtiger de lucht, des te minder wordt de sterfte en omgekeerd, wordt ook door CASPER in diervoege bevestigd, dat hij de drooge koude als de ongunstigste voor het leven en de gezondheid voorstelt. Zeker is het, dat ook in ons land de natte jaren tegenover de drooge in eene gunstige verhouding staan: terwijl de zieken in aantal meer nog in heete zomers, dan in koude winters stijgen.

De koude is dan meest nadeelig, als de kracht van wederstand minder is: dat is en in de eerste kindschheid en in den ouderdom. Maar voor jonge kinderen is daarentegen exces van warmte nadeeliger dan voor oude lieden. CASPER wil, even als MOSER, de statistiek op ziekten hebben toegepast. Waaromtrent ik de opmerking niet weêrhouden mag, dat het met de tegenwoordige wijze van zien weinig strooken zou, de gewone diagnostische tabellen met de oude ziektevormen en ziektenamen te behouden, maar dat het mij doelmatiger voorkomt, zich vooralsnog bij 't meest algemeene te bepalen, of wel anthropologische tabellen optemaken, die meer zuivere en praktisch bruikbare resultaten beloven.

Ziet hier eenige algemeene gevolgtrekkingen, door CASPER betreffende den gang der ziekten, zooals ze in Berlijn zijn waargenomen, medegedeeld.

1. Onder alle jaargetijden geeft de winter de meeste aanleiding tot ontstekingen en het voorjaar is het meest doodelijk voor lijders aan die ziekten, inzonderheid aan borstontstekingen [1]).

[1]) Aangaande de heerschende meening, dat longziekten zeldzaam zijn

2. Koude winters, warme voorjaren en zomers en najaren vermeerderen gevaar en doodelijkheid van hoofd-, hals- en borstontstekingen en omgekeerd.

3. De meeste teringlijders sterven in de lente, daarna in den winter: de minste in den herfst en zomer.

4. Zenuwkoortsen zijn 't menigvuldigst en doodelijkst in den herfst, het zeldzaamste en minst gevaarlijk in de lente.

Hoe ouder de mensch wordt, hoe gevaarlijker voor hem de winter en hoe gunstiger de zomer.

Dat, gelijk Süssmilch beweert, de maand Mei het maximum, of gelijk Casper aanvoert, de maand December het minimum der ziekten zou opleveren, kan geenszins voor algemeen geldend worden aangenomen en niet onverschillig is bij zoodanige opgaven de verdeeling van het jaar, welke de schrijvers in hunne rekeningen gevolgd zijn. Want, als in alle andere navorschingen, zoo is ook in die, welke op de statistiek betrekking hebben, gelijkmatigheid en naauwkeurigheid in de wijze van berekenen eene eerste voorwaarde: of liever eene der eersten. De eerste toch is de juiste kennis der feiten. Immers van dezen moet men verzekerd zijn, men moet er zich op kunnen verlaten, en om tot algemeene regelen te kunnen opklimmen, moet men over groote getalreeksen te beschikken hebben. Wanneer men nu overweegt, dat de geneeskundige statistiek eerst in hare opkomst is, dat men vooralsnog groote behoefte heeft aan een rijken voorraad van welgeconstateerde feiten, dat de statistieke methode nog verre af is van vol-

---

binnen de keerkringen, zegt Prof. Allan Webb: I *will observe 1st that the dissecting rooms in the Bengal College of medecine — from natives of every part of India, have supplied a great part of the specimens of tubercular disease in our museum: — and 2nd that the record of cases here given shews, that phthisis and pulmonic affections are at least not uncommon diseases among natives of India and only yield in frequency to cholera and dysentery and spleen; presenting every form and variety that is to be met with, in any other part of the world. True it is, that this great family of diseases of the respiratory organs, like that last recorded of the heart and circulation, wil be sought for in vain in any work upon Indian diseases with wich I am acquainted; but, alas, most true it is, that they exist here nevertheless.*"'

komen te zijn, dat zij nog moet aangeleerd en door gedurige oefening volmaakt en verbeterd worden, dan zal men ligtelijk begrijpen, hoe verkeerd het zijn zoude, in de plaats van onderzoek een leerstelsel te zetten. Alleen dit is geoorloofd en daarop geeft ons de verworvene kennis regt, dat wij in de veronderstelling voortwerken van, even als in de overige natuurfeiten en natuurverschijnselen, ook hier éénmaal regel en wet te zullen vinden. Zulk eene veronderstelling mag en moet ons leidend beginsel zijn. Aan die veronderstelling het gevondene te toetsen en bij ons zoeken en vorschen, daarop het oog gevestigd te houden, dat is ons voorschrift en dat de last, die ons is opgedragen. Zoodra wij die veronderstelling opgeven, die hoop en verwachting laten varen, is het ongerijmd, den arbeid voorttezetten. Wie toch zou willen zoeken, als hij niet hopen, niet verwachten, niet veronderstellen mogt, te zullen vinden. Groot is de arbeid en weinig zijn de arbeiders. Daarom wenschen wij, dat de arbeiders vermeerderen en dat de Landsregering overal het gewigt van die taak moge leeren inzien en den arbeid met haren magtigen arm ondersteune: terwijl wij onze landgenooten wijzen op de loffelijke pogingen, die tot dat einde hier en elders zijn aangewend. Mogt het voorbeeld van Doctor de Man ook in andere provinciën van Nederland navolging vinden!

DE SAISOENEN: ACCLIMATISATIEPROCESSEN. TEMPERATUURZIEKEN.

Wanneer de reiziger van eene koude in eene warme of van eene warme in eene koude luchtstreek zich begeeft, wanneer wij ons in den winter van de buitenlucht aan den warmen haard plaatsen, of in den zomer uit de zonneschijn in den killen kelder gaan, dan ondervinden wij de magtige werking eener snelle afwisseling van temperatuur, die niet kan nalaten, eenen hevigen indruk op ons zenuwgestel te maken en het levensevenwigt in gevaar brengt. Iets der-

gelijks, hoewel in minderen graad, ondergaan wij ieder jaar, bij den overgang van zomer in winter en van winter in zomer. Het gevolg van dien overgang is doorgaans een acclimatisatieproces, dat wij verkoudheid noemen en dat naarmate van buiten- en binnenhuid, die het treft, naarmate van de buiten- of binnenbekleedselen van hoofd, borst, of buik, die het aandoet, onderscheidene toevallen voortbrengt en nu deze dan gene verrigtingen belemmert. De uitgestrektheid van huid en slijmhuid, de velerlei dieetzonden, huidbedekking of huidontblooting, ongelijke kracht van wederstand op verschillende punten, zenuwindrukken en wat niet al, vereenigen zich, om dat acclimatiesatieproces te doen variéren en zoo ontstaan zinkingen en koortsen en gevoels- en bewegings- en afscheidingsanomaliën — neurosen en haematosen, die men met geleerde termen betiteld en van elkander afgezonderd heeft, ofschoon allen onder de groote rubrieken van voor- en najaarsziekten[1], of eenvoudiger nog, onder den algemeenen naam van acclimatisatieprocessen konden worden uitgeduid en begrepen. Zijn die indrukken zwak en voorbijgaande, zoo herstelt zich het evenwigt door vermeerderde, vicariérende afscheidingen, zijn ze sterker en aanhoudender; zoo ontstaan bloedstasen met sereuse exsudaten, die later muceus of albumineus worden; men noemt ze zinkingen, verkoudheden; zijn ze hevig en doordringend, zoo worden bloedstasen met fibreus, croupeus exsudaat voortgebragt, die in hare retrograde beweging muceus en sereus geworden, het fibreus, croupeus stremsel losweeken en afvoeren of wegspoelen. Somtijds daarentegen organiseert zich op dien bodem de aangevoerde stof: er ontstaan cellen, vliezen, bloed en bloedvaten, die later weder in verweekings- of smeltingsprocessen te niet gaan. Eveneens brengt veranderde temperatuur veranderde innervatie te weeg en spoort bij koude tot beweging, bij warmte tot rust: waardoor het wankelend zenuwevenwigt gehandhaafd, en bloed- en zenuwstroom geregeld en onderhouden worden.

't Is mijn oogmerk niet, dit onderwerp verder te vervolgen. Liever wil ik de beletselen aanwijzen, die dit acclimatisatieproces in den weg staan en te dikwijls afbreken. Die

beletselen zijn, bij den overgang van warmte in koude, gebrek aan voedsel en deksel bij de armen, gebrek aan beweging en ongeëvenredigde kunstwarmte bij de rijken: en in het tegenovergestelde geval, bij den overgang van koude in warmte, te schielijke afwisseling van deksel, vooral bij de laatsten en niet zelden liederlijkheid of afmattende krachtsinspanning bij de eersten. Want die gezond wil blijven, moet diëet en levenswijze naar saisoen en weder weten te wijzigen [1]).

HET LEVEN IN HOOGER OF LAGER LUCHT.

De luchtzee, waarin wij leven, heeft hare hoogten en diepten, hare oppervlakte en haren bodem. Dáár is zij ijler en zuiverder, hier is zij zwaarder en onreiner. Dat dit op ademhaling, bloedsomloop, zenuwinvloed, een magtig en gewigtig vermogen uitoefent, moet ieder in 't oog vallen. En zoo is 't ook. Zijn niet de lage deltalanden de uitgangspunten van ziekten en smetstoffen, die de lucht vergiftigen en zich over de oppervlakte verspreiden? Pest, gele koorts, cholera, allerlei soort van moerasziekten hebben daar haar oorsprong en moerasdampen stijgen van daar op, om zich met de lagere lucht, of onderste stroomen te vermengen, zoo ze niet door windvlagen verstrooid, of door regenbuijen worden neërgeploft.

Wij Nederlanders wonen op den bodem der luchtzee, in het deltaland van den Rhijn en op ons is dus dat alles, wat wij boven vermeldden, volkomen toepasselijk. Een blik op de wereldkaart moet ons overtuigen, dat de grootste, de rijkste bevolking zich daar in die deltalanden, aan de zee-

[1]) Wordt de leer omtrent de zamenstelling van het azoton in de wetenschap opgenomen, zoo kunnen wij een nieuw tijdperk van studie der dampkringswerking te gemoet zien. Vergelijkt voor de ontdekking: SCHÖNBEIN, über die Erzeugung des Ozons auf chemischen Wege. Basel 1844.

kusten en riviermonden heeft opgehoopt en dat de kleiner helft van het menschdom de zuivere hoogere berglucht inademt, of de frissche gezonde landlucht geniet; en kunnen wij ons dan nog wel verwonderen, dat de verhouding van zieke tot gezonde bevolkingen nog altijd zoo ongunstig gebleven is?

HET LEVEN IN GROOTE, BEVOLKTE STEDEN.

Waar zijn de grootste hospitalen en de rijkste anatomische kabinetten, waar ziet men de meeste dwergen en wanstaltigen en kwaadsappigen en kwijnenden? Zoekt ze in de groote bevolkte steden. Heeft niet de gevoelige STERNE onder één rubriek dwerg en Parijs vereenigd en de geestige DICKENS de rijke voorraad zijner caricaturen in Londen opgezameld? Leest de Clinique Médicale van ANDRAL en gij zult er talrijke bewijzen vinden van de gevaarlijkheid der Parijsche smetlucht voor vreemdelingen en bij de Engelschen is de cachexia Londinensis tot een spreekwoord geworden. 't Is niet de bedorven lucht alléén, die groote steden zoo gevaarlijk maakt; want er is eene zedelijke besmetting, die er zich aan paart. Maar toch in 't groot beschouwd, is het luchtbederf door groote opeengehoopte menschenmassa's onder de gewigtigste oorzaken te tellen, die de levensduur in groote wereldsteden verkort en inkrimpt en hetgeen niet minder treurenswaardig is, die het levensgenot door ziekelijkheid verbittert. Geen wonder dan, dat de gegoeden de genoegens van het landleven met de bezigheden en bedrijvigheid van het stadleven verwisselen en dat het denkbeeld, om op het land bezigheid en bedrijf te zoeken, bij velen gereeden ingang vindt.

PROSTITUTIE, DRONKENSCHAP, PAUPERISME.

Hoe laag de vrouw moet gezonken zijn, om zich voor geld aan den eersten den besten over te geven, kan moeijelijk bepaald worden, zonder hare geschiedenis te kennen. En als men dan oorsprong en voortgang van het kwaad heeft nagevorscht, zoo zal men zeker Engelsch Schrijver moeten toestemmen: dat de gezonkene vrouw niet altijd de meest verachtelijke is in de treurige geschiedenis der prostitutie. Ja treurig, mijne vrienden! is die geschiedenis. Want zij bevestigt onze vroegere stelling, dat er in het kwade evenzeer vooruitgang is, als in het goede, en dat de maatschappij, waarin het kwaad element geduld wordt, er zwaar voor boeten moet. Het pauperisme, het celibaat, trek naar vrijheid en ongebondenheid, verwaarloosde opvoeding, gebrek aan beginselen, slechte voorbeelden, zedelooze schriften, onmatigheid, vooral dronkenschap, vereenigen zich om het kwaad te onderhouden en den Staat jaarlijks een ontzettend verlies te berokkenen: een verlies dat steeds grooter en grooter wordt; terwijl de prostitutie de hoofdoorzaak is der verspreiding van eene ziekte, die niet ophoudt het krachtigste deel onzer bevolking te ontzenuwen. Daarenboven heeft zij eene nieuwe soort van industrie ingevoerd, die in groote steden tot de gruwelijkste misdaden aanleiding geeft.

Reeds bij de oudste volkeren vindt men gewag gemaakt van vrouwen, die zich voor geld prijs gaven, en niet zelden waren de tempels der afgoden bordeelen, waar de ontucht openlijk gepleegd werd. In de Christenheid zijn zij, niettegenstaande de reinheid en heiligheid door de christelijke zedeleer voorgeschreven, blijven bestaan, en thans heeft in de geheele dusgenaamde beschaafde wereld iedere stad haar bordeelen. Door deze publieke huizen en de publieke vrouwen aan het opzigt der politie te onderwerpen, heeft men in Parijs getracht de verspreiding der venussmet te beperken en erkennen moet men het, dat de politie aldaar met

de meeste energie en inspanning gedurende eene reeks van jaren is werkzaam geweest, om dit haar oogmerk te bereiken. Tot bewijs dezer stelling strekke PARENT-DUCHATELET's doorwrochte monographie: een werk waaraan de Schrijver acht jaren besteed heeft van een leven, toegewijd aan de beoefening der gezondheidspolitie en hetgeen in veelzijdigheid van onderzoek alles overtreft, wat over dit belangrijk onderwerp is uitgekomen.

Door het toelaten en onder opzigt stellen der bordeelen, door het enrégistréren en visitéren der publicke vrouwen, door hare geneeskundige behandeling in hospitalen, is zeker in Parijs veel gewonnen: doch altijd zullen politiemaatregelen ontoereikend zijn voor dusgenaamde stille huizen en geheim overspel, waardoor de besmetting zich over alle klassen der maatschappij verspreidt, zonder dat de politie daartegen waken kan.

Belangrijk is het een blik te werpen in het innerlijk leven van die ongelukkigen, in dat der zoogenaamde *dames de maison*, in de wijze, waarop de voorwerpen van industrie door deze laatsten geworven worden, in 't geen vermeld wordt omtrent de hôtels garnis, in de betrekking der bordeelen tot winkels, kroegen, koffijhuizen, in die tot het garnizoen en tot de omstreken der stad en in het eindelijk lot dat dezulken wacht, die zich aan deze levenswijs overgeven: haar te volgen in de maatschappij, waarin zij wederkeeren, of in de gevangenis of het gasthuis.

Ofschoon men het betreuren moet, dat de politie, hoe ook ingerigt, nimmer bij magte zal zijn, het kwaad te keeren, of te doen ophouden, zoo moet men evenwel erkennen, dat veel beperkt, gematigd, voorgekomen kan worden. Om zich daarvan te overtuigen, vergelijke men het werk van PARENT-DUCHATELET met dat van POTTON over de prostitutie in de stad Lyon en nog meer in 't bijzonder met dat van RYAN over de prostitutie in Londen en New-York: zoo zal men zien, dat terwijl Lyon reeds veel verschilt van Parijs, en aldaar de uitkomsten veel ongunstiger zijn, niets de verregaande zedeloosheid evenaart, die in Engelands Hoofdstad en Noord-Amerika heerscht. De berigten aangaande de prostitutie in Londen en

New-York zouden fabelen schijnen, of romansverdichting, zoo ze niet door daadzaken waren gestaafd. Zij leeren ons, wat te vreezen is, als de politie zich aan dit gedeelte harer roeping onttrekt, of de wetgeving de authorisatie daartoe niet verleent. Hetgeen onlangs in Berlijn gebeurd is, moge het gezegde bevestigen, waarbij we ons onwillekeurig TACITUS getuigenis aangaande de kuischheid der heidensche Germanen herinneren.

Voor onze anthropologische studiën zijn inzonderheid de biographiën gewigtig van befaamde vrouwen in CARL RÖHRMANN's Bijdrage, vergeleken met: *Die Prostitution in Berlin und ihre Opfer*, alsmede de biographische berigten in RYAN's *Prostitution of London*, en eindelijk: *Das galante Wien; Sittengemalde von* ANTON JOHANN GROSS HOFFINGER, Leipzig 1846: een tafereel der zeden van Oostenrijks Hoofdstad, dat indien het waarheid behelst, haar boven andere wereldsteden merkteekent. Voor onze groote steden waren dergelijke bijdragen niet minder belangrijk tot vergelijking en zelfkennis: te meer daar Amsterdam in dit opzigt bij het buitenland eene ongelukkige vermaardheid gekregen heeft. Hier echter is de historische kritiek onontbeerlijk. Want nergens is liegen en bedriegen meer gewoonte, nergens zijn waarheid en verdichting naauwer ineengevlochten, dan in dit gedeelte der chronique scandaleuse. Zelfs PARENT-DUCHATELET heeft zich door vooringenomenheid met zijn onderwerp menigmaal laten leiden: gelijk het Londener Committé evenmin die kalmte en bezadigdheid heeft kunnen bewaren, die noodig zijn, om de prostitutie in haar geheel zamenstel te analyséren.

Innig is de band tusschen onmatigheid en ontucht en tusschen matigheid en onthouding: maar niet minder innig die tusschen traagheid of luiheid en liederlijkheid bij beiderlei kunne. Kende men het individueel karakter dergenen die zich meest en ongebondenst aan de geslachtsdrift overgeven, men zou klaarder inzigt verkrijgen in den aard der kwalen, waaraan onze maatschappij kwijnt, en niet het pauperisme als laatste bron beschouwen, maar verder doordringen en misschien met de bronnen ook de middelen ontdekken, om die te stoppen. Want even onbetwistbaar als het

toenemend pauperisme, even onmerkbaar is zijne strekking om het menschelijk geslacht tot nieuwe studie der maatschappij en nieuwe krachtinspanning en krachtaanwending optewekken en aantesporen. Het pauperisme wijst op een diep verholen gebrek in de zamenleving, dat eene geheele vernieuwing en wedergeboorte noodzakelijk maakt, die van het welbegrepen Christendom moet uitgaan. Gebrek aan zelfkennis en kennis der zamenleving in haar organisatie, vooral gebrek aan pligtbesef is onder de mindere klassen der maatschappij, dienstbaren en werklieden tegenwoordig meer dan vroeger algemeen. De organisatie van den arbeid is thans minder behoefte, dan de organisatie van den levensregel. Het leven en zweven in schijn, de zucht tot zelfverheffing en pronk komen telkens in strijd met de wezenlijkheid: daarom blijft de voorstelling der waarheid in sprekende feiten en tabellen eene behoefte voor allen die den schijn najagen, en hunne zinnelijkheid zonder schaamte of terughouding gewoon zijn te volgen.

Prostitutie en dronkenschap zijn in het praktische leven naauw aan elkander verwant: de laatste is eene soort van krankzinnigheid, die het gevolg is van 't misbruik van geestrijke dranken. Wat is de oorzaak van dit misbruik? Ik geloof niet, dat men tot nog toe genoeg daarop heeft nagedacht. Dat het een diepen grond heeft in de menschelijke natuur, is daarom te vermoeden, dewijl het zoo algemeen is, zoowel bij beschaafde, als onbeschaafde volken: terwijl het met vadzigheid, overspel en eene menigte andere ondeugden naauw zamenhangt. Laat ons trachten dit verschijnsel opteholderen. Lust en onlust wisselen elkander af in het leven. Het laatste gevoel is ons even onaangenaam, als het eerste begeerlijk: wij verlangen van dat onaangenaam gevoel bevrijd te zijn en het aangename te ondervinden. Nu eens zoeken wij door gezellig verkeer, verstrooijing, vermaken, dan door lectuur, studie, kunst, wetenschap aan dat verlangen te voldoen, of eindelijk door zingenot, opwekking, opgewondenheid, waartoe wijn of sterke drank het gereedste middel aan de hand geven. Is niet het gebruik of misbruik van tabak, koffij, punch, opium aan dezelfde begeerte toe-

teschrijven? Aldus wordt het plantenleven, dat velen leiden, gedurig door episoden van opgewekt dierlijk leven afgewisseld en de sterke trek naar genot, en de ingeschapen afkeer van al wat verdrietig, vervelend, pijnlijk is, door het grijpen naar den troostenden drank uitgedrukt. Zoolang menschelijke ellende gevoeld wordt, zal menschelijke zinnelijkheid den beker der vergetelheid opnemen en zoolang de mensch zich niet boven zinnelijkheid verheft, zullen roes en verstrooijing hem moeten helpen het eentoonig en dikwijls moeitevol leven door te komen en den langen vervelenden tijd te dooden. Het misbruik, waarvan wij spreken, heeft dus dieper grond, dan men gewoonlijk vermoedt. De mensch ongewoon en vreemd in het ernstig prozaleven, ongeneigd tot pligtbetrachting, met zijn geweten in onmin, zich-zelf een raadsel, door het verledene aangeklaagd, bevreesd voor de toekomst, zoekt zich te bedwelmen en te verdooven, om uit dien onbehagelijken, pijnlijken toestand in een anderen meer behagelijken overtegaan en zijne dagen vol zorg en kommer weg te droomen.

Weinig menschen kunnen leven bij water en brood of onthouding. Heeft men éénmaal van de verboden vrucht geproefd, hoe bezwaarlijk valt het zijne begeerte te bedwingen! Ziet men het niet aan het schromelijk misbruik van andere dingen, die men zich tot gewoonte gemaakt heeft, van tabak bijvoorbeeld, hoe ligt men zich aan 't een of ander verslaven kan. Deswegens ware misschien het afschaffingsysteem boven het matigheidsysteem aan te prijzen: als men maar iets anders en beters in de plaats kon stellen, of liever het ledige, dat gevoeld wordt, aanvullen. Maar tot dat einde zou de geheele opvoeding veranderd moeten worden. Geen onderwijs, zoo als men pleegt te geven, maar kennis van zich-zelven, van eigen ligchaam, kennis van de zamenleving, Bijbelkennis vooral, die den mensch en het menschelijk leven in het ware daglicht plaatst, en al die valsche, nevelachtige voorstellingen verdrijft, waardoor men zich-zelven en anderen miskent en misleidt.

Niet te vergeefs staat er geschreven: De kinderen dezer eeuw zijn schranderder in hun soort, dan de kinderen des

lichts; want de zedebedervers verstaan hunne kunst beter, dan de zedeverbeteraars. In de groote wereldsteden heeft zich sedert de eerste Fransche Revolutie de zedeloosheid een welberekend systeem gevormd, dat niet vergenoegd met het tegenwoordige, zich vooral van de toekomst en het opkomend geslacht meester maakt. De middelen, waarvan zij zich bedient, zijn: een uitgebreide handel in obscene platen, of teekeningen, die in winkels ten toon hangen, of door dienstboden in de kostscholen worden binnengesmokkeld, pennytheaters, kinderbordeelen, koppelhandel door Joden en Christenen gedreven, waarbij de kinderlijke onschuld aan de meestbiedenden verkocht en de hospitalen door gevéroleerde kinderen bevolkt worden, de prostitutie openlijk in 't leven ingevoerd, pamphletten, caricaturen, feuilletons, dagbladartikels, chronique scandaleuse; dit alles verraadt zulk een weloverdacht plan, zulk eene door ervaring meer en meer verfijnde taktiek, dat het aan zedeleeraars en zedehervormers tot model en voorbeeld verstrekken kan. Gewoonlijk toch trekt men tegen ééne ondeugd te velde, zonder te bedenken, dat de wetenschap van het kwaad, even als die van het goed één geheel uitmaakt en dat men een gebrek niet verbeteren kan, zonder het gansche gestel te veranderen. Ledigheid van geest voert tot verveling, verveling tot onmatigheid, onmatigheid tot ontucht, ontucht tot verkwisting, oneerlijkheid, eerloosheid en allerlei misdrijf. Zoo hangt alles zamen en boeten de kinderen niet zelden voor de zonden der ouders of voorouders: terwijl de leugengeest alreeds bij hun intrede in de wereld er op uit is, om hen door den zwijmeldrank der zinnelijkheid te bedwelmen en hunne vatbaarheid voor licht, waarheid en leven te verdooven en uitteblusschen.

Komen wij nogmaals op het pauperisme terug, zoo dringt zich de overtuiging aan ons op, dat handenarbeid zonder ontwikkeling van een hoogeren geestelijken aanleg het plan niet zijn kan, waarvoor de mensch geschapen is en dat wij, om met een geacht Schrijver te spreken, langzaam den tijd te gemoet gaan, waarin de verwaarloozing van onzen geestelijken aanleg volstrekte onbekwaamheid ten gevolge zal

hebben, om in eigene behoeften te voorzien. Immers heeft de vindingrijke geest der werktuigkundigen, wat te voren door organische krachten van menschen of dieren verrigt werd, beter en naauwkeuriger door physische krachten leeren verrigten en aldus de behoefte aan handwerkslieden verminderd. Past het daarover te klagen en den goeden ouden tijd terugtewenschen, toen menschen de machines waren, die den geesteloozen arbeid moesten volbrengen, of voegt het nu niet veeleer, het verstand te scherpen, den geest in te spannen, en de edeler vermogens te oefenen, om nieuwe en zekerder middelen van bestaan op te sporen? Want, teregt beweert meergemelde Schrijver: dat luiheid van geest en verstand, nog meer dan die des ligchaams, het welbegrepen gebruik van vele dingen doet missen, en eene, zoo niet de voornaamste oorzaak is van het pauperisme. Daarom mag ook de liefdadigheid geen routine of mechanisch geven zijn: vindingrijk moet zij hare kunst naar de individueele behoeften weten te regelen: en hoe zou zij dit kunnen zonder ernstig en veelomvattend anthropologisch onderzoek?

STUDIE VAN DEN MENSCH IN DE MAATSCHAPPIJ.

Door den gang van ons onderzoek zijn wij aan een hoogstgewigtig punt van dat onderzoek genaderd: de studie namelijk der Maatschappij en van de wetten, die haar beheerschen. Beschouwden wij tot dusverre den mensch op zich-zelven, thans willen wij hem betrachten als lid van dat groot ligchaam. Daarop willen wij ons onderzoek overbrengen en voortzetten. Welaan dan, mijne vrienden! treedt met mij de maatschappij binnen en bestudeert er den maatschappelijken mensch, den middelmensch, of *l'homme moyen*, zoo als hij in de leer der *physique sociale* genoemd wordt.

DE MIDDELMENSCH.

l' Homme moyen, de middelmensch, is een wezen, dat nergens bestaat en echter overal gezocht wordt, waar men de statistiek op de anthropologie verlangt toetepassen. Om dit deel van ons onderzoek te bevatten, moeten wij den eersten oorsprong 'er van kortelijk ophalen. Zonder de geschiedenis toch van 't verledene, is de tijd dien wij beleven niet wel te begrijpen, nog minder de koers, dien wij nemen.

Het werk van Joh. Pet. Süssmilch: *Die Göttliche Ordnung in den Veranderungen des menschlichen Geslechts, aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen*, verplaatst ons in een tijd, waarin het geloof de wetenschap voorbereidde. De statistiek van welke, hoe onvolledig toen ook, Süssmilch tot betoog zijner stelling zich bediende, is daarna gedurig beter en naauwkeuriger beoefend geworden. Zij is op het terrein der wetenschap overgeplant en haar dienstbaar gemaakt en nu met deze der maatschappij cijnsbaar geworden. Bijna een eeuw later verscheen een werk van Quetelet: *Sur l' Homme et le développement de ses facultés, ou Essai de Physique sociale*, wiens titel, vergeleken met dien van Süssmilch, den gang van het onderzoek beter aanduidt, dan eene uitvoerige redenering of voordragt dit zou kunnen doen. De vraag is hier niet naar het gezigtspunt, de vraag is naar de stelling en deze komt hierop neder: Is de maatschappij aan natuurwetten onderworpen? eene vraag, die wel stout, doch geenszins vermetel is, omdat zij de Goderkentenis en Godverheerlijking niet buitensluit. Veel vreemder en vermeteler klinkt de leer van het *Fatum*, die men met de wetenschap wil amalgaméren. 't Is begripsverwarring, om van de Godsdienst wetenschap en van de wetenschap Godsdienst te maken: maar 't is geen begripsverwarring een God te vereeren, die bij iederen voortgang en iederen vooruitgang in de wetenschap zich heerlijker en wijzer en magtiger ver-

toont en diepten openbaart, die stervelingen in de eeuwigheid hopend doen inzien [1]).

Leven en dood, ziekte en gezondheid, misdaad en deugd, krankzinnigheid en gezond verstand, het zijn geen werkingen van toeval of willekeur, maar verschijnselen van natuurwetten, die door ruimte en tijd omschreven, plaatsen en gelegenheden volgen, naar vastbepaalde ordeningen. Bij den eersten oogopslag zou 't schijnen, als of deze leer des menschen zedelijke vrijheid en zedelijkheid den bodem insloeg en hem aan een *fatum physicum* onderwierp. Maar wanneer wij ons God als den Bestuurder en Wetgever der wereld voorstellen, dan houdt zij op een onverbiddelijk noodlot te verkondigen.

Wij menschen, afhankelijk van de wereld, waarin wij leven, ons bewegen en zijn, aan onze aarde door de zwaartewet verbonden, omspoeld door den dampkring, bestraald door de zon, door planten en dieren en water gespijsd en gedrenkt, met den aardbol in hare omwenteling en loopkring medegevoerd, door weêr en wind gedreven, met de maatschappij in gedurige aanraking, aan hare veranderingen en afwisselingen blootgesteld, bewogen door de schokken, die Staten en Volken beroeren, onder de magt van heerschende meeningen en begrippen, vinden onze vrijheid door al wat ons omringt, beperkt, en gevoelen telkens als op nieuw de zwakheid en eindigheid onzer natuur: terwijl wij allen als stoffelijke en vergankelijke wezens den dood te gemoet gaan, aan wien wij na een korter of langer leven, met grooter of geringer bezwaren doorgebragt, onderworpen zijn.

Van den anderen kant mag men niet verzwijgen, dat de beschaving en verlichting der maatschappij grooten invloed

---

1) »»*A la foible lueur de l'étoile du matin, l'oeil s'apperçoit à peine des objets près de lui; mais lorsque le soleil paroit, l'univers visible se dévoile. Peut-être le véhicule des sensations des essences morales aura de même plus d'énergie après le crépuscule de cette vie; ou bien, peut-être, les organes de la conscience et du coeur ne sauroient se déployer sous notre enveloppe grossière: ce sont les ailes encore informes, cacheés sous la peau de la nymphe.*"" François Hemsterhuis.

heeft op haren toestand. Want, gelijk de mensch door zelfbeheersching en zelfbestuur: door orde, matigheid, wijsheid, zich voor veel kwaad bewaren en veel goed verwerven kan, zoo zal ook eene ordelijke, matige, wijze maatschappij in staat zijn den levensduur te verlengen en de magt der ziekten te fnuiken [1]). Altijd intusschen blijft het onderzoek der wetten van het maatschappelijk evenwigt, een onderzoek, uitnemend geschikt, om ons met onze positie en met onze missie nader bekend te maken.

De sociale wetenschap toch leert ons, dat wij deelen zijn van een groot organisme, door wetten en krachten bewogen, wier kennis en studie ons hoogste belang is, omdat wij zonder die kennis en studie een bewusteloos leven leiden, gelijk aan de dieren, die blindelings de natuurwet gehoorzamen en volgens de natuurwet ontstaan en vergaan. Het is daarmede even als met de kennis der *mécanique céleste.* Wij kunnen dat groot uurwerk niet doen gaan of stilstaan of verzetten, maar wij kunnen deszelfs bewegingen berekenen en die berekening tot ons voordeel aanwenden. Evenmin kunnen wij de wetten, waardoor de *mécanique sociale* bewogen wordt, en waarop zij, waarop haar evenwigt berust, veranderen, maar wij kunnen ons uurwerk daarnaar regelen, en daarmede gelijk zetten en gelijk laten gaan. Daarom is het te wachten, dat die *mécanique sociale* dan de gunstigste resultaten voor het individueel bestaan zal opleveren, als de individus zich meest naar haar zullen voegen en schikken. Want de verwarring in de maatschappij, waarover wij klagen en die wij betreuren, is daaraan in de eerste plaats en voornamelijk toeteschrijven, dat wij hare wetten niet onderzoeken, noch eerbiedigen. In vruchteloozen en magteloozen kamp die wetten weêrstrevende, worden wij ondanks ons-zelven in hare bewegingen meêgesleept en eindelijk geschokt en gewond en verpletterd, als onnutte deelen uitgeworpen: daar wij door 't gehoorzamen en volgen van die wetten het hooge voorregt genieten konden, aan den

---

[1]) Zie: Verspreide statistieke berigten, hieracliter geplaatst.

geregelden en gelijkmatigen gang van het werktuig zelve bevorderlijk te zijn en het geluk der maatschappij en van ons-zelven tevens te dienen. Want twee oorzaken bovenal zijn er van menschelijk ongeluk: onkunde en onwil. Onkunde van onze plaats en betrekking in de maatschappij, onkunde van hare beteekenis als stoffelijk en zedelijk ligchaam, onkunde van onze verpligting tot haar en van hare eischen en regten op ons. Onwil om ons vermeend eigenbelang en onze zelfzucht op te geven. Onwil om voor haar als deel en lid te werken en daarbij niet op onze belangen, en op ons voordeel alléén te letten. Onwil vooral om te erkennen, dat wij ons individueel voordeel en ons individueel geluk dan het best bevorderen, als wij het naauwer verbinden en inniger vereenigen met het voordeel en het geluk der maatschappij.

Eene der eerste en voornaamste vragen der *physique sociale* is die naar de orde en wet van geboorte en sterfte. Van die vraag is zij uitgegaan, het was haar *point de départ* en gelijk het gaat met alle wetenschappelijke studie, vandaar voortgaande is zij van lieverlede op een grooter veld van onderzoek gekomen. Zoo naauw toch zijn de wetenschappen verbonden, dat de vertrouwelijke omgang met ééne ons in aanraking en kennis brengt met allen. Het onderzoek van geboorte en sterfte, bragt op dat van huwelijken, van onechte geboorten, van prostitutie, van ziekten, van misdaad, van krankzinnigheid en zoo doorwandelde men het geheele gebied der anthropologie met de haar verwante vakken, om tot de kennis van den gemiddelden toestand, tot dien van het *corps social* en van *l'homme moyen* te geraken.

Laat ons vooreerst ons nog niet bezig houden met de resultaten [1]). Want dat is de oude zuurdeesem, die nog

[1]) Gij vindt in OESTERLEN's *Handbuch der Hygieine* aan het slot eenige van die resultaten bijeengezameld. De Schrijver heeft er kritische aanmerkingen bijgevoegd, die 't niet moeijelijk zijn zou met een aantal nieuwe te vermeerderen: liever vergenoeg ik mij er uwe aandacht op te vestigen, om met de eigenaardige vraagstukken bekend te worden, wier oplossing de Statistiek zich voorbehoudt.

alle studie aankleeft en waaraan men dat onzinnig uittrompetten van de breedte en hoogte en diepte der wetenschappen te wijten heeft, hetgeen de hekelroede der satyre verdiende. Laat ons liever nog een tijd verwijlen bij de zaak zelve.

Dat er een geregelde gang, dat 'er orde en wet in geboorte en sterfte plaats heeft, moest ieders nadenken doen vermoeden, en 't is zeker geen bewijs voor de schielijke vorderingen onzer studiën, dat men eerst zoo laat er opmerkzaam op geworden is. Ook was het niet een zuiver wetenschappelijk belang dat hierin werkzaam was, maar een finantiëel, dat de wetenschap tributair maakte. Eerst Süssmilch gaf er eene hoogere beteekenis aan en onze tijd heeft de quaestie, als ik mij zoo mag uitdrukken, gehumaniseerd en gesocialiseerd. Er is geen twijfel aan, of zij zal bij nader en ernstig en gezet onderzoek haar wetenschappelijk karakter herwinnen en de tijd zal komen, dat men de zwaartewet der maatschappij zal formuléren. Nu is de vraag, hoe zullen wij dien tijd voorbereiden, of met andere woorden, hoe kunnen wij de hinderpalen en beletselen uit den weg ruimen, die aan de ontdekking en formuléring van die wet schadelijk en nadeelig zijn. Het antwoord is gereed: door niet te overhaasten. Dat overhaasten in de wetenschappen is een capitale fout, een fout, die wij allen begaan en waarvoor wij elkander onophoudelijk moeten waarschuwen.

Bezit men feiten genoeg, om orde en regel van geboorte en sterfte vasttestellen? Kan men op de feiten, die men bezit, staat maken? Zijn wij geregtigd tot het opmaken en mededeelen van de uitkomsten of resultaten? Op dat alles vermeen ik ontkennend te moeten antwoorden. Noch de feiten zijn genoegzaam: noch zij zijn genoegzaam gewaarborgd; en derhalve zijn ook de uitkomsten en resultaten bedriegelijk. Leest met een onpartijdig oog Süssmilch niet alleen, maar Quetelet en Casper en anderen en gij zult bij allen dezelfde leemten en gebreken wedervinden: hetzelfde gebrek aan feiten, hetzelfde gebrek aan contrôle en schifting, dezelfde jagt op resultaten; ja zelfs de bedachtzame Moser

is niet vrij gebleven van gebreken, eigen aan onze menschelijke natuur.

Wij moeten dus beginnen met eene groote massa wel bewezen, zekere feiten en deze feiten onderling vergelijken en vooral niet haasten, om tot een besluit te komen. De meening, dat de massa van feiten alléén voldoende zou zijn en dat deze de onnaauwkeurigheid bij 't verzamelen zou kunnen compenséren, heeft altijd groot nadeel aan 't onderzoek gedaan en zal het altijd blijven doen, zoolang men ze niet opgeeft.

Een tweede punt is, dat men de vraag zoo eenvoudig mogelijk stelt: eerst geboorte en sterfte alleen, daarna mannelijke en vrouwelijke, onechte en echte, dood of levend geborenen: vervolgens de huwelijken; later de ziekten en eindelijk misdaden en krankzinnigheid. Het spreekt van zelf, dat men eene groote massa feiten bezitten moet, om ze in dien verschillenden zin te kunnen bewerken. Maar altijd blijft het geraden, met de eenvoudigste vraagstukken te beginnen en de zamengestelde vooreerst daar te laten. Op die wijze zal men zich het werk gemakkelijk maken en al werkende meer en meer als het ware ingewijd worden in de verborgenheden van het raderwerk der maatschappij: terwijl men langs den anderen weg een niet dan onvolkomen en verward begrip verkrijgen zal van het fijngesponnen en fijngeweven netwerk van het maatschappelijk zamenstel.

Een laatste punt is, dat men de leer der eindoorzaken zooveel mogelijk buiten spel houdt. Iedere nieuwe ontdekking, iedere nieuwe natuuropenbaring werpt onze teleiologische stellingen in duigen. Gewoon en gedwongen, maar een deel van het geheel te overzien, oordeelen wij te bekrompen en te eenzijdig. Hoe wijder onze gezigtseinder, hoe hooger ons standpunt, des te meer zien wij wet en orde en zamenhang, maar ook eenvoud in beginselen, en overeenkomst van stof en kracht, van natuur en geest, van het physieke, moreele en intellectueele leven. Onze hypothesen zijn rustpunten en bakens of mijlpalen, die wij gedurig verzetten, naarmate ons eigendom grooter wordt. Maar de grond van alles, de hoofdkracht, het beginsel dat alles zamenhoudt, blijft voor ons

doorzigt verborgen: het is die eerste en hoogste formule, die wij nog altijd blijven zoeken.

Geene bijzondere Voorzienigheid naar menschelijke inbeelding, maar een God van orde en liefde en wijsheid leert ons de wetenschap: een God die alles voorzien en geregeld heeft, wiens voorzienigheid orde en wiens orde voorzienigheid is. Nog minder mag men aan de sociale wetenschap de rekening van het huishouden van Staat opdragen. Zij houdt geen kantoor noch zit de boeken bij te schrijven, om ontvangst en uitgaaf en het batig saldo op te maken. Zij heeft een hooger, een edeler bestemming, dan alleen de materieele belangen der maatschappij te dienen. Zij leert een diepen blik werpen in haar zedelijk bestaan. Zij leert het naauw verband tusschen Natuurwet en Zedewet inzien.

Daar is, zegt QUETELET, eene schatting, die de mensch meer geregeld voldoet, dan die welke hij aan de natuur of aan den Staat schuldig is, het is die welke hij betaalt aan de misdaad. Zonder QUETELET's stelling voor voldingend bewezen te houden, kunnen wij niet ontkennen, dat er gronden bestaan, die er voor pleiten, dat ook hierin zeker evenwigt te ontdekken is. Het physiek en zedelijk kwaad is ontwijfelbaar aan regel en wet onderworpen en vervolgt met logische gestrengheid zijn eens gebaanden weg. Het individueele, de uitzondering verliest zich in de massa; en het algemeene, de regel treedt te voorschijn. Vraagt men, of dat cijfer onveranderlijk is, zoo vraagt men naar de mogelijkheid van voortgang in het goede, en wie zal die mogelijkheid stoutweg ontkennen. Maar, dit mag men niet vergeten, dat gelijk er voortgang is in het goede, 'er eveneens voortgang is in het kwade, en dat eene maatschappij, waar het kwaad element blijft voortwerken, aan die ontwikkeling onderworpen blijft.

Men heeft in de intellectueele vorming en beschaving het radicaal geneesmiddel tegen het zedelijk kwaad meenen te bezitten. Maar daartegen pleit de statistiek en ondervinding. Niet in het hoofd alleen zit het kwaad, noch in onkunde. Geen scholen kunnen het beletten, noch wetenschappen. Een slecht gemoed is te gevaarlijker, naarmate de kennis

meerder en de doorslepenheid en doortraptheid grooter wordt: en zoover ik weet, is aan den vader der leugen het attribuut der domheid nooit toegekend. Welligt zal door intellectueele opvoeding de vorm en gedaante van het kwaad veranderen, maar de som zal blijven en het saldo voor de maatschappij even nadeelig zijn.

Quetelet met zijne wetenschap ingenomen, gaat nog verder en wil haar op het intellectueele leven der maatschappij hebben toegepast. Met dat oogmerk berekent hij de lettervruchten of voortbrengselen van kunst en wetenschap. 't Komt mij voor, dat zulke berekening groote bezwaren heeft. Ligter waren dagbladen en maandwerken te tellen. Doch ik twijfel, of zij ons een zeker cijfer zouden aan de hand geven, om het vraagstuk te beslissen.

Een eerste stap ware het onderzoek naar het getal leden der maatschappij, dat lezen, schrijven en rekenen verstond. Daarop dat naar taalkennis, kennis van eigen en vreemde taal, dat bij de schatting van periodieke werken van gewigt kon zijn. Vervolgens het onderzoek naar historiekennis. Dan dat naar kennis der natuur. Altijd echter zal het beoordeelen van een volk of maatschappij, met betrekking tot haar intellectueel standpunt, hoogst-moeijelijk zijn en de maatstaf genomen naar de uitgegeven schriften, onzeker. Hierbij toch zou 't hoofdzakelijk op oorspronkelijke werken aankomen en eene nieuwe schifting van deze en vertalingen of compilatiën noodig zijn. Het politiek leven zou daarbij almede moeten worden opgemerkt: niet alsof ik van oordeel zijn zou, dat waar de meeste vertooning is, ook de meeste kracht bestaat. Wie toch zal den woeligen knaap stellen boven den rustigen man? Maar een verstandig politiek leven bedoel ik, dat *bon sens*, die *sound mind* van een volk, dat evenzeer zijne pligten, als zijne regten kent en voorstaat.

Daar is nog eene maatstaf die het intellectueele leven eener maatschappij aanwijst. Het is de veelzijdigheid van ontwikkeling en vorming. Bestaat er evenredigheid in gaven en geestvermogens, is er plaats voor alle kunsten en wetenschappen, wordt de eene niet ten koste van anderen gepleegd?

Zijn allen evenzeer geacht en erkend? Vinden de uitventers en uitroepers van hunne kunst of wetenschap geen algemeenen ingang, draagt het schimpen en smalen op bepaalde studievakken geen lof of toejuiching of goedkeuring weg? Wordt de geest niet door allen wind van nieuwe leer geslingerd: maar onderzoekt hij en beproeft en vordert met langzamen, maar gestadigen tred? Wordt het genialisch element door het kritisch element opgewogen? Laat men bij het lager en hooger onderwijs liberale beginselen toe en weert alle eenzijdigheid en partijdigheid? Zijn de kweekelingen niet naar één model noch éène school gevormd? Behooren de leeraars niet tot éène sekte? Is waarheid, ik zeg niet in de taal, maar in het gedrag, in studie en leven openbaar? Wat zou ik niet al meer kunnen opnoemen, waaraan de verlichting en beschaving van den middelmensch der maatschappij te toetsen is; ofschoon het ondoenlijk blijven zal, zijne waarde in cijfers uittedrukken en men zich steeds met eene algemeene schatting zal moeten te vrede houden, en dat wel te meer, omdat de wijze en verstandige en beschaafde leden der maatschappij zelden het meest in 't oog loopen, noch 't meest van zich doen hooren.

Sprekende van veelzijdige ontwikkeling en vorming, mag ik het zedelijke en godsdienstige niet buiten rekening houden, omdat zonder dit de mensch eenzijdig wezen moet. Waar dit element ontbreekt, zal de middelmensch niet veelzijdig gevormd en ontwikkeld zijn. Ik spreek niet van eerdienst, niet van den cultus met al zijn stoet en statie, van gewetensleven en gewetensbeginselen spreek ik, zonder welke geen menschelijke maatschappij bestaan kan. Hoemeer dat gewetensleven huisselijk, maatschappelijk, wetenschappelijk leven is, hoe hooger stand de middelmensch op de schaal der verlichting zal teekenen. Niet van gewetensdwang geldt dit, maar van gewetensvrijheid, die zonder vrijheid van onderzoek, zonder gelijkmatige ontwikkeling en oefening van den geest, onbestaanbaar is: zoodat het hier op nieuw blijkt, dat het der maatschappij dan vooral welgaat, als hare leden zich vrij en naar alle zijden hebben kunnen vormen, en dat men zich bedriegen zou, als men waande, dat alleen ver-

standdelijke beschaving in staat zou zijn, de magten te beteugelen, die haar met verderf en ondergang bedreigen. Een blik op de politieke kaart van Europa zal meer en beter mijne overtuiging regtvaardigen, dan eene reeks van redeneringen.

In den jare 1848 is een later werk van den Heer QUETELET uitgekomen, getiteld: *Du Système social et des lois qui le régissent.* In dit werk tracht de geëerde Schrijver zijne vroegere leerstellingen tot een systematisch geheel te vereenigen, en heeft daartoe den didactischen vorm boven den briefstijl gekozen, als meer overeenkomende met het gewigtig onderwerp, waarmede hij zich bezig hield. Inzonderheid is de *statistique morale* daarin behandeld, en men moet den verdienstelijken Schrijver den lof toekennen, een nieuw licht over de anthropologie verspreid te hebben. of om mij juister uittedrukken, de anthropologie onder een nieuw licht te hebben voorgesteld. Evenwel vergete men het niet, wat de Schrijver zelf zegt omtrent zijn werk: »»*Je ne le considère que comme une esquisse fort incomplète d'une science nouvelle, qui tend à se faire jour.*"" Om die reden kon er twijfel ontstaan, of hij wel gedaan heeft, den didactischen schrijftrant te kiezen: een twijfel, die zich over de geheele behandeling der Staathuishoudkunde uitstrekt. BACO heeft zich in zijn tijd reeds uitgelaten over het creëren van wetenschappen, en men kan, gelijk ik u te voren meermalen onder het oog bragt, daartegen niet genoeg waarschuwen in een tijd, waarin velen de toekomst vooruitloopen en de syllogismus op nieuw het experiment schijnt te willen voorbijstreven.

»»*La combinaison la plus remarquable*, dus vervolgt hij, *est celle qui constitue une nation. Tout en elle mérite une étude spéciale: aucune des phases de la vie de ce grand corps ne doit échapper à nôtre examen: il faut suivre progressivement son développement sous le triple rapport du physique, du moral et de l'intelligence. Les caractères de la jeunesse, de l'age mûr et de la décrépitude s'y dessinent avec autant d'énergie que chez les différens êtres de la création. Un pareil corps a sa physiologie spéciale; il pense, il écrit, il s'énonce d'une manière qui lui est propre; il a ses crimes et ses vertus.*""

Later erkent de Schrijver: »»*J'ai du toucher à trop de sujets pour avoir pu en approfondir aucun. Je n'avais d'ailleurs pour but que d'indiquer sommairement les différens objets, dont je voudrais voir entreprendre l'étude.*"" En waarlijk, als men de menigte gewigtige onderwerpen nagaat, welke in deze driehonderd bladzijden besproken worden, dan moet men met die woorden instemmen. Het kan echter zijne nuttigheid hebben, de belangstelling in eene wetenschap optewekken, wier kindschheid en eerste ontwikkeling reeds de schoonste en rijkste toekomst voorspelt: eene wetenschap, die zoo geheel met den gang der studiën en met den geest onzer eeuw, met onze belangen, behoeften, verwachtingen, overeenstemt, en ons een nieuw, ruim en verrassend gezigtspunt aanwijst, vanwaar wij 't oog in 't verst verschiet kunnen laten weiden.

Dat de maatschappij met al hare schijnbare toevalligheden, dat de mensch met al zijn willekeur, even als het wereldstelsel, naar wet en regel bestuurd wordt en zijn voorgeschreven loopkring beschrijft en binnen bepaalde grenzen de banen haar afgebakend doorwandelt, dat voorzienigheidswetten (*lois providentielles*) de maatschappij beheerschen, dat men als BASTIAT op *harmonies économiques* kan wijzen: dat alles zijn voorstellingen, die meer dan andere, den denkenden geest, die eenheid en orde zoekt en naar wet en regel vraagt, diep moeten treffen, en tot ijverige en voortgezette studie moeten opwekken en aanvuren.

Daarom willen we overwegen, hoe die studie het best interigten. Door met ons-zelven is, dunkt mij, het antwoord, met ons volk te beginnen, en hieromtrent kan wel geen verschil bestaan. Maar 't is daarom te meer noodzakelijk, in de eerste plaats onze statistiek zooveel mogelijk te verbeteren en dan ook in de tweede plaats onze aandacht wat meer bij ons-zelven te bepalen, en wat minder andere natiën te bewonderen of natebootsen. Het goede in anderen te erkennen, verdiensten bij vreemden te eeren, zelfs het nuttige en bruikbare van anderen overtenemen, nationale vooroordeelen en gebreken zooveel mogelijk afteleggen, wie zal dat alles niet aanprijzen? Maar, gelijk men te dikwijls doet,

het vreemde te prijzen, om hetgeen bij ons is te laken, zich over land en volk te schamen, of als een naburig volk, eigen taal te verzaken en eene vreemde te schrijven en te spreken, dit kan noch mag geprezen worden. Het bestaan van een volk hangt aan het bestaan zijner taal en naarmate de wetenschap meer populair wordt, zal zij ook de volkstaal meer veredelen, 'er zal zich bij ieder volk eene wetenschappelijke taal vormen, de taal zal wederkeerig op de wetenschap haar vermogen uitoefenen, en zoo zal éénmaal, als de wetenschappelijke mensch wereldburger zal geworden zijn, als de beschaafde wereld één' grooten Staat zal uitmaken, ook ééne wereldtaal ontstaan, alléén door verschillende dialecten onderscheiden. Voordat dit groote wereldplan zich kan verwezenlijken, moet ieder volk zich wetenschappelijk gevormd en aan de groote club hebben aangesloten. Want, zooals de mensch zich eerst in het klein gezin en op de school voor het leven moet voorbereiden en geschikt maken, zoo is de volksopvoeding en het volksonderwijs voorbereiding voor het wereldburgerschap, waartoe de mensch van de intellectueele zijde door de wetenschap en van de moreele zijde door het Christendom bestemd is, en zoo de teekenen der tijden niet bedriegen, éénmaal geraken zal.

VERSPREIDE STATISTIEKE BERIGTEN.

Gemiddeld zouden van de geboren kinderen 5 pCt doodgeboren zijn: en in groote steden 6 pCt en meer jongens dan meisjes: vooral onder de armen, onechten, en van kranke ouders is dit getal het aanmerkelijkste. In de eerste maand sterft reeds 1/10. Na verloop der eerste 5 levensjaren is maar 1/3 in leven. In Engeland waren de onder de 5 jaren gestorven kinderen 39 pCt aller sterfgevallen, in Noord-Amerika zelfs 50 pCt. Het minimum der sterfte valt van het 10—14 levensjaar. Dan stijgt de sterfte weder met de manbaarheid en bereikt met het 60 jaar haar tweede maximum. In het 25ste levensjaar is reeds de helft overleden. De kindersterfte staat tegelijk in verhouding tot stand en levenswijze. Grootst is zij in vondelingshuizen, grooter bij minnekinderen, dan bij anderen. Over 't algemeen zijn de ontwikkelingstijdperken niet zoo gevaarlijk, als men gewoon is te veronderstellen.

Wat de geslachten aanbelangt, is de levensduur geringer bij mannen dan bij vrouwen en de kans dat eene vrouw haar man overleven zal, staat als 3 : 2.

De voorregten, die sommigen aan het Caucasisch ras toekennen, betreffen de civilisatie, welke de overigen mede deelachtig wordende in dezelfde voorregten zouden deelen. Rijken en armen bieden bijzonder ten aanzien der kinderen een treurig verschil aan: inzonderheid zijn de fabriek-arbeiders in dit opzigt betreurenswaardig; want behalve dat hun leven in gebrek en ellende doorgesleept hen belet gezond en krachtig te zijn, zooals blijkt uit hunne ongeschiktheid voor de militaire dienst, sterven meer dan de helft hunner kinderen; en terwijl de meer welvarende volksklassen kans hebben van een hoogen ouderdom te bereiken, worden zij op jeugdigen of mannelijken leeftijd weggemaaid.

Eveneens levert de gehuwde staat meer gunstige resultaten op, dan de ongehuwde, en het leven in een bevolkte stad minder, dan op het land: waarbij 't evenwel op de stadskwartieren en welvarendheid der bewoners grootelijks aankomt, en niet moet worden voorbijgezien, dat het hiermede in Europa althans beter geworden is. Grooter is de sterfte in warmere, dan in koudere streken, in het zuiden, dan in het noorden: de gematigde zijn echter de gezondste. Grootst is de sterfte der kolonisten in tropische gewesten, alsmede in moeras- en lage landen, tegenover bergstreken. Berekeningen van de maandelijksche sterfte voor verschillende leeftijden schijnen te leeren, dat hierin onderscheid bestaat en dat men bij opgave der algemeene sterfte letten moet op het contingent, dat elke leeftijd daartoe geleverd heeft.

Over 't algemeen bedraagt de levensduur thans in de meeste landen van Europa tusschen 30—40 jaar, en sterven 's jaarlijks ten minsten 2 ten honderd der bevolking. Hoogstens de helft der geborenen bereikt 30 à 40 jaren, zeer weinigen hoogeren ouderdom, trots alle artsen en artsenijen.

Dat alle deze berekeningen nog verre af zijn van naauwkeurigheid, bewijst het gebrek aan overeenstemming in de opgaven van Oesterlen, die wij tot hiertoe vermeldden en die door hem uit verschillende schriften zijn opgezameld. Wil men ze kritisch ziften, zoo is 't noodig op de bronnen acht te geven, door hem telkens aangewezen. »» *Trotz des Interesses*, zegt hij daarom te regt, *welches jene Berechnungen der Lebens-dauer in den verschiedenen Altersstufen gewähren, sind sie doch so allgemein gehalten ohne besondern wissenschaftlichen wie praktischen Werth. Denn wir können daraus keinen Schluss über die wahrscheinlichen Ursachen der Lebensdauer in dieser oder jener Altersstufe, über die Ursachen jener oft so unverhältnissmässig grossen Sterblichkeit zumal in der Kinderwelt ziehen.*" " *ibid.* p. 83.

Voorts leert de statistiek, dat de meest beschaafde landen van Europa in gezondheid en levensduur der bewoners zijn vooruitgegaan, tegelijk met de verbetering van Staats- en Huisselijke inrigtingen en dat endemische en epidemische ziekten zachter geworden zijn.

Van hoeveel gewigt de gezondheidspolitie te achten zij, bewijzen de

ontzettende sommen aan verpleging van zieken in en buiten hospitalen en het aanzienlijk gemis aan menschenarbeid door ziekte veroorzaakt.

Wat laatstelijk de vooruitgang ten goede aanbelangt, zoo verdient het opmerking, dat terwijl in de middeleeuwen de gemiddelde levenskans naauwelijks 18 jaren en in de vorige eeuw niet veel meer dan 20 jaren bedroeg, deze nu in het beschaafde, vrije Europa tot 40 jaren gestegen is: en terwijl voorheen jaarlijks van de 20 inwoners, thans van de 40 à 50 één sterft. Met één woord: men leeft tegenwoordig langer, gezonder en over het algemeen gelukkiger, omdat het leven zelf beter en minder bezwaarlijk geworden is: zelfs het leven der armste klassen is verbeterd en zal meer en meer verbeteren, hoe meer de maatschappelijke inrigtingen volmaakt worden. De Engelschen zijn daarin andere natiën met een leerrijk voorbeeld voorafgegaan: zoodat zelfs in de hoofdstad, het millionaire Londen, de waarschijnlijke levensduur van 25 tot 40 jaren gerezen is. Nog gewigtiger is het, dat in Engeland niet alleen de bevolking van 1821—1841 omstreeks 32 pCt is toegenomen, maar dat de klasse der levenden van 15—50 jaren ongeveer 42 pCt. en die onder de 15 jaren omstreeks 22 pCt. gestegen is.

Wij vereenigen ons dus gaarne ten dien opzigte met de uitspraak van den vroeger vermelden Geleerde: »»*Noch überall hat so das stille, aber segensreiche Walten der Civilisation auch für die Gesundheit der Völker die schönsten Früchte getragen, und deren Lebensdauer ist immer und überall um so grösser, je weiter ein Volk auf der Bahn einer gesunden Civilisation vorgeschritten, je freier und menschlicher seine staatlichen Verhältnisse geworden.*" "

PSYCHOLOGIE — DE VOLKSMEENING EN VOLKSTEM. PSYCHISCH EVENWIGT.

De psychische feiten aan bepaalde wetten te toetsen, er formules voor te vinden, ze mathematisch voor te dragen: in één woord eene mathematische psychologie te gronden, is in later tijd door Herbart en na hem door Drobisch beproefd. Aan anderen de beoordeeling dezer proeven overlatende, willen wij overwegen, wat er van dit denkbeeld waars of onwaars te stellen zij.

Bestaat er grond om te vermoeden, dat statiek en mechaniek, dat evenwigtsleer en bewegingsleer ook op het spel van menschelijke voorstellingen van toepassing zouden kunnen zijn? Dat de voorstellingen elkander afwisselen, opheffen, verdrijven, op elkander werken; nu verhelderen, dan ver-

duisteren, ineensmelten of zich verbinden; dat zij reeksen vormen, die nu zinken dan rijzen, en na schijnbaar verdwenen te zijn, weder op nieuw te voorschijn treden, wie zal dit loochenen! Maar is er in die bonte mengeling, in die gestadige verandering en omwenteling, orde en zamenhang, regel en wet? Dit trachten de voorstanders der mathematische psychologie te betoogen, en ontveinzen mag ik het niet, dat na al het vroeger onderzochte, die meening veel aantrekkelijks en waarschijnlijks voor mij heeft.

Kracht en zwakte der voorstellingen, haar rijzen en dalen te berekenen, zal altijd wel groote bezwaren hebben; doch regel en orde daarin te vinden, zal voor hem die er op nadenkt, welligt mogelijk zijn. In de eerste jaren der kindschheid en der jeugd zijn de voorstellingen zeker het menigvuldigste en bewegelijkste. Het kind en de knaap zijn, laat men ze begaan, in rustelooze bedrijvigheid en ongestadigheid nu hier dan daar, gedurig door het nieuwe aangetrokken en ras van het oude verzadigd. Later komt er in dat wild schermutselen meer orde en geoefendheid. Zien en hooren worden bemerken en opletten. De aandacht bepaalt zich, de gewoonte groeit en wortelt, de voorstellingen vereenigen zich tot rijen, de denkbeelden krijgen een bepaalden gang, die zich rigt naar bijzondere streken en voorgeschreven banen. De kring des huisgezins, waarin wij leven, de natuur die ons omgeeft, de maatschappij, het volk, de eeuw waartoe wij behooren, ruimte en tijd beperken ons psychisch denken en werken: zoovele kleinere en grootere raderen grijpen in één en maken dat groot organisme uit, dat wij menschheid noemen.

De geslachten, die elkander opvolgen, hangen door traditie aan de geslachten die voorgingen, en de voorstellingen der ouders en voorouders werken op die der kinderen en nakomelingen. De geschiedenis der beschaving toont ons dien vasten gang en de geschiedenis onzer eigene ontwikkeling bevestigt haar betoog. Als men zich-zelven en anderen betracht, zal men bevinden, dat de kring van denkbeelden met den tijd afwisselt, dat naarmate de aandacht meerder wordt, de voorstellingen meer kracht en orde en vastheid en zamenhang

verkrijgen, dat haar getal en nieuwheid afneemt, maar dat haar gehalte en gewigt toeneemt, dat 'er zeker stelsel van voorstellingen gevormd wordt, om hetwelk zich ons denken en doen beweegt en dat positieve kennis en grondig weten in gelijke mate toenemen, als de extensie en het veelweten verminderen.

Voorstellingen, die ons vreemd of aangebragt zijn, hebben veel minder kracht, dan die uit eigene ervaring zijn geput: vandaar dat de geschiedenis van het voorgeslacht doorgaans zoo weinig kracht heeft op de nakomelingschap.

Tot volkomene klaarheid en volle kracht eener voorstelling wordt vereischt, dat zij enkelvoudig zij. De menigte van voorstellingen verduistert ze. Evenmin is te schielijke afwisseling daaraan bevorderlijk, terwijl gebrek aan afwisseling of te trage beweging, verveling en slaap voortbrengt: eene snelle beweging van zwakke onduidelijke voorstellingen verwart en verstrooit den geest. Te lang verwijlen bij dezelfde reeks van voorstellingen geeft aanleiding tot afgetrokkenheid en *idées fixes* (*fixen Wahn*).

Het stijgen en zinken van voorstellingen is nergens duidelijker, dan in de werking en de beweging der publieke opinie en van revolutie-leuzen en revolutie-begrippen. In de vorige Fransche Revolutie kan men het idée zien opkomen en stijgen tot aan het schrikbewind. Vervolgens de *Hemmung* — de reactie — dan de restauratie, daarop de overdrijving, Charles X, de revolutie met eene nieuwe dynastie — 1830 — de nieuwe republiek — 1848 — nieuwe *Hemmung* — staat van beleg — beperking van de drukpersvrijheid — verminderd gezag der Kamers — Communisme, Socialisme.

In de maatschappelijke volksstemmen vertoont zich het oscilléren der algemeene voorstellingen, het weêrkeerig rijzen en dalen in het groot. Vrijheid — misbruik van vrijheid, losbandigheid. — Tegendruk: gezag — misbruik van gezag, willekeur. — Nieuwe omwenteling: nieuwe beperking. En zoo slaat de schaal dan naar de eene, dan naar de andere zijde over. Intusschen vooruitgang, beweging, logische voortzetting. De reeks van voorstellingen doorloopt haar cyclus: totdat een nieuwe reeks van voorstellingen opwelt. Men

zoude hier eene beweging om den as: eene ronddraaijende beweging, en eene beweging om een verwijderd centrum: eene voortgaande beweging kunnen onderscheiden: eene omwenteling en eene voortwenteling; dagelijksche, jaarlijksche, en wereldbeweging — dag — jaar — eeuw — waarbij nog een meer verwijderd centrum voor ons geheel ideënstelsel gedacht moet worden: gang der maatschappij, der menschheid in haar geheel — voorstelling van vrijheid, bijvoorbeeld: vrijheid der volken — vrijheid der maatschappij — persoonlijke vrijheid — vrijheid van denken, spreken, handelen — gewetensvrijheid — vrijheid in de wetenschap.

ONS VOLK EN VOLKSKARAKTER.

Niettegenstaande de oude Socratische spreuk reeds zooveel eeuwen lang van mond tot mond herhaald en van geslacht op geslacht is overgegaan, is zij er nog verre af, van in de maatschappij gangbare munt te zijn. Het: *Ken u zelven*, is niet alléén in de diepte, maar ook in de breedte en hoogte uittewerken. Het beteekent ook: ken uw gezin, ken uw volk, ken uw tijd; en slechts in die ruimere beteekenis kan het volkomen verstaan, kan het volkomen uitgevoerd en betracht worden. In ons gezin en geslacht, in ons volk, in onze eeuw kunnen en moeten wij ons spiegelen, onze beeldtenis aanschouwen. De aard van ons volk is vooral uitgedrukt in het land onzer woning, in onze geschiedenis, in onze zeden en instellingen. Daar behoort moed, taai geduld en volharding toe, om zoodanig land te bewonen en te behouden. Van diezelfde deugden: van moed en geduld en volharding getuigt ook onze geschiedenis. In onze zeden en instellingen heerscht eenvoudigheid, goede trouw, waarheid, afkeer bovenal van vertooning, en vereeniging van vrijheid en godsdienstigheid, zooals zeldzaam elders wordt aangetroffen. Ik wil niet beweren, dat alle trekken van dit oorspronkelijk karakter even zuiver en ongeschonden zijn bewaard gebleven, noch dat wij ze onze gansche geschiedenis

door gehandhaafd zien. Want te dikwijls stelt men zich den goeden ouden tijd te gunstig voor, tegenover den tijd waarin men leeft: omdat men in fresco het verledene ziet en het tegenwoordige in miniatuur. Maar hoe ook een nader onderzoek ons het vroegere doe kennen: wat later tijden betreft, in de belangrijke jaren van 1830 en 1848, die wij beleefd hebben, heeft ons volk zijn ouden aard niet verloochend. En telkens als zijn hooger belangen, als onafhankelijkheid en Godsdienst in het spel waren, stond het pal en gereed, die te verdedigen.

Ik wil niet spreken van de groote rol, die 't eens onder de Volken en Staten van Europa gespeeld heeft. Die tijden zijn voorbij en het zou ongerijmd zijn, ze te willen terugtooveren. Maar nog altijd heeft ons volk zich met waardigheid staande gehouden en zich door braafheid, vroomheid, eenvoud en bedachtzaamheid blijven onderscheiden, nog altijd blijven toonen, Godsdienst met vrijheid te kunnen vereenigen, nog altijd in opvoeding en vorming, aan vooruitgang in beschaving en kennis een werkzaam aandeel genomen. Het historisch-kritisch element, dat hier zoo geheel te huis was, heeft zich blijven ontwikkelen, en de niet zelden overdreven klagten der opgewondenheid zullen Nederland de plaats niet doen vergeten, die het in de rij der beschaafde volken door zijne geaardheid en de strekking zijner studiën heeft ingenomen.

Praktisch meer dan theoretisch, meer begeerig wat te zijn, dan te schijnen, zal ons volk, zoolang het zich door geen groote woorden laat wegslepen, door hem, die 't in huisgezin en dagelijksch bedrijf naauwkeurig gadeslaat, boven menig ander volk, dat schittert en uitblinkt en van zich spreken doet of van zichzelf spreekt, en uit de hoogte op ons nederziet, geacht en geliefd worden. Wilt gij uw volk leeren kennen, mijne vrienden! bestudeert het in den familiekring, in dat innerlijk leven, dat zich meer door daden, dan woorden, meer in het doorgaand gedrag, dan in wonderfeiten openbaart. Denkt aan die spreuk inzonderheid onzer wijze voorouders, die nog onder ons bekend en te huis is: *fortiter in re, sed suaviter in modo*, en aan die andere niet minder

karakteristiek voor onze levenspraktijk en levenswijsheid: *festina lente.* Denkt aan VOLTAIRE's en CARTESIUS oordeel over land en volk, aan CUVIER's rapport over den staat van ons lager Onderwijs. Denkt vooral aan de beeldtenis der vrijheid op onzen Hollandschen Gulden, steunende op den Bijbel, en dat opschrift: *hac nitimur, hanc tuemur:* der vaderen leus: of aan die andere: *concordia res parvae crescunt.*

Er zal tusschen volken wel evenzeer onderscheid zijn en grooter nog, als tusschen familiën. Laat ons dan onze familie, door dezelfde taal en zeden en herinneringen verbonden, zonder vooringenomenheid, zonder familie-zwak, maar ook zonder familie-schaamte leeren hoogschatten. Zijn er grooter en magtiger familiën, beroemen anderen zich op stand en vermogen en rijken stoet en pracht, wij behoeven ons onze afkomst niet te schamen en zijn in minderen rang met eere staande gebleven. Geene veroveringen zoeken wij, maar ons bezit te vestigen en te bestendigen. Wij stellen meer prijs op het huisselijk, dan op het leven daarbuiten. Ook kennis zoeken wij, niet om er meê te prijken, maar om ze tot ons gebruik aantewenden, om er onzen geest meê te stofferen. Scheiding van wetenschappen en letteren, van natuurstudie en historiestudie, beoefening van specialiteiten, valt minder in onzen smaak. Wil men ons wetenschappelijk volkskarakter billijk beoordeelen, zoo doorloope men ons studie-leven, en men zal, ik ben er zeker van, men zal er iets eigendommelijks, iets eigenaardigs, iets kennelijks in bespeuren, dat ons nu nog is bijgebleven, en dat wij moeten blijven aankweeken en pleegen en eerbiedigen, zoo wij niet verlangen in een nietsbeduidend al (*absolutum*) te verdwijnen. Wanneer vreemdelingen ons het phlegmatiek temperament toeschrijven, wij zullen noch hunne levendigheid, noch hunne hartstogtelijkheid of ligtgevoeligheid ons toeëigenen: maar toch, er is in ons *phlegma* iets, dat evenmin naar traagheid of zwakheid, als naar onstandvastigheid, of onverschilligheid zweemt.

Men hoort ook onder ons tegenwoordig veel van wetenschap en wetenschappelijkheid gewagen, in den zin van zekere geloofsleus, partij, of sekte, of aanhang, die men is

toegedaan, in wier dienst men getreden is, en aan wie men zich geheel en onverdeeld heeft overgegeven. Ik twijfel, of die woorden in dien zin althans, waarin ze plegen gebruikt te worden, wel onder ons te huis, en in ons taaleigen geworteld zijn. Wetenschap, als idool op een hoogen berg gezeteld, waar de scharen bedevaartgangers heentrekken, is een beeld, dat onder ons schaars algemeenen bijval vinden kan. Wetenschappelijke mannen, met bepaald kostuum, in feestgewaad getooid, als priesters van dat idool, zoo iets als die oude priesterkasten of priesterorden, zijn eveneens vreemde voorstellingen, die van buiten ingevoerd, bezwaarlijk onder ons burgerregt verkrijgen zullen. Tegenwoordige hoogte van de wetenschap, stand der wetenschap, gebied der wetenschap, of wetenschappelijke verovering en dergelijke uitdrukkingen meer, 't zijn altemaal klanken, die ons schijnen vertaald en van elders overgenomen te zijn. Intusschen voor onze eeuw en hare kennis zijn zij van diepe beteekenis en duiden op eene aristocratie, die aan de geld-aristocratie den oorlog verklaart, gelijk deze aan den ouden adel en patriciers, maar die voor democratie en socialisme, welke zich meer en meer doen gelden, zal moeten wijken: en zoo ze niet onder haar vlag vaart, het is te vreezen, dat ze voor tijdstroom en tijdgeest zal moeten onderdoen.

In de Brieven van Christiaan Huyghens, door onzen Uylenbroek uitgegeven, vergeleken met die van Leibnitz, l'Hopital en anderen, zult gij menigen trek bespeuren, die ons eigen volkskarakter kenmerkt. Eenvoudigheid, opregtheid, dat historisch-kritische, dat praktische, waardoor het duistere, gezochte, omslagtige, louter bespiegelende hem minder aantrekt: en hij ook als de oudere in jaren door zijne jongere tijdgenooten geraadpleegd wordt; terwijl hem vooral grootspraak en ophef in anderen mishagen en wantrouwen inboezemen, dit alles bemerkt gij in Huyghens. Hoe geheel eigen is hij onder zijne beroemde en rijkbegaafde correspondenten, hoe dienstvaardig en welwillend en gereed om verdiensten in anderen te zien en te eeren.

Een geheel ander man was Swammerdam, en levende voor een andere studie. Toch Hollander, die in de kleine schep-

selen des Scheppers grootheid wist te ontvouwen en aante-wijzen, en noch inspanning, noch tijd, noch arbeid spaarde, om de wonderbare gedaantewisselingen der insekten nate-sporen, om paring, levenswijs en fijner bewerktuiging der kleinere dieren en hun wonderbaar zamenstel te bespieden en aan 't licht te brengen.

Onze hervormer DESID. ERASMUS, onze HUIG DE GROOT, onze groote litteratoren TIB. HEMSTERHUIS, LUDOV. CASP. VALCKENAER, en welke in verschillende vakken van kennis en wetenschap ik nog zoude kunnen opnoemen, allen onderscheidden zich door het vaderlandsch karakter en de vaderlandsche studie, allen bezaten dat frische, nuchtere, gezonde in stijl en studie en werken, hetwelk RUHNKENIUS onzen landaard toekende en toeschreef. Meent evenwel niet, dat ik alleen oogen hebben zou voor het goede, en het gebrekkige zou voorbijzien. Wij hebben evenmin een NEWTON, of HARVEY, als een KANT, evenmin een SHAKSPEARE, als MOLIÈRE voortgebragt. Geen mannen hadden wij, die door hun genie den vindingrijken geest dezer mannen evenaarden, of door hooge vlugt de kunst in haar ideale vormen voorstelden, of zich waagden aan eene kritiek der rede. Echter leefden onder ons DESCARTES en SPINOZA, wier leerstellingen op Duitsche Philosophie niet zonder invloed gebleven zijn: en mogten wij, om van anderen niet te spreken, een VONDEL en BILDERDIJK onder onze dichters tellen; waarvan de laatstgenoemde niet minder als geleerde, bovenal taalkundige uitmuntte.

Was bij andere natiën de band tusschen letteren en wetenschappen te los of geheel verbroken, bij ons was die welligt te vastgeknoopt. Litterarische studiën waren en bleven nog lang de eenige voorbereiding voor alle vakken. Het historisch element, bij anderen uitgedreven en verbannen, had bij ons misschien te veel overwigt. Wij waren weleens te vasthoudend aan het oude, te wars van het nieuwe. Onze kritiek was misschien schadelijk en belemmerend aan oorspronkelijkheid en vindingrijkheid. Dit alles en meer nog zou ik kunnen opsommen, om aan mijne tegenpartij voldoening te geven en mij tegen de verdenking van vooringenomenheid met eigen volk en landaard te dekken en vrijte-

waren. Maar 't is mij altijd voorgekomen, dat het vergelijken van volken en menschen in den zin van schatten of waarderen, een niet minder hatelijke, dan ondankbare en nuttelooze onderneming was. Veel regtmatiger en billijker en wijzer is het *cuique suum*, ieder het zijne. Wij kunnen de volken of menschen niet aflezen als de graden op den thermometer, en dat wegen der geesten, is eene belagchelijke aanmatiging. Zullen wij, als sommigen thans schijnen te willen, hetzij uit bewondering, hetzij uit naijver ons vreemde modellen kiezen? 't Is mogelijk, door kleederdragt en taal en voorkomen vreemdelingen natebootsen. Maar verder dan tot caricatuurvertooningen zullen wij het niet brengen en de hoogste lof, dien wij daarmede kunnen inoogsten, is dat wij de kunst van actéren verstaan. Wij zullen gelijk zijn aan die reizigers, die uit vreemde landen vreemde zeden hebben medegebragt, met verachting voor land en volk, waartoe zij behooren. Daarom, mijne vrienden! houdt u bij 't geen gij zijt en zijn moet. Weest Nederlanders en stelt er prijs op, het te wezen. Er liggen in ons volkskarakter nog vele kiemen van ontwikkeling, nog vele zaden van volkomenheid. Op onze plaats, in onzen kring kunnen wij voor de groote menschenwereld, voor haar physiek bestaan niet alleen, maar voor haar moreel en intellectueel bestaan tevens van nut zijn. In 't midden der beschaafde volken wonende, kunnen wij in dat alles door wijze matiging het overdrevene bij anderen vereffenen, en door ons historisch-kritisch karakter bijdragen tot maatschappelijke zelfkennis onzer eeuw. Onze FRANS HEMSTERHUIS, *le Socrate Batave*, gelijk hij door anderen genoemd is, kan hierin ons voorbeeld zijn, om wat hij als wijsgeer deed, in andere studievakken te verrigten. VAN HEUSDE kende hem en kende ons volkskarakter: getuigen zijne Brieven over Hooger Onderwijs, die ik aan mijne landgenooten, aan onze studenten vooral, niet genoeg ter lezing kan aanbevelen. Verlangt gij eene proeve? Ziet hier, hoe hij ons tegenover andere natiën afteekent! »»Niet daarin bestaat, dunkt mij, onze voortreffelijkheid, dat wij in kunsten de Italianen, in diep afgetrokken onderzoek de Duitschers, in geest en vaardigheid

en goeden smaak de Franschen, in praktische beoefening van alles de Engelschen overtreffen: of ook zelfs op zijde komen; maar daarin, dat het ons aan niets van dat alles ontbreekt, maar wij het eene met het andere zóó te zamen paren, dat het eene niet boven het andere den boventoon heeft, het eene niet het andere verduistert, gevoel en verstand vooral gelijkmatig werken. Daardoor hebben wij boven allen veel vooruit, en zulks juist in dat, wat weinig schijnt te zijn, en veel is, doorgaans over het hoofd gezien wordt en het magtigste werkt: ik bedoel onze eenvoudigheid en gezond oordeel, onze bedaardheid in het overleggen en gestadigheid in het uitvoeren, onze wijsheid in één woord en standvastigheid, de gevolgen altemaal der onderlinge overeenstemming en gelijkmatige zamenwerking aller onzer vermogens, waardoor alleen de mensch alles, en met weinig inspanning vermag. Dit maakt eene natie minder bewonderings-, dan vereeringswaardig, minder schitterend in het oog der menigte, dan belangrijk voor den wijsgeer en doet haar minder uitvinden, wat terstond aller aandacht trekt, dan ontdekken, wat door den tijd goed en waar bevonden wordt. Groote talenten brengen zoo vaak tot buitensporigheden: maar de wijze gaat op zijn pad gestadig voort, en wanneer anderen nog tijd noodig hebben om van hunne uitstappen terug te komen, is hij reeds aangeland, waarheen allen spoeden. Hij bereikt de haven niet het eerst, die het beste schip en de beste zeilen heeft, maar hij die het beste stuurt.""

In de geneeskunde zijn de verschillende tijdperken door onze geleerden waardiglijk vertegenwoordigd: dat leert ons hare geschiedenis; waarbij 't echter opmerking verdient, dat onder dat alles het wetenschappelijk karakter, waarvan wij spraken, zich gelijk bleef, dat het vreemde ons eigen wierd, zonder dat wij er door vervreemdden, dat ons kritisch oordeel ons voor eenzijdigheid en overdrijving bleef behoeden, dat het stelsel van behoud ons in het nieuwe voorzigtig deed zijn en van het sloopen of ontijdig afbreken afkeerig maakte; doch echter niet wederhield, om hoewel met langzamen tred, te blijven voortgaan. En zoo wij door dit

langzaam haasten al iets mogten verliezen, dit zeker wonnen wij er bij, dat wij minder door allerlei wind van leerstelsels geslingerd wierden, en onze historisch-kritische taak, die aan ons bijzonder schijnt opgedragen en meest met onzen aanleg en aard overeenkomt, dat wij die taak, onze eigenaardige bestemming en roeping onder de beschaafde volken, onafgebroken en onverhinderd kunnen voortzetten en afwerken.

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder u in het bijzonder te hebben doen opmerken, hoe bij onze medische schrijvers het anthropologisch onderzoek en de anthropologische studie met hunne kunstoefening als hand aan hand gingen. Slaan wij FORESTUS waarnemingen op, terstond bevinden wij ons in ons vaderland: oudvaderlandsche zeden en manieren, vaderlandsche ziekten, vaderlandsche kunst en geleerdheid, vaderlandsche wijze van vertellen; waarbij gij u de binnenhuizen onzer Hollandsche schilders voor den geest brengt. Met hem praktiseert gij in Delft en Alkmaar en elders. Gij doorwandelt de straten onzer oud-Hollandsche steden, gij leest de uithangborden, gij hoort en ziet de zieken, gij verneemt hunne klagten, het toe- of afnemen van het gevaar, de zorg en behandeling van den niet minder deelnemenden, hartelijk belangstellenden, dan kundigen geneesheer: in één woord, alles beweegt zich voor uwe oogen als eene levende schilderij, en terwijl gij uitroept: *felices alieno intersumus aevo*, is het alsof gij u verplaatst vondt onder de tijdgenooten van den geestigen FOREEST. Onze TULP, onze DIEMERBROECK, onze STALPAERT VAN DER WIEL, onze DE HAEN, VAN SWIETEN, en wie ik nog meer zou kunnen noemen, allen hadden dat natuurlijk-eenvoudige in hunne voordragt, dat echt-menschelijke in hun trant van beschrijven, waarin onze PIETER VAN FOREEST boven anderen uitmuntte.

STATISTIEKE OPGAVEN OMTRENT ONS LAND EN VOLK.

De statistiek, zoo als zij voorkomt in het jaarboekje voor 1849, leert: dat de betrekkelijke bevolking het grootste is in de provincie Zuid- en Noord-Holland, het geringst in de provincie Drenthe, dat in 1847 de bevolking des rijks verminderd is met meer dan 7000, dat het getal mannelijke geboorten dat der vrouwelijke eenigermate overtrof. — 2000 = 1674, doch dat der sterfgevallen daarmede balanceerde, dat de verhouding der huwelijken tot de wettige geboorten was als 1 = 4, 5, dat in die provinciën waarin de meeste geboorten, ook de meeste sterfte had plaats gehad en omgekeerd, dat het grootste aantal onechte geboorten in verhouding tot de geboorten in 't algemeen in de provinciën Noord- en Zuidholland is opgemerkt, dat Noord-Holland het grootste en Noord-Braband het kleinste aantal huwelijken in betrekking tot de bevolking heeft opgeleverd, dat de geboorten in Februarij hun maximum, in Junij hun minimum vertoond hebben, dat de sterfte in Januarij het grootste, doch in Julij het kleinste geweest is, dat in September wederom een kleiner maximum staat aangeteekend, dat in Januarij, Februarij, Maart geboorte en sterfte het grootste waren, dat de sterfte in de eerste levensjaren het meest was en met het zesde plotseling verminderde en van het achtste afnam. Vergelijkt men hiermede de opgaven uit Frankrijk en België, zoo zal men niet kunnen nalaten, regel en wet, reeds vroeger door de statistiek erkend, op nieuw en verrassend bevestigd te vinden. Hetzelfde geldt omtrent de veroordeelden, hun leeftijd, en den aard van hun misdrijf.

Als men de statistiek van het weder nagaat, opgegeven in hetzelfde jaarboekje van 1849, over 10 jaren van 1838—1847 ingesloten, zoo zal men zien, dat de gemiddelde temperatuur zich om 50 gr. Fahr. beweegt en van jaar tot jaar weinig verschil oplevert. Voor 't overige hoe meer men de verschijnselen in den dampkring met die der maatschappij vergelijkt, des te meer zamenhang en overeenstemming zal men tusschen beiden vinden; zoodat het welligt éénmaal mogelijk zijn zal, de tijdperken der politieke omwentelingen, die der vorige en van onze eeuw, de Julij-revolutie in 1830 en de Februarij-revolutie in 1848 met de meteorologie overeentebrengen en de vibraties en oscillaties in dampkring en zenuwen van landen en volken op groote schaal te vergelijken.

Betreffende ons land moet worden in 't oog gehouden, dat er hoe klein in omtrek, groote verscheidenheid bestaat in de provinciën, die het zamenstellen. Denkt slechts aan Noord-Braband bijvoorbeeld en Friesland of Groningen, aan het eigenaardige van Noord-Holland, Gelderland en Zeeland, aan Amsterdam, Rotterdam en 's Hage, aan het gemis van eene Hoofdstad als Parijs voor Frankrijk, aan onze menigte

steden en dorpen, aan onze ligging aan zee en rivieren, aan onze veelvuldige betrekking en aanraking met vreemden, aan Franschen, Duitschen, Engelschen invloed op zeden, denkwijs, studie. Die invloed is in alle provinciën niet dezelfde. Men denke voor onze steden aan Amsterdam en Rotterdam, voor onze provinciën aan Utrecht en Groningen, aan onze plattelandsbevolking of afgelegene gewesten, vooral aan onze volkplantingen en de menigte vreemdelingen, die zich in ons land met der woon hebben gevestigd, winkeliers, kooplieden, geleerden, ook aan de menigte Joden en aan de noodwendige gevolgen van zoo vreemdsoortige elementen en zamenstelling.

Volgens het staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1850 (hetgeen het vorig jaarboekje voor ons *medici* slechts gedeeltelijk vervangt) waren in den jare 1848 geboren 94,641 kinderen, van welke 4,278 onwettig, overleden 89,793 menschen, zijnde 4,527 levenloos aangegeven. De verhouding van de wettige tot de onwettige geboorten was de ongunstigste in de provinciën Zuid- en Noord-Holland, de gunstigste in de provinciën Friesland en Drenthe: terwijl ook in de beide eerstgenoemde provinciën de meeste echtscheidingen waren voorgevallen. Het getal huwelijken was geweest 21,906, waarvan in Drenthe alléén 630, zijnde 54 meer dan het hoogste getal in de 10 vorige jaren. Het getal der geboorten staat tot dat der huwelijken, als ruim 4 tot 1. Gemiddeld in de jaren 1841—1847 (in 7 jaren) werden in ons land jaarlijks geboren 104,227, waarvan 5,337 onecht. Onder dit cijfer zijn tevens begrepen 4,942 doodgeborenen. Op dit getal overtrof het mannelijk geslacht het vrouwelijke met 3,337, bij de onechte met 133. Het getal der overledenen bedroeg gemiddeld 81,693 waarvan 44,966 van het mannelijk geslacht, 39,727 van het vrouwelijke: terwijl het aantal huwelijken, op gelijke wijze omgeslagen, beliep 21,307.

Bij de opgaaf der toenemende bevolking in de Nederlandsche steden zou 't belangrijk zijn, de verhouding daarvan tot die van 't platte land nategaan.

Is het getal van hen, die lezen en schrijven kunnen, toe- dan wel afnemende? Hoe staat het tot de geheele bevolking? In Gelderland was het onder de lotelingen meer dan 3/4. Volgens onderscheidene opgaven zou men doorgaans het getal krankzinnigen voor Nederland hoogstens als 1 : 1000 kunnen stellen en bedroeg in 1848 te zamen 1130, als 567 mannen en 563 vrouwen en stond de gezamenlijke bevolking der krankzinnigengestichten tot de bevolking des rijks als 1 tot 2,575, waarbij in aanmerking komt het groot getal dier ongelukkigen, 't welk zich buiten die gestichten bevindt. Onder de opgenomenen was het getal stedelingen het driedubbeld van dat der landbewoners, en overtrof het getal ongehuwden dat der gehuwden met een zevende: waren 227 erfelijk krankzinnig en 122 uit dronkenschap, op een getal van 1788.

In 1848 zagen in Nederland het licht 1567 boekwerken: 265 theologische, 295 politische en economisch-politische, waaronder 117 politieke ephemeriden, 49 over huis- en landhuishoudkunde, 85 medische en chemisch-pharmaceutische, 113 grammatisch-kritisch-litterarische, 196 pedagogische en school

en kinderboeken, 187 historische en biographische, 33 physische, 42 poëtische, 12 dramatische, 39 romans, 22 mathematische, 22 over krijgskunde, 46 over handel en scheepvaart, 60 over werktuigkunde, 28 teeken- en plaatwerken en 67 mengelwerken. Waaromtrent dient aangemerkt te worden, dat het jaar 1848 in 't politieke een exceptioneel jaar was: vandaar die menigte schriften over de gebeurtenissen van den dag en waarschijnlijk ook menig dicht- en mengelwerk; terwijl het voor 't overige wenschelijk was, de verhouding te weten van vertalingen tot oorspronkelijke werken, benevens den leeftijd der autheurs; eindelijk een vergelijkende tabel der provinciën in ons land te bezitten, met betrekking harer lettervoortbrengselen en van onze letterkundige en wetenschappelijke productie, tegenover die onzer naburen.

STAND, RANG, BEROEP, BEDRIJF,

Vroeger was de afstand tusschen menschen en menschen zeer groot. Het volk aan de eene, de adel en geestelijkheid aan de andere zijde maakten een treurig contrast uit van ontbering en overdaad. Later heeft zich daartusschen de middelstand gevoegd, die de gaping aanvulde. Thans, nu de adel veel van hare voorregten heeft moeten opgeven, nu de geestelijkheid veel van haar gezag en invloed verloren heeft, is geld-aristocratie in de plaats van rang-aristocratie getreden, en zijn rijken en armen de plaatsvervangers geworden van adel en gemeen. Handel en industrie hebben meer beteekenis gekregen, als middelen tot verkrijging van rijkdom, en de fabrickarbeiders zijn verminderd, naarmate de werktuigen vermeerderd zijn. Land en akkerbouw en veeteelt en grondbezit beginnen op hooger prijs gesteld te worden, nadat men de wisselvalligheid van handel en industrie, hare veranderlijkheid door concurrentie, door het verleggen van wegen en markten, door overproductie heeft gaan inzien en het belang heeft leeren begrijpen van in eigen land middelen van bestaan en onderhoud te vinden; nadat men daarbij op de onzekerheid van geld of papierenrijkdom is beginnen te letten, waarbij men uit staatschulden zijne inkomsten trekt, en zich van eigen of vreemde regeringen afhankelijk maakt.

Naast de geld-aristocratie heeft zich eene andere aristocratie doen gelden: die der wetenschap: wij zouden haar de verstand-aristocratie kunnen noemen; het zijn de hoogste intelligenties, die zich het hoogst gezag en den hoogsten rang in Staat en Kerk en in de geheele Maatschappij toekennen. Adel en geestelijkheid, handelstand en industrie-wezen, boerenstand en grondbezitters, regeringen en volken, met één woord allen zullen éénmaal die verstand-aristocratie moeten huldigen en zich aan haar moeten aansluiten, vooral zoodra deze zal hebben leeren begrijpen, dat zij niet in zichzelve besloten, maar buiten in de maatschappij moet werken en handelen. Zij moet met hare wetenschap in het leven en in de wereld treden. Want sociaal moet zij worden, om haar bestaan en magt te verzekeren en uittebreiden, en zich het wereldburgerschap te verwerven. Wij beleven een tijd, waarin het regt van den sterksten is overgegaan in handen van den slimsten. Rijkdom en wetenschap zijn magtige wapenen, maar men moet ze kunnen hantéren. Dat is niet ieders zaak, allerminst van hen die beiden als doel en niet als middel beschouwen. Het zijn geen wapenen voor spiegelgevechten of wedstrijden, het zijn hefboomen, die Staten en Rijken kunnen bewegen, die evenzeer misbruikt als gebruikt kunnen worden en die niet gevaarlijker zijn, dan in de hand van kinderen en onmondigen, omdat zij 'er zichzelven meê wonden en dooden kunnen.

De vrijheid is eene magt, de wetenschap is eene magt, maar grooter dan beide is wijsheid, praktische wijsheid vooral, die wetenschap en vrijheid en rijkdom weet te waardéren en te gebruiken.

Beroep en bedrijf hebben groot vermogen op den toestand van den mensch in 't bijzonder, en van de menschen in 't algemeen. Het boek van Ramazzini, *De morbis Artificum*, dat van Tissot, *Des Maladies des Gens de Lettres*, een tegenhanger van zijne verhandeling, *Sur les Maladies des Gens du Monde*, die wederom een tegenhanger is van zijn *Avis au Peuple sur sa Santé*, Bilderdijks Ziekten der Geleerden, de tractaten van eerstgenoemden autheur, *De Valetudine Virginum sacrarum et De Valetudine Principum* strekken met zooveel anderen over

legerziekten, over ziekten der zeevarenden en dergelijke, ten bewijze dat ook dit onderwerp aan de aandacht der geneeskundigen niet ontsnapt is.

Echter 't is verre van uitgeput te zijn, en voor dit onderzoek is vooral belangrijk te weten, welken invloed beroep en bedrijf hebben op de vorming van menschen en volken. Stille beroepen en bedrijven of woelige, met gevaar of zonder gevaar, met of zonder hasard en kansrekening, vrees of hoop, meerdere of mindere afhankelijkheid, bedrevenheid of onbedrevenheid. Als voorbeelden van het groot verschil behoef ik slechts de beoefenaars van kunst en wetenschap, de kunstenaars, *artistes*, zoo verschillend onderling, en echter zoo geheel bijzonder kennelijk en tegenover dezen [1]) de geleerde standen aantevoeren: theologen, juristen, medici, litteratoren, philosophen, gij kent ze, welk een onderscheid! Is niet hunne manier van zien en denken en spreken, hunne geheele manier van zijn verschillend? Zien zij de wereld en de maatschappij niet met een geheel ander oog? Hebben zij niet hunne eigene spraak en trant van redeneren? Zijn zelfs hun gang en mimiek niet onderscheiden? Een onderscheid, dat reeds op de Akademie begint zich te vertoonen, en daarna in het praktische leven nog duidelijker te voorschijn treedt. En wat het opmerkelijkste is, een onderscheid dat juist hun 't meest in 't oog loopt, die een ander vak van studie beoefenen en een anderen stand in de maatschappij bekleeden. Dat onderscheid geeft wel eens aanleiding tot miskenning of minachting, die buiten ons weten, ons oordeel, gedrag en handelwijs, ja onze houding tegenover hen bestuurt en regelt. De litteratoren en theologanten, worden zij thans inzonderheid niet wel eens minder billijk beoordeeld door de beoefenaars van meer positieve wetenschappen: eene beoordeeling, die ongetwijfeld billijker zijn zoude, als men meer zich de

---

[1]) Lavater heeft eenige artistenkoppen en physiognomiën medegedeeld: waarmede de portretten van geleerden in onderscheidene vakken bij hem en Gall verdienen vergeleken te worden. Uitmuntend zijn de krijgsmans-troniën III p. 91, tegenover het vignet p. 90.

moeite gaf, die andere vakken te leeren kennen en het vermogen en den invloed te bestuderen, die zij op den mensch die ze beoefent, hebben en hebben moeten; en daarbij den innigen band, de naauwe verwantschap voor oogen hield, die alle studiën als deelen van een organisch geheel van wetenschap of kennis omstrengelt.

BEVOLKING IN STEDEN EN OP HET LAND.

Eene der meest in het oog loopende verscheidenheden in de uitkomsten der statistiek is die, welke de bevolking betreft der steden en van het land. Süssmilch heeft alreeds daarop gewezen en het belang en de noodzakelijkheid aangetoond, om bij het opmaken van geboorte- en sterflijsten op dit verschil te letten. Het wonen in steden is noch voor gezondheid, noch voor levensduur bevorderlijk. Evenzeer is het schadelijk voor de zeden, hoezeer het intellectueel leven 'er wordt opgewekt. Men moet niet in wereldsteden de typen zoeken van menschelijke schoonheid of volkomenheid. Het gevoel van den sentimenteelen Yorick, reeds te voren herinnerden wij het ons, wierd pijnlijk aangedaan op het zien der menigte Parijsche dwergen, en Londen heeft aan Dickens overvloedige stof opgeleverd voor zijne caricatuur-schilderingen. Prostitutie, dronkenschap, brasserij, de weelde en overdaad des rijkdoms, het gebrek en de ontberingen der armoede zijn in bevolkte steden op grooter schaal en in levendiger trekken ten toon gesteld. Menschelijke hartstogten zijn daar in krachtiger werking, nooit houdt de branding op: misdaad, krankzinnigheid en dood vinden daar hunne slagtoffers in menigte: het voorbeeld tot allerlei kwaad werkt zonder verpoozing; elken morgen verspreiden duizende geruchten en dagbladen het electriek vuur, dat de maatschappij in beweging zet, en elken avond wordt de toestel op nieuw geladen, om de batterij op nieuw te laten spelen. Overweegt men hierbij het ontzettend vermogen der drukpers op partijschap en sektengeest, de publieke

opinie, die als eene geheimzinnige kracht de menigte stuurt en dood of leven verspreidt: en die hoogere kritiek, dat maatschappelijk geweten, dat zich boven menschelijke hartstogten en menschelijke berekeningen verheft, onomkoopbaar, ontrefbaar, ongenaakbaar, onwankelbaar: en regt spreekt over menschen en volken, over staten en rijken, over rangen en standen en zich in de maatschappij, onder groote bevolkingen vooral, luide hooren laat, dan zal men zich geenszins verwonderen over den invloed der steden en over haar overwigt op den gang der groote Huishouding van Staat. Ligt kon het in ons opkomen, of het niet wenschelijk zijn zoude, dat de groote bevolking zich uit de steden over het land verspreidde, en als men het physiek welzijn der maatschappij bedoelt, zou men al ligt die vraag toestemmend willen beantwoorden. Voor Frankrijks welvaart is de Parijsche overheersching geen geluk, en het reusachtig Londen verslindt jaarlijks een groot deel van Engelands bevolking, om van Weenen en Berlijn en andere wereldsteden, met hare jammeren en kwalen, niet te gewagen. Maar 't is bezwaarlijk te denken, dat het menschdom aan de gemakken en geriefelijkheden van het stadsleven gewoon, en verwend door weelde, zich andermaal de behoeften en ontberingen van het landleven zal getroosten. Eer zou men kunnen vermoeden, dat de overmagt der groote steden van lieverlede voor het streven naar gelijkheid en evenwigt zal moeten buigen: en dat Parijs op zal houden Frankrijk te beheerschen, of Londen de hartader van Engeland te zijn. Intusschen zeker is het, dat men de belangen van landbouw en grondeigendom meer begint in te zien en dat de lust voor het buitenleven bij rijken en geringen eer toe dan afneemt.

De steden zijn niet zonder invloed op het land gebleven en naar de wet van evenwigt heeft zich kwaad en goed van de steden over het land gelijkelijk verspreid. Groote verbetering voorzeker, zou het te weeg brengen, als het leven der volksmenigte meer evenredig tusschen stad en land verdeeld kon worden, als het getal van hen gedurig kon toenemen, die den zomer buiten, en den winter in de stad konden doorbrengen: als vooral de jeugd dat voorregt kon

genieten; een voorregt, dat naauwelijks hoog genoeg gewaardeerd kan worden, en dat zeker op den gezondheidstoestand der maatschappij de gunstigste werking hebben zou. Eenigzins is in die behoefte voorzien door het oprigten van Instituten op het land. Mogt men met andere inrigtingen van onderwijs dat loffelijk voorbeeld volgen! Want groote steden zijn in meer dan één opzigt besmettelijk voor de jeugd. Het bestaan van steden is echter tevens, en dit mag men niet voorbij zien, in onmiddellijk verband met het bestaan van den burger- of middelstand, welke tegenover adel en geestelijkheid van de eene en de mindere of lagere volksmenigte van de andere zijde eene hoogstverdienstelijke menschenklasse uitmaakt. Die burgerstand of middelklasse is de verbindingschakel tusschen beide uitersten der maatschappij: nijverheid, volksvlijt, handel, vrijheid zijn wij haar verpligt. Volkszeden en volksdeugden en volkskarakter moet men bij haar vooral bestudéren. Even verwijderd van het onbeschaafd en ruw gemeen, als van de door weelde ontzenuwde grooten, is zij de zenuw en kracht van den Staat, het magtig en stevig orgaan, waarop alles afstuit, en vanwaar alles uitgaat: bij haar berust de *sens commun*, het *common spirit*, nationaliteit, gezond verstand, burgerzin. Zij is meest vrij van de erfelijke en aangeboren vooroordeelen, costumes en gezetheden, en het minst onderhevig aan bijgeloof of dweeperij. Bij iedere omwenteling heeft zij in crediet gewonnen, en iedere poging tot vooruitgang is eene toenadering tot den middelstand der maatschappij, eene vermindering der uitersten, eene opheffing der grenzen, eene levendiger erkentenis onzer algemeene familieverwantschap en der verhevene waarheden van het Christendom.

In zijn werk: *Du Suicide, de l'Aliénation mentale et des Crimes contre les personnes, comparés dans leurs rapports réciproques; Récherches sur ce premier penchant chez les habitans de Campagne*, beweert Cazauvieilh, dat tusschen krankzinnigheid en misdaad eene overeenkomst bestaat, die maar al te zeer wordt voorbijgezien, en dat beider oorzaken over 't algemeen dezelfde zijn: eerzucht, ijverzucht, liederlijkheid, overspel, huisselijk leed, eigenbaat, haat, wraak-

zucht: dat 'er dagelijks in Frankrijk meer dan 9 menschen het leven door zelfmoord, moord of doodvonnis verliezen, en dat de landbewoners, niet minder dan de stedelingen voor beiden blootstaan.

Met betrekking tot het onderwijs toont hij, dat het althans voor zelfmoord niet beveiligt, dat zelfs het heerschend begrip van onafhankelijkheid, dat thans den geest benevelt, een groot gewigt in de schaal legt. Echter zijn, gelijk hij aanmerkt, op het land de oorzaken gewijzigd naar de zeden. De mindere genegenheid tusschen bloedverwanten, het veronachtzamen en verwaarloozen van zieken, zwakken, ouden: van allen in één woord buiten staat hun werk te doen, is bij dezen in Frankrijk althans, veelvuldige aanleiding tot zelfmoord. Eene tweede oorzaak van misdaad onder landbewoners is de begeerlijkheid: het verlangen om zijn eigendom, zijne bezittingen te vermeerderen, boven anderen uittesteken; eindelijk zelfverwijt, te dikwijls aan ingebeeld leed of verdriet toegeschreven, en niet minder dronkenschap.

Landleven staat tegenover stadsleven als eene lagere civilisatie tot eene hoogere. In den omtrek van steden, vooral van groote steden, deelt zich goed en kwaad van de stad aan het land mede. Op grooter afstand komt het landleven in zijne eigendommelijkheid meer uit. Bij de meerdere en makkelijker gemeenschap zal het verschil gedurig minder worden en zullen de landbewoner en stedeling meer gelijken. Echter zullen stadbedrijf en landbouw altijd eene merkwaardige scheiding maken in zeden, gewoonten en denkwijs. Op de vrouwen vooral is die invloed kenbaar, die gedwongen zijn met de mannen te arbeiden, en daardoor veel van hare oorspronkelijke geaardheid en natuur verliezen

Het landelijk koloriet over gevoelens, gewaarwordingen, taal en leven verspreid, vertoont zich evenzeer in de afdwalingen van den volkomen staat van ligchaam en geest. Krankzinnigheid en misdrijf hebben op het land andere, eigene tinten. Cazauvieilh heeft dit in zijn werk aangetoond, en ofschoon het Frankrijk betreft, zal men er toch menigen trek van onzen boerenstand in wedervinden.

De overeenkomst, die deze schrijver stelt tusschen misdaad

en krankzinnigheid, wordt ook door PRICHARD en anderen erkend, en meermalen bij teregtstellingen te zeer verzuimd: hetgeen tot grove misslagen aanleiding geeft. Zou dit niet eene reden te meer zijn, om de doodstraf afteschaffen, die, als zij nog behouden blijft, niet in het openbaar moest voltrokken worden. Of heeft niet herhaalde ervaring bewezen, dat die openbare regtsplegingen even als openbaar gemaakte misdrijven, niet tot afschrik, maar veeleer tot navolging en sympathie opwekken? Zoo groot is de kracht van het kwaad, vooral van het kwaad voorbeeld, dat het gebleken is, dat vreemde of afgrijsselijke misdaden, door de publieke dagbladen medegedeeld, niet zelden wederom nieuwe misdaden van gelijken aard ten gevolge hadden; waarvan de bewijzen in beider geschriften staan opgeteekend.

Op de vraag of krankzinnigheid en zelfmoord in den laatsten tijd zijn toegenomen, kan moeijelijk een bepaald, met getallen gestaafd antwoord gegeven worden. Ofschoon niet alleen de algemeene opinie, maar ook de waarschijnlijkheid er voor pleit. Immers de geest van onafhankelijkheid, van ongodsdienstigheid, van vrijheid en opgewondenheid, dat afwerpen van alle banden, dat verhoogd intellectueel leven, gepaard aan mindere degelijkheid en meerder gebrek aan beginselen en zelfstandigheid, die tweespalt tusschen objektief en subjektief, dat jagen naar fortuin of faam, dat hoog opvoeren van wetenschap, die zucht naar grootheid of verheffing boven zijn stand, met één woord dat gemis aan evenwigt en rustig stemmen van onze natuur met de natuur en de wereld buiten ons, dat gebrek aan sociale eenheid, die de groote onvoldane behoefte onzer eeuw is, maakt de gelegenheid tot afwijking ligter en de afwijking zelve menigvuldiger. Waar de maatschappij lijdende is, daar kunnen hare leden geen welvaart, vrede, levenslust genieten. Waarhenen wij zien: op Kerk, Staat, huisgezin, overal bespeuren wij tweespalt, oneenigheid, onrust, ontevredenheid; nergens bijna heerscht eendragt, eensgezindheid, rust en vrede.

De afwijkingen, die wij gedurig moesten vermelden, en waardoor de mensch en de menschelijke maatschappij lijdt en waarlijk ziek is, zijn natuurlijke gevolgen van de vrijheid,

die ons boven de dieren geschonken is, en die wij maar al te dikwijls misbruiken. Ongestraft doen wij het nimmer; want ieder misbruik komt vroeger of later in tegenspraak met den wettigen wereldgang en wordt gesloopt. Onmatigheid, dronkenschap, ontucht, overspel, woeker, bedrog, eergierigheid, nijd, afgunst, hoogmoed, heerschzucht, over dat alles gaat een Hooger Gerigt: en met langzamen maar zekeren tred vervolgt de Wereldkritiek haar voorgeschreven baan. Niet zelden, zegt een schrander schrijver, is het verdriet dat het hoofd doet verliezen, een knagend verwijt van het nimmer sluimerend geweten. En mogen wij er bijvoegen: de groote som van ontevredenheid en onlust, die volken en staten, ja de geheele maatschappij in rep en roer zet, zou zij niet een noodzakelijk gevolg zijn van het verstoord evenwigt door misbruik van magt en gezag aan de eene en misbruik van vrijheid aan de andere zijde: een gevolg van willekeur en losbandigheid, die in gedurigen tweestrijd nu eens verwinnende, dan overwonnen het schouwspel opleveren van een vruchteloos weêrstreven tegen de onzigtbare magt, die de schaal in handen houdt.

Schijn of wezen van het leven der maatschappij wordt, even als schijn of wezen van het leven der menschen, bepaalt door verschil, of overeenkomst met de wetten, die de wereld beheerschen. 't Is een ijdel pogen, zich van die wetten te willen ontslaan of er zich tegen te verzetten. Onze illusies worden reeds bij ons leven, de een na de andere gesloopt: theoriën en stelsels verdwijnen; onze wetenschap zinkt met onzen roem in het graf en van ons blijft niets overig, dan hetgeen met de maatschappij bestaanbaar en voor haar bruikbaar was. Zoo verdwijnt het egoismus uit het leven, uit de maatschappij, uit de wetenschap en wordt al wat met de algemeene welvaart onvereenigbaar is, afgeworpen of uitgestooten. 't Is eene waarheid die of niet erkend, of althans niet behartigd, noch genoeg overwogen is, dat zelfs in vorm en uitdrukking die tegenspraak met de wereldwetten zich openbaart. Taal, voorkomen, gedrag van menschen of volken, die daarmede in strijd zijn, heeft iets eigenaardigs, iets vreemdsoortigs, iets onbehagelijks en wanklankigs. Ware

onze smaak minder bedorven, waren wij meer getrouw aan de natuur gebleven, al dadelijk zouden wij dat abnorme bespeuren, waar 't zich ook voordeed. Nu zelfs hindert het ons onwillekeurig, zonder dat wij er ons alttjd rekenschap van kunnen geven. Die wanvoegelijkheid in handel en wandel, dat onhebbelijke in taal en stijl, dat ongelijke, humeurige, wrevelige, dat ons in anderen meer dan in ons-zelven tegenstaat, omdat wij 't in anderen meer dan in onszelven opmerken, zijn zoo vele bewijzen daarvan. Wat ons daarin hindert, is deels het onnatuurlijke, deels het onregelmatige: wat wij er in missen, is natuur en regel. Zegt men daarom niet in onze zinrijke volkstaal: een ongeregeld leven, als men van een liederlijk, losbandig, zedeloos leven spreken wil, en zijn ordentelijkheid en geschiktheid niet eigenschappen, die we reeds bij de eerste kennismaking in kinderen prijzen? Naar regel en orde dienen wij ons in de natuur en in het leven te leeren schikken en voegen, en hoe vroeger en volkomener wij dat leerden, hoe gemakkelijker en vrijer wij ons in onzen kring en in de wereld zullen gevoelen. Dat hortende, stootende, botsende in de zamenleving zou ophouden en in eene zachte, golvende beweging overgaan, waarbij de grootste menigte zich met gemak zou kunnen roeren, als men de wetten van beweging, als men orde en regel meer in acht nam. Er zou minder geschreeuw en rumoer en getier zijn. Het getal befaamde menschen, dat nu elkander verdringt, zou voor een grooter getal beschaafde wereldburgers plaats maken, die een beteren toon in 't leven en in de wetenschap zouden invoeren: een toon, die het gezelschappelijk verkeer zou veraangenamen. Laster, kwaadsprekendheid, achterklap, verkleining van elkanders verdiensten zouden zwijgen en de drukpers (ach! waarom nu niet?) het goede verspreiden en waarheid bevorderen.

Is de wet de despoot, zijn wij haar dienaars en onderdanen, zoo worden wij waarlijk vrij. Buiten haar is onze vrijheid zeer beperkt en wat tegen haar strijdt, wordt te niet gedaan: het heeft geen grond van bestaan of voortduring, het moet, hetzij vroeger hetzij later, éénmaal moet

het zeker vergaan. Daarom behoort onze geheele opvoeding daarheen geleid te worden, dat wij ons naar de orde en regel der natuur en der maatschappij leeren voegen, dat wij die orde en regel gehoorzamen en getrouw blijven, dat wtj er zoo min mogelijk van afwijken, dat wij er ons zoo na mogelijk aan houden. Het bevel van den naaste liefte hebben als ons-zelven, is op die orde en regel en wet der maatschappij gegrond: evenzeer als die andere wet, die ons gebiedt, de natuur te volgen, die minder duidelijk is, omdat zij ons geen zekeren maatstaf in handen geeft. Wij moeten daarbij vooreerst aan de algemeene natuur en onze menschennatuur denken: vervolgens ons persoonlijk karakter in aanmerking nemen; en eindelijk tevens letten op hetgeen ons de proefondervindelijke wijsbegeerte des levens aanwijst, Niet, alsof wij van alles de proef moesten nemen, en zoo door schade en schande wijs worden. Integendeel, wij moeten met de grootste omzigtigheid en bedachtzaamheid voortgaan. Geen onberaden stappen doen, maar alles te voren wikken en wegen, ons aan anderen spiegelen, de ondervinding en geschiedenis inroepen: en bovenal dat inwendig bewustzijn, die rede in ons binnenste raadplegen, die meest bevoegd is, om in twijfelachtige vraagstukken uitspraak te doen.

DE GENEESKUNDE IN HARE BETREKKING TOT DE MAATSCHAPPIJ.

Heeft de geneeskunde waarde voor de maatschappij? Deze vraag, mijne vrienden! voorlang reeds opgeworpen en telkens herhaald, is thans voor haar levensvraag geworden, nu men de bevolking aan bepaalde wetten onderworpen ziet. Om haar onpartijdig te beantwoorden, is 't noodig, te weten: wat men door geneeskunde te verstaan hebbe. Is zij de kunst van genezen, gelijk men eertijds meende, of is zij natuuronderzoek aan het ziekbed, gelijk men thans veronderstelt? In het eerste geval is haar vermogen, men moge het willen erkennen of niet, hoogst-beperkt, in het laatste geval is

haar praktisch nut voor de maatschappij hoogst-twijfelachtig. Maar niet daarin is hare waarde voor de maatschappij gelegen, dat zij zieken geneest, of verborgen kwalen ontdekt en ontleedt. Zij heeft eene hoogere roeping, die tot heden te weinig gevoeld of geschat is. Zij moet waken voor de gezondheid der maatschappij, en hierin, in die gezondheidspolitie ligt haar eigen kracht en wezen [1]. Meer en meer is men begonnen dit intezien, sedert men met de gebreken der maatschappij naauwkeuriger is bekend geworden. Men heeft begrepen, dat het onvermogen der kunst daarin vooral te zoeken was, dat hare hulp wierd ingeroepen, als het te laat was om hulp te kunnen bewijzen: dat het niet mogelijk is, gelocaliseerde ziekte-processen opteheffen, of ondermijnde gestellen te vernieuwen, dat de zieke en lijdende maatschappij eene volkomene herschepping behoefde, en dat zoodanige herschepping alleen door veranderden levensregel mogelijk was. Reeds met het aankomend geslacht, reeds met den eersten oorsprong van het leven der wereldburgers moet die zorg een aanvang nemen. Het huwelijk, de ongehuwde staat, prostitutie, overspel, ontucht, onreinheid, de zorg voor zwangere en barende vrouwen, echte, onechte geboorten, het baker- en minnewezen, de kraamkamer, de eerste opvoeding, de school, beroepen en bedrijven, lucht en licht, voedsel, kleeding, woning, stad- en landleven, volksfeesten, volksziekten, de zorg voor stervenden en dooden, of schijndooden, voor veiligheid op straten en wegen, in huizen en kerken [2]: in één woord niets wat de gezondheid der maatschappij betreft, ontgaat haar wakend oog, en wanneer de regeringen éénmaal haar hoog belang zullen weten te schatten, zal het mogelijk zijn, in plaats van eene kwijnende bevolking eene maatschappij te zien opstaan vol kracht en

[1]) Jo. Pet. Frank, hoewel niet vrij van de philanthropische utopiën van zijn tijd, heeft echter met een helder oog de gebreken der maatschappij gadegeslagen en mag met het volste regt uitvinder zijner wetenschap (Medicinische Polizey) heeten.

[2]) Alle onderwerpen door Frank in zijne Geneeskundige Staatsregeling behandeld.

leven, waar ziekten en kwalen en gebreken even zeldzaam zijn zullen, als zij nu algemeen zijn. Gelooft niet, mijne vrienden! dat ik mij met hersenschimmen verlustig. De tijd nadert en is reeds gekomen, dat die gelukkige eeuw van gezondheid aanbreekt. Vergelijkt het leven en de volksziekten onzer voorvaderen bij ons leven en onze volksziekten. Ziet hoe de zorg voor barende en zwangere vrouwen vermeerderd en verbeterd is, hoeveel vooroordeelen uit kraamkamer en huisgezin verdreven zijn, hoeveel beter de eerste opvoeding, hoeveel beter de scholen, hoeveel gelukkiger het lot der arbeidende klasse, hoeveel minder onkunde, hoeveel minder ruwheid van de eene, willekeur van de andere zijde, hoeveel luchtiger en lichter onze woningen, hoeveel minder gevaar van gebrek en hongersnood, hoeveel minder grof ons voedsel, hoeveel eenvoudiger onze kleeding, hoeveel beter het leven in de stad en op het land, hoeveel minder woest onze volksfeesten, hoeveel minder hevig en minder veelvuldig onze volksziekten, hoeveel meer zorg voor stervenden, hoeveel beter ingerigte begrafenissen en begraafplaatsen, hoeveel meer veiligheid op straten en wegen, in huizen en kerken, en gij zult het moeten belijden, dat wij nu reeds veel, zeer veel gewonnen hebben, en dat er gegronde hoop bestaat, dat wij meer en meer naderen aan het ideaal eener gezonde, krachtige bevolking, die het vroeger kwijnend, ziekelijk en zwak geslacht vervangen zal. Doch zoo die hoop bevestigd zal worden, moet de geneeskunde hare hooge bestemming begrijpen, en aan die bestemming beantwoorden, en moet de regering zich van de voorlichting en raad der geneeskunde bedienen. Gezondheidsraden voor land, gewest en stad moeten worden aangesteld en geregeld. Aan hen moet de geneeskundige statistiek in al haar omvang worden opgedragen. Zij moeten zich bekend maken met alles wat op de gezondheid en het leven der ingezetenen werken kan. Zij moeten 'er voor waken. Zij moeten niet alléén voorslagen kunnen doen aan het algemeen of plaatselijk bestuur, maar verder nog moet hun vermogen gaan: zij moeten kunnen handelen, waar het dralen of weifelen nadeelig en schadelijk zou worden, zij moeten kunnen doortasten; aan hen moet de ge-

zondheidspolitie worden toevertrouwd. Hebben zij enkeld de vergunning om voordragten te doen, en moeten die voordragten telkens aan het oordeel der regering verblijven, het is te vreezen, dat het, in ons land inzonderheid, wezen zal: *deliberante senatu perit Saguntum.* Er moet dus zekere vrijmagt van handelen, waar 't noodig is, bestaan, om het goede met kracht te bevorderen: onverminderd evenwel gelijk bij elk bestuur, de verantwoordelijkheid voor iedere handeling. Nuttiger ware het zeker, aldus voor de welvaart der burgers te zorgen, dan door kostbare inrigting van gast- en kraam- en vondelingshuizen en stads-apotheken het getal zieken naar ziel en ligchaam te vermeerderen; terwijl aan lucht, water, voedsel en woning van gezonden naauwelijks gedacht wordt. Want waarbij toch heeft de Staat grooter belang, dan bij het bezit van gezonde burgers, en wat benadeelt dien meer, dan het onderhoud van een menigte zieken en zwakken en in ontucht levenden of geborenen, van welke de Staat naauwelijks eenige diensten hopen of verwachten kan.

Beter zijn matigheids- en afschaffingsmaatschappijën : maar boven alles aanteprijzen eene wijze en verstandige gezondheidspolitie, waarvan Jo. Pet. Frank het eerste volledig ontwerp gegeven heeft en die later door onze naburen, Franschen en Engelschen, vooral door de laatsten, in onzen tijd met kracht en ijver wordt voorgestaan en ingevoerd.

HET CHRISTENDOM IN BETREKKING TOT DE MAATSCHAPPIJ.

Onze maatschappij in haren tegenwoordigen staat dagteekent van de middeleeuwen. Men is dit eerst onlangs beginnen intezien en de miskenning van die waarheid was de grond eener scheeve beoordeeling en van menige verkeerdheid. In die middeleeuwen werkte een nieuw element op eene nieuwe volkenwereld : het Christelijk namelijk op de Germaansche. De historiestudie van dien duisteren tijd be-

gint thans de algemeene aandacht tot zich te trekken en zal buiten twijfel een nieuw licht verspreiden over de geschiedenis der maatschappij. Twee dwalingen hebben tot nog toe verhinderd, het Christelijk element in zijne werking op de maatschappij te beoordeelen. De eerste is de verwarring van Christendom met priesterdom. De tweede is de verwarring van Christendom met priesterleer. Als wij het Christendom invloed op de maatschappij toekennen, dan kunnen wij noch dienst, noch leer buitensluiten; maar als wij het Christendom in zijne allesdoordringende kracht willen zien werken, dan moeten wij het oog vestigen op de maatschappij in haar vooruitgang. 't Is niet genoeg, dien vooruitgang in het ontwaakt vrijheidsgevoel der volken te zoeken, als men niet tevens de wekstem hoort, die het menschdom wakker riep. Niet zonder reden beroept de Stichter des Christendoms zich op de praktijk als bewijs zijner leer, en overal waar het in zijne oorspronkelijke zuiverheid gekend is en doorgedrongen, heeft de proef het pleit beslecht. Gij zult, mijne vrienden! ik voorzie het, de stem hooren van hen die zich tegen dat Christendom verheffen: zij zullen u van ligtgeloovigheid of onverstand verdenken; laat u daardoor niet afschrikken van een onpartijdig onderzoek der waarheid, gaat de maatschappij na van de middeleeuwen tot op onze tijden, ziet hoe zij ofschoon met langzamen tred, telkens nader komt aan het ideaal eener Christelijke Maatschappij. Hoe de riddergeest, hoe de burgerstand, hoe het volk door het Christendom geleid en gevormd, met het denkbeeld van persoonlijke vrijheid en regten, tevens dat van persoonlijken adel en pligten heeft verbonden, hoe de maatschappij der menschen van eene volksmassa langzamerheid in een fatsoenlijk gezelschap veranderd is, waarin eigenbaat en eigenbelang en eigenliefde zich hebben leeren voegen naar de belangen en eischen van het algemeen, hoe algemeene welwillendheid en algemeene menschenliefde zich meer en meer openlijk vertoonen, hoe de in den mond van egoïsten en demagogen ongerijmde leuzen van vrijheid, gelijkheid, broederschap, in den mond van praktische Christenen zin en beteekenis en waarheid verkrijgen, hoe de leer van staathuishoudkunde niet alléén,

maar ook die van socialisten en communisten op Christelijke begrippen steunt en alléén onder Christenen zoude kunnen gelden, zonder gevaar van verkeerd begrepen of verkeerd toegepast te worden. 't Is waar, veel wat wij in de maatschappij zien of hooren, is meer parodie op 't Christendom, dan het Christendom zelf. Maar even waar is het, dat hetgeen nu nog in den tegenwoordigen staat der maatschappij paradox schijnt, zoo éénmaal die staat door het Christendom hervormd zal zijn, ons het Christendom in al zijne kracht en voortreffelijkheid vertoonen zal.

Het beginsel der liefde dat het praktisch Christendom verkondigt, is ook het beginsel, het zedelijk beginsel der maatschappij. Het liefhebben van den naaste als zich-zelven, is niet alleen les en voorschrift, het is meer dan dat, het is de wet der ijzere noodzakelijkheid, waarvan iedere overtreding met den gang der maatschappij in strijd is, en hare noodwendige gevolgen en straffen met zich brengt. De trots en aanmatiging der grooten, de gierigheid en onbarmhartigheid der rijken, de verwaandheid en overmoed der geleerden, de brutaliteit en onbeschoftheid van het gemeen, alles geraakt met dien gang, dien geregelden loop der maatschappelijke machine, nu vroeger dan later in wrijving en schuring, en wordt eindelijk of gladgeslepen, of verbrijzeld. Gaat met uwe gedachten de volksberoerten, de omwentelingen, de hervormingen na, die de maatschappij geschokt en ontrust hebben en gij zult vinden, dat zij grootendeels aan de miskenning van die maatschappelijke grondwet te wijten zijn.

Er is in die wet dat voortreffelijke, dat zij tevens grond en maatstaf inhoudt, waardoor zij in hare regtvaardigheid erkend en binnen hare natuurlijke grenzen bepaald wordt. Bedenkt men daarbij, dat naastenliefde, menschenliefde is, dat zij noch vreemden, noch vijanden buitensluit, dan zal men zich overtuigen kunnen, dat zij de kiem in zich bevat eener ontwikkeling, die de hoogste menschelijke volkomenheid ten doel heeft.

Het Christendom geen bespiegelende wijsbegeerte, maar proefondervindelijk en praktisch, stelt ons die type van volkomenheid voor oogen in een eenig, maar volmaakt en on-

overtrefbaar voorbeeld: een voorbeeld, waarin het menschelijke en Goddelijke in eene hoogere liefde zamensmelten, die den Schepper met het schepsel, dienaar en Heer, onderdaan en Wetgever vereenigen. Het is hier, waar menschelijke vrijheid en Goddelijke oppermagt zich ontmoeten, liefde en gehoorzaamheid, onderwerping, eerbied, dankbaarheid en gevoel van menschenwaarde en menschenbestemming: waar ootmoed en geestverheffing zich vereenigen; en terwijl wij aldus onze geringheid belijden, verliezen wij ons in het besef onzer oneindige volmaakbaarheid.

Lieve vrienden! leest en bestudeert uwen Bijbel, het boek der menschelijke vrijheid, maar ook der menschelijke tucht en opvoeding. Leest het als geschiedenis van het verkeer van God en menschen. Bestudeert het als het wetboek der maatschappij, en gelooft me, gij zult er meer levenskennis en levenswijsheid uit putten, dan uit alle andere boeken, die ons door zedeleeraars en wijzen zijn nagelaten. Leest het, niet om er een Godgeleerd systeem uittehalen, of om 'er menschelijke wetenschap uit te leeren. Het is geen handboek van theologie of natuurkunde. Het is een leerboek van Gods voorzienigheid, eene handleiding, waarin gij uwe betrekking tot de maatschappij en de betrekking van de maatschappij tot u in hare leidende beginselen kunt leeren kennen, en u naar haar en hare wetten kunt leeren vormen.

BIJBEL EN ROMANLECTUUR.

Bij onze voorouders, in den goeden ouden tijd, waren Bijbel en vader Cats huisboeken, waaruit zij lessen van levenswijsheid opgaarden. Later is de romanlectuur onder ons ingevoerd en mode geworden, en wij moeten het erkennen, dat van de litteratuur, ik spreek in 't algemeen, niets bijna is overgebleven, of althans niets populariteit behouden heeft, als de roman. De roman, eene soort van poëzij, die 't naast aan 't leven grenst, en 't meest anthropologische studie bevat: en juist daarom meest voor onzen tijd berekend. Van de

flaauwe, karakterlooze voorstellingen der vroegere Duitsche, en de onnatuurlijke zedelooze der latere Fransche romanschrijvers, is de roman door den praktischen geest en takt der Britten vooral, karakterschildering geworden. Als men op de hervorming, die met FIELDING tegenover RICHARDSON begint, en door SMOLLET, STERNE en WALTER SCOTT voortgezet, tot op BULWER en DICKENS voortgaat, in haar schakeringen en grondtrekken naauwkeurig acht geeft, zoo zal men bespeuren, dat de roman meer en meer tot natuur en waarheid genaderd is, en dat onze maatschappij tegelijk in wetenschap en beschaving heeft aangewonnen. Altijd evenwel blijft 'er in de roman nog veel te veel over van dat phantastische, hetgeen van het leven vervreemdt en met het leven ontevreden maakt. Overdreven goede en slechte karakters, gelijk zij nog maar al te dikwijls geteekend worden, blijven monstervormen: en waar *coups de théatre* noodig zijn, daar is de autheur zijn stuk nog niet volkomen meester. Daarenboven blijft deze, zelfs bij uitgebreide wereld- en menschenkennis, toch altijd binnen zekeren kring beperkt. Het nationaal en individueel karakter van den schrijver drukt het zegel op zijn werk, en de geest der eeuw bezielt en kleurt het.

Ondertusschen, de invloed dien de romanlectuur op het leven en op de maatschappij uitoefent, is onberekenbaar groot: vooral sedert zij de eenig-algemeene wierd en juist daarom is het te meer noodig, dat zij door Bijbellezen, zoo niet geheel vervangen, althans genoegzaam opgewogen worde. Ook in den Bijbel is anthropologie, is karakterschildering, is levenspoëzij en levenswijsheid; maar niets ziekelijks, wilds, overdrevens. Dáár is de type niet de verbeeldingsmensch, noch de gevoelsmensch, noch de verstandsmensch, ook niet de wetenschappelijke mensch, maar de gewetensmensch — de hoogste veredeling van het menschelijk wezen, doordrongen van den Goddelijken geest: de naauwste vereeniging der Goddelijke en menschelijke natuur.

Die het schoone in dat Boek, het Boek der menschheid, ééns heeft leeren gevoelen en bevatten, hij zal er al het andere naar afmeten, en zijn gelouterde smaak zal door dat overdrevene, wilde, bontkleurige, harde, schelklinkende,

door dat gebrek aan eenvoudigheid en waarheid met één woord: vlekken die zelfs de beste romans nog op veel plaatsen ontsieren, niet zelden ontstemd en gekwetst worden. Volgehouden karakters, ware, onopgesmukte voordragt der historische feiten, ach! waarom toetsen de romanschrijvers ze niet aan dien edelen, eenvoudigen Bijbelstijl?

Het gaat ons met den Bijbel, als met onze oude schoolboeken. De moeite, die deze ons kostten en de dwang, dien zij ons oplegden, maakt er ons daarna afkeerig van. Voegt hierbij het preken uit den Bijbel, het misbruik of ongepast gebruik van teksten en bewijsplaatsen, het gebrek aan ootmoed en Christelijke liefde bij anderen en ons-zelven, dat met bijbellezen niet onvereenigbaar schijnt, de vreemde taal en toon en vorm van het boek, die oostersche voor ons westerlingen uitheemsche geur en waas, die er overhenen zweeft, zelfbedrog en zelfmisleiding en wat niet al, dat ons onbekend, ten minste niet vertrouwd maakt met een boek, eenig en zonder wederga. Wilde ik auctoriteiten ter bevestiging van die uitspraak inroepen, het ware mij niet moeijelijk ze te vinden, en alléén Wilhelm von Humboldt kon onder de lateren voor vele anderen gelden. Maar liever beroep ik mij op eigene ondervinding en op de uwe; want de proef is wel waardig te nemen. Wilt gij weten, hoe 't mij gegaan is? Historiestudie bragt mij van zelve op Bijbelstudie. Ik las en onderzocht de schriften van het Oud en Nieuw Testament, beginnende met Genesis, naar tijdorde. Ik vergeleek ze onderling, en vond er, in weêrwil van de haarkloverijën der uitleggers, éénheid in: één groot, omvattend plan, dat mij verbaasde. Ik zag uit weinige, eenvoudige beginselen al het volgende, als uit organische kiemen, voortkomen en zich ontwikkelen. Ik zag de menschheid ontstaan en worden, tot de hoogst-mogelijke tijpe van volkomenheid, door telkens zwaarder en hooger onderwijs, gevormd en opgevoed. In dat groot historisch drama hoorde ik in de profetiën de Godspraak, die gelijk de Grieksche koren, tot in het laatste dezer heilige Oorkonden weêrgalmt, en hetzij ik de karakters der personen, hetzij het verhaal der feiten, hetzij de ontknooping overdacht, overal vond ik onmiskenbare sporen van

waarheid, verhevenheid, Goddelijkheid. De reden, dat de Bijbel door velen of niet gekend of miskend en misbruikt wordt, is, geloof ik, juist daarin gelegen, dat zij hem niet geheel, niet achtervolgens gelezen en herlezen hebben; want op die wijze alléén kan men geest en zin vatten en begrijpen, kan men zich voor misvatting en misverstand behoeden. En Bijbelstudie is ook *studie:* eene studie, waaraan geen Christen zich onttrekken mag, en die niemand, wien het ernst is, onbeloond laat.

Eene tweede proef is de toepassing van het Boek op de kennis van zich-zelven en anderen: niet om hen, maar om ons te oordeelen en met hen in goede verstandhouding te brengen. Is het ons huisboek geworden, het boek van opvoeding voor ons en onze kinderen, wij zullen er telkens meer in zoeken en telkens meer in vinden en telkens beter en verstandiger worden, en ons-zelven en anderen beter begrijpen en liefhebben, en waarlijk vorderen. Het Boek zal ons dagboek, ons levensboek, ons gewetensboek zijn: het zal ons gezond maken naar ziel en ligchaam, omdat het ons onze kwalen en gebreken, tegelijk met de middelen zal openbaren, om ze te genezen. Het zal ons mannen doen zijn in het verstand en kinderen in de boosheid; het zal ons de waarheid leeren betrachten in liefde, en door de waarheid ons vrijmaken.

DE MAATSCHAPPIJ IN HAAR TEGENWOORDIGEN TOESTAND.

Sedert 1848 is er veel gedacht, gesproken en geschreven over den toestand der maatschappij. Frankrijk, het nimmer rustende, het altijd woelige Frankrijk, is een nieuw tijdperk van revolutie ingetreden, en heeft andermaal de republiek uitgeroepen. Menigmaal is de vraag gedaan, of Europa niet gelukkiger zou zijn, als 'er geen Frankrijk, althans geen Parijs bestond, en menigmaal het vermoeden opgerezen, dat van daar als uit de doos van Pandora het kwaad zich over

het aardrijk verspreidde. Noch het een, noch het ander gevoelen strookt met de billijke beoordeeling, die wij eene natie schuldig zijn, welke tot de Europeesche beschaafde wereld behoort en aanspraak maakt op onze beleefdheid. Met meer regt zouden wij misschien Frankrijk, of wilt gij liever Parijs, den hoogstgevoeligen thermometer kunnen noemen, die den stand der temperatuur wijst, of beter nog den barometer, die 't eerst den aanstaanden storm verkondigt. Wij zouden het Fransche volk met het oude Athene kunnen gelijkstellen, wier burgers in geest en ligtbewegelijkheid alle volkeren der Oudheid overtroffen. Yorick zou daarbij onze gids zijn, en Yorick kende ze, en bezat het orgaan van kennismaking bij uitnemendheid.

Wenden wij van Frankrijk het oog naar het overige Europa, zoo treft ons de meer algemeene zucht naar vrijheid, die zich in alles lucht geeft: vrijheid in regeringsvorm, vrijheid in handel, vrijheid van drukpers. Levendig is het besef, dat het volk regten heeft, die het niet kan afstaan of opgeven, zonder zijne gewigtigste belangen te veronachtzamen. Levendig is het besef, dat vrije handel en zeevaart, vrije mededinging zonder tusschenkomst van de zijde der regering, de voorwaarden zijn van welvaart en bloei der maatschappij. Levendig is het besef, dat vrijheid van spreken en schrijven evenzeer, als vrijheid van denken behoefte is, voor ontwikkeling en vooruitgang, voor algemeene beschaving en verlichting ook van de mindere klassen: hoewel velen terugdeinzen voor het misbruik, dat sints jaren van de vrijheid van drukpers gemaakt is. Openbaarheid of publiciteit verlangt men, ten einde alle verkeerdheid, alle onregt, iedere grief aan 't licht kome. Wie ziet niet daarin den trek naar verbetering en in het naakt voorstellen der waarheid, de afkeer van bemanteling van gebreken of vergoêlijking van het kwaad! Tegenover de regten des volks en der maatschappij staan beider pligten. Is de ijver voor dezen even groot? Bijna hoort men van pligten niet gewagen. En toch het volk dat regten eischt, heeft groote en zware pligten te vervullen. Vrijheid zonder wet of orde is losbandigheid, en de drukpers, die voor vrijheid ijvert, is verpligt niet minder te ijveren voor orde

en wet. Reeds stelden de Ouden de wet voor als Heer of Despoot, wien men dienen moest, om vrij te zijn. Bij de nieuweren schijnt die voorstelling minder ingang te vinden. Vandaar dat preken van opstand door de magtige stem der drukpers, dat maar al te zeer gehoor vond. Vandaar dat overschreeuwen van de stem der wet, dat de heffe des volks opruidde en de wereld beroerde. Vandaar dat eenzijdig overdrijven van de kwalen der maatschappij, dat ontijdig afbreken, dat onberaden proefnemen, dat losschroeven van oude instellingen, dat verguizen van het voorgeslacht, dat opvijzelen van eigen tijd en inzigten, dat roepen van vooruitgang, dat prijzen van wetenschap, hetgeen vele zwakke gemoederen aan al het bestaande doet twijfelen, of van alle plannen tot hervorming en verbetering afschrikt.

Groot is de magt der drukpers, maar ook groot het gevaar voor misbruik en dat die magt misbruikt is, daarvan getuigen de laatste jaren: hoewel juist dat misbruik haar crediet ook bij het volk grootelijks verminderd heeft. De drukpersvrijheid, die misbruikt in losbandigheid ontaard is, heeft tot beperking genoodzaakt, gelijk de volksvrijheid door misbruik losbandigheid geworden en juist daarom evenzeer is moeten beteugeld worden. Niettemin blijft de zucht en behoefte naar vrijheid voortbestaan en voortduren, al laat zij zich niet even luid hooren.

Bij die stem en behoefte naar vrijheid, verheft zich ook de stem en behoefte naar wetenschap. Is de eerste eene magt, die de maatschappij bestuurt en beheerscht, niet minder is het laatste en beiden zijn zeer geschikt, om elkander in evenwigt te houden. Onkunde is doorgaans oorzaak van misbruik en het volk, dat door wetenschap verlicht is, zal zich wachten voor losbandigheid. Als ik van wetenschap spreek, dan bedoel ik inzonderheid kennis, verlichte, redelijke kennis der maatschappij. Die kennis berust op onderwijs, voor dat onderwijs heeft men scholen opgerigt. Dat hier alweder misbruik is ingeslopen, dat men de zaak overdreven heeft en nog overdrijft, dat het schoolwezen zijne bezwaren en nadeelen heeft, dat de schoolopvoeding aan veelzijdige vorming en ontwikkeling, boven alles aan physieke

opvoeding en ontwikkeling schade en afbreuk gedaan heeft, mag niet ontveinsd of ontkend worden, zoo men niet blind wil zijn voor het verkeerde en overdrevene dat onze maatschappij aankleeft. Overdrijving is het, als men de wetenschap niet als middel beschouwt tot ontdekking van waarheid en tot volmaking der maatschappij, in één woord tot bevordering van de gewigtigste belangen der menschheid, maar als men haar van de maatschappij afzondert en een wetenschappelijken adel bedoelt, die op de menigte van uit de hoogte nederziet en zich geregtigd acht, menschen en maatschappij tot voorwerpen te verlagen zijner proefnemingen. Zoodanige wetenschap, onbestaanbaar met de *mécanique sociale* kan, gelijk alles wat onmaatschappelijk is, zich tegenover de maatschappij niet staande houden, omdat ieder egoïstisch streven zich-zelf vernietigt. Vroeg of laat moet zij zich sociaal maken, moet zij communistisch worden, en de wetenschappelijke aristocratie zich democratiséren. De wetenschap, of liever het wetenschappelijk element als bestanddeel der maatschappij, moet haar geheel doordringen, moet zich door haar heen verspreiden, het moet niet het uitsluitend eigendom van een bijzonderen, bevoorregten stand zijn; maar het moet zich aan alle standen mededeelen en over het geheele huishouden van Staat uitstrekken, het moet deszelfs materieelen, intellectueelen en moreelen welstand meer en meer helpen bevorderen en volmaken. Ook uit dit oogpunt is opvoeding en onderwijs pligt van den Staat, niet om zich die als monopolie toeteëigenen, maar om al wat haar hinderlijk en belemmerend is, uit den weg te ruimen.

DE TOEKOMST.

Is het geoorloofd een blik in de toekomst te wagen, zoo zien wij nadere vereeniging en verbindtenis van magten, die de maatschappij beheerschen en nu nog gescheiden zijn. Wij zien het materieele, intellectueele en moreele leven der maatschappij krachtig door die verbindtenis en vereeniging be-

vorderd. Wij zien eene magt vooral de maatschappij hervormen en bezielen : de *common spirit* des menschdoms, maatschappelijke zin, algemeene welwillendheid, liefde, menschenliefde, broederlijke gezindheid, het gevoel van verwantschap, dat menschen aan menschen, volken aan volken, dat de gansche menschheid zamenbindt en verbroedert. Dat gevoel spreekt luider, naarmate de maatschappij volkomener wordt, het spreekt in de deelneming met het lot der armen en ongelukkigen, in de verzorging van zieken en lijdenden, van ouden en zwakken, van weezen en vondelingen; het spreekt in de zorgen voor opvoeding en onderwijs, in de verspreiding van Bijbel en Christendom, en in honderd nuttige en weldadige instellingen, die of reeds bestaan, of gedurig worden gesticht en gevestigd.

De drogredenen der socialistische en communistische sophisten, die geen ingang zouden vinden bij het groot publiek, zoo ze niet met de publieke opinie overeenstemden, die publieke opinie zelve, die meer dan men vermoedt, het innerlijk leven der menschheid aan 't licht brengt: zij zijn eene openbaring der toekomst, die wij te gemoet gaan, en die door het Christendom is voorbereid: eene toekomst, waarin de magt, de onwederstaanbare magt van dat Christelijk element, dat gelijk een zuurdeeg de gansche maatschappij doordringt, omzet, hervormt, herschept, duidelijk zal worden, en waarin menschen en volken, als door eenen nieuwen adem en geest bezield, met de wetten sympathiséren en accordéren zullen, die het heelal besturen en regelen. Want verwonderlijk en treffend is de overeenkomst, die er is tusschen de physieke, de intellectueele en de moreele wetten, en niet minder verwonderlijk en treffend het evenwigt en de gelijkmatige beweging, die wij in de *mécanique céleste* en in de *mécanique sociale* kunnen opmerken. Alles weegt en werkt op en in elkander. Door aantrekking blijft alles in stand en in werking. Die aantrekking is met verbazende naauwkeurigheid berekend en afgewogen. Nimmer staat het uurwerk stil, nimmer houdt het op in zijn vastbepaalden gang eeuwen en jaren en dagen aantewijzen. Zóó gaat het in de *mécanique céleste*, zoo gaat het in de intellectueele en

moreele wereld. De maatschappij heeft eveneens haren vasten, voorafberekenden en voorafbepaalden gang. Ook zij gehoorzaamt aan eene kracht van aantrekking, waarvoor de formules aanwezig, ofschoon nog niet gevonden zijn; terwijl men zich tot dusverre meer onledig hield met de perturbaties en declinaties, dan met den regel. Dien regel te vinden, is opgaaf voor de toekomst. Zich aan dien regel te houden, zich 'er naar te voegen, is de bestemming, het doel, de dure verpligting der menschheid: en al zijn wij er nog verre af, van het geheel te doorzien en te begrijpen, reeds veel, oneindig veel is er daardoor gewonnen, dat de overtuiging, dat er zulk een regel bestaat en bestaan moet, vaster en sterker wordt. Dit is de triomf van het onderzoek, de triomf van de studie der maatschappij, die het denkend gedeelte van het menschdom bezig houdt: eene studie en onderzoek, die in de hoogste mate ieders belangstelling verdient, en die daarbij het onwedersprekelijkst teeken is van onzen vooruitgang op de baan van kennis en wetenschap.

Niet altijd, mijne vrienden! gelooft mij en let op mijne voorspelling, niet altijd zullen Christendom en Wetenschap vijandig tegen elkander overstaan, niet altijd zullen de materieele, de intellectueele, de moreele werelden strijd voeren. De tijd zal komen en nadert reeds, die het menschdom met zijnen God verzoenen, en in zijn verloren rang en regten herstellen zal.

Mijn boek is ten einde: maar niet ons onderzoek, dat nu eerst beginnen moet, en waartoe ik u en mij-zelven wilde aansporen. Gij hebt gezien, hoe belangrijk, hoe gewigtig het is. Gij hebt gezien, hoe wijd uitgestrekt en hoe diep en veelbeteekenend. Somtijds zult gij gedacht hebben, dat het meer begrensd moest zijn. Somtijds zult gij er het een of ander hebben gemist, wat gij er gezocht had. Inzonderheid zal het u verwonderd hebben, dat het Christendom er in betrokken wierd; want welke gemeenschap heeft het, zult gij vragen, met onze medische studie? Doch gij moet daarbij bedenken, dat de studie, die ons nu bezig hield, een onderzoek, geen leerstelsel betreft, en daarom vrij en onbelemmerd den eenmaal ingetreden loopkring beschrijven en vol-

einden moet; bedenken, dat het anthropologisch onderzoek is, waartoe het Christendom evenzeer als iedere andere magt behoort, die op de menschheid gewerkt heeft; dat van alle Godsdiensten de Christelijke zich het meest praktisch en meest maatschappelijk betoont, dat de Christelijke beschaving de fijnste kultuur is, die den mensch en het menschdom veredelen kan, dat geen Godsdienst zooveel kiemen van ontwikkeling bevat en zoover zich in de toekomst uitstrekt, dat het Christendom de beginselen in zich sluit van de groote hervormingen, die de maatschappij, in later tijd vooral, ondergaan heeft, en eindelijk dat geen zedeleer geschikter is, om menschen en volken voor de maatschappij te vormen, om de idealen, die de menschen en wijsgeeren zich hebben voorgesteld, en die diep in den menschelijken geest sluimeren, éénmaal te verwezenlijken.

ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK.

